

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Geografie
Studijní program: magisterský
Studijní obor: Učitelství pro 2. stupeň

**GEPOLITICKÉ POSTAVENÍ TURECKA MEZI
VÝCHODEM A ZÁPADEM**

**GEOLOGICAL POSITION OF TURKEY BETWEEN
EAST AND WEST**

Diplomová práce: 11-FP-KTV-011

Autor:

Tereza ŠÍROVÁ

Podpis:

Vedoucí práce: RNDr. Jaroslav Vávra, Ph.D.

Konzultant: Seçil Alkiş, Ph.D.

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
119	3	1	13	72	0

V Liberci dne: 29.04.2011

Čestné prohlášení

Název práce: Geopolitické postavení Turecka mezi Východem a Západem

Jméno a příjmení autora: Tereza ŠÍROVÁ

Osobní číslo: P05000841

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má diplomová práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím diplomové práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé diplomové práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 29. 04. 2011

Tereza Šírová

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu své práce panu doktorovi Vávrovi, za jeho podnětné rady při konzultacích, za pečlivou účast a aktivní mailovou komunikaci, když jsem byla v zahraničí. Děkuji za povzbuzení na konci a velmi inspirativní rozhovory.

Děkuji svému příteli Bóšovi, za ohleduplné sdílení studijní domácnosti, zvláště v posledních dnech před odevzdáním.

Děkuji svým profesorům v Turecku Seçil Alkiş, PhD. a Aminovi Atasoyovi, PhD. za jejich pomoc při orientaci v turecké literatuře a za vstřícný přístup při řešení ožehavých témat.

Děkuji paní Olze Boškové za jazykovou korekturu a panu Přemyslovi Boškovi za logistické zajištění závěrečných prací.

Děkuji své rodině za neocenitelnou podporu v průběhu mých studií.

(foto: Tereza Šírová)

Anotace:

Tato práce je zaměřena na geopolitické aspekty, které určují postavení Turecké republiky v rámci Blízkého východu a její potenciál pro Evropskou unii. Vychází ze současné snahy Turecka stát se členem EU a analyzuje důvody, proč jednání a přístupový proces stanuly na mrtvém bodě. V závěru se práce vyjadřuje ke všem třem dosud zváženým možnostem, které se nabízejí jako řešení pro právní ukotvení vztahu EU a Turecka, kterými jsou přijetí, nepřijetí a privilegované partnerství.

Klíčová slova: Turecko, geopolitika, Evropská unie, rozšiřování EU, Blízký a Střední východ, varianty vstupu

Annotation

This work is focused on geopolitical implications, which determine the role of the Turkish Republic in a frame of Middle East¹ and its potential for the European Union. The work is inspired by the recent aspiration of Turkey to become an EU member and also analyzes the reasons why the accession negotiations came to the deadlock. In the conclusion there are defined aspects of the three alternatives, which were considered until now and which would bring an appropriate solution for the legal embedment of the relation between EU and Turkey. These alternatives are full accession, none accession or privileged partnership.

Key words: Turkey, geopolitics, European Union, enlargement of the EU, Near and Middle East, alternatives to the full accession

¹ The formulation „Middle East“ is understood in this work as is comprehended in a conception of the European geography. Middle East as the region of Turkey, Syria, Iraq, Iran, Lebanon, Izrael.

OBSAH

1. ÚVOD.....	10
2. VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ.....	12
2.1 Geopolitika.....	12
2.2 Politika.....	13
2.3. Kultura.....	14
2.4 Civilizace.....	16
3. VZÁJEMNÝ VLIV TURECKA A EVROPY V HISTORII	19
3.1 Stav Evropy v době islámské expanze.....	19
3.2 Kulturně-civilizační okruhy.....	21
3.2.1 Církevní schizma a vznik dvou křesťanských rivalů.....	22
3.2.2 Islámský kulturně-civilizační okruh.....	22
3.2.3 Výsledky střetů kulturně-civilizačních okruhů.....	24
3.2.4 Teoretické východisko střetu a koexistence kultur.....	25
3.3 Inspirace ve vědě a umění.....	27
3.4 Stagnace a úpadek velké kultury.....	28
3.5 Zájem o islámský svět v 19. století – orientalismus.....	30
3.5.1 Nový vědní obor 19. století.....	31
3.5.2 Orientalismus jako produkt kolonialismu.....	32
3.5.3 Orientalismus orientálnější než Orient.....	34
4. VÝVOJ TURECKÉ STÁTNOSTI A VZTAHY S EVROPOU.....	36
4. 1 Osmanská politika v Evropě a evropská politika v Orientě.....	36

4.1.1 Vzestup a pád říše - postupná změna rozvržení sil.....	36
4.1.2 Hospodářské vazby Osmanů.....	38
4.2 Období sultánských reforem.....	39
4.3 Politický vývoj 19. a 20 století.....	41
4.4 Vnitřní situace a koloniální charakter říše.....	43
4.5 Situace před první světovou válkou.....	45
4.6 Postavení Osmanské říše v první světové válce.....	46
4.6.1 Arméni a ostatní menšiny.....	48
4.6.2 Mustafa Kemal Atatürk.....	49
4.7 Hnutí odporu a boj za nezávislost.....	50
4.8 Modernizace revolucí.....	51
4.8.1 Sekularizace.....	51
4.8.2 Kemalistické reformy.....	53
4.9. Atatürkova meziválečná zahraniční politika a druhá světová válka.....	53
4.10 Poválečné začlenění do evropského prostoru.....	55
5. SOUČASNÉ TURECKO A JEHO CHARAKTERISTIKY, KLÍČOVÉ PRO JEHO MOŽNÉ BUDOUCÍ SOUŽITÍ S EVROPOU.....	56
5.1 Islám a náboženská tolerance.....	56
5.2 Obyvatelstvo.....	57
5.2.1 Populace a národnostní složení.....	57
5.2.2 Národnostní menšina Kurdů.....	59
5.2.3 Urbanizace, gramotnost, vzdělanost.....	61
5.2.4 Migrace Turků do Evropy – důvody a následky na příkladu Německa.....	62

6. TURECKÁ DEMOKRACIE, NÁBOŽENSTVÍ A POLITICKÉ TENDENCE ..65	
6.1 Islám vs. islamismus – vysvětlení pojmů	65
6.2 Turecká demokracie, armáda a požadavky EU	66
6.3 Turecký islám, od sekularizace k opětovné islamizaci.....	69
6.4 Hospodářství	71
7. MEZINÁRODNÍ ROZMĚR TURECKÉHO POTENCIÁLU PRO EVROPU...75	
7.1 Geografická poloha Turecka.....	75
7.2 Mezinárodní vztahy Turecka	76
7.2.1 Irák	77
7.2.2 Sýrie	77
7.2.3 Gruzie.....	78
7.2.4 Arménie	79
7.2.5 Írán	81
7.2.6 Řecko	82
7.2.7 Bulharsko	83
7.2.8 Vztahy s USA	83
7.2.9 Vztahy s Ruskem	84
7.2.10 Vztahy s Izraelem	84
7.3 Transport ropy a energetika	87
8. CESTA K EVROPSKÉ INTEGRACI.....91	
8.1 Vyjednávání o vstupu do EU	91
8.2 Harmonizační procesy a požadavky EU – „Tichá revoluce“	93

8.2.1 Překážky vstupu	96
8.3 Stanoviska EU vůči Turecku	99
8.4 Turecká stanoviska vůči EU	101
8.5 Argumenty pro vstup, proti vstupu a třetí cesta privilegovaného partnerství.....	101
9. ZÁVĚR	106
10. BIBLIOGRAFIE.....	113

Seznam použitých zkratk

CDU – německá politická strana. Křesťanskodemokratická unie

EU – Evropská unie

GAP – Great Anatolian Project (Soustava 22 nádrží, které mají být vybudovány na horním toku Eufratu a Tygridu)

IMF – International Monetary Fund (Mezinárodní měnový fond.)

MMF – Mezinárodní měnový fond

OSN – Organizace spojených národů

OPEC – Organizace zemí vyvážejících ropu

PKK – Strana kurdských pracujících

1. ÚVOD

Výběr tohoto tématu pramenil z určitého entusiasmů, který mi přinesl téměř jednorozční pobyt v Turecku. Když jsem se do problematiky pouštěla, základní otázka zněla: Jsou tyto dva subjekty, Turecko a Evropská unie, schopny žít v jednom evropském domě? Jestli ne, proč? A jestli ano, co všechno se bude muset změnit? Můj osobní názor byl poměrně jednoznačně proti tomuto vstupu a vypracováním této široké analýzy jsem chtěla podložit svoji domněnku skutečnými fakty a souvislostmi. Jak jsem však byla upozorněna, aby práce byla vyvážená, je třeba hledat argumenty na obou stranách. Začala jsem studovat fenomény, které byly nejzjevnější – náboženství, tureckou historii, hospodářství, mezinárodní vztahy a směry, jak se Turecko svou politikou v průběhu dějin ubíralo, stav demokracie a její zvláštnosti, tureckou kulturu... Během mého studia vznikly rozsáhlé kapitoly, které jsem později musela zkracovat, a během sbírání informací mě pronásledovaly tři základní problémy.

Prvním z nich byly potíže s hledáním objektivních tureckých autorů. Otázka politiky je tam totiž tak zatížená ideologií, že bylo dokonce obtížné bavit se otevřeně o některých evropsko-tureckých otázkách s profesory na univerzitě. Druhým problémem bylo velké množství témat, které jsou stěžejní a nepřehlednutelná, pokud jsem chtěla pochopit hlubší kontext jevů. Třetím problémem potom byla volba metody, která by mi pomohla co nejlépe setřídít a generalizovat zákonitosti, které jsem studovala.

Zvolila jsem srovnávání, jako hlavní metodu. Ovšem nastala otázka, jaký zvolit přístup. Pokud bych srovnávala dvě evropské země, nebo dvě asijské země, bylo by možné postavit proti sobě stejná měřítka a porovnat poměrně jednoduše jejich kvantitu. Bylo by možné porovnat číselné údaje vystihující míru urbanizace, rychlost hospodářského růstu, přírůstky obyvatel, míru vzdělanosti, inflaci, zahraniční saldo obchodu, nebo poměr věřících a nevěřících. Ale vzhledem k tomu, že jsem proti sobě postavila dvě naprosto rozdílné země, jež bylo možné srovnávat kvantitativně pouze v několika bodech, (například míra urbanizace, či hospodářský růst) ve většině bodů srovnávání jsem musela zvolit spíše metodu protiargumentů a hodnotit jejich váhu a aktuálnost. Budu velmi konkrétní

v závěrečných shrnujících tabulkách, do které jsem seřadila jednotlivé argumenty podle oblastí, které odpovídají obsahu jednotlivých kapitol.

Pohled této práce na postavení Turecka a jeho potenciál v mikroregionu² i makroregionu³ nemá být politologickou studií nebo pouhou kulturní charakteristikou oblasti. Cílem je podat co nejucelenější obraz jeho vztahů, jako pavučinu vláken mezi historickými událostmi, kulturními podobnostmi, národnostními vazbami a mezinárodními politickými tendencemi, které ho usazují v regionu a zároveň mu přidělují určitý status a pozici mezi ostatními státy z pohledu celosvětového. V konceptu takového pohledu existují prvky rozdílnosti a neslučitelnosti, které ho ze struktur a integrací také vyčleňují. Zabývala jsem se tím, jestli zmíněné prvky rozdílnosti a neslučitelnosti existující mezi Tureckem a EU jsou překonatelné a vyvažitelné naopak prvky integrujícími, nebo jestli jsou rozdíly natolik závažné, že by nepřispívaly k žádoucí rozmanitosti, ale naopak k dezintegraci Evropské unie po plném přijetí Turecka do jejích struktur.

Vstup Turecka do EU jako takový má několik základních aspektů. Za hlavní považuji vnímání utvářejícího se geopolitického prostoru, kulturní interakci, politický dialog, otázky partnerství v energetice a spojenectví na „neklidném“ Blízkém východě, který se s rozrůstajícím územím EU Západu teritoriálně přibližuje. Důležitým elementem jsou islámské kořeny Turecka a jeho náboženská provázanost s rozlehlým islámským světem. Mluvíme-li o islámu, a to je na tomto náboženství právě specifické, jedná se o syntézu kultury i politiky. Tyto dva prvky nelze od sebe dost dobře v rámci islámu, potažmo i Turecka, vůbec oddělit. Z tohoto důvodu bude nutné zahrnout problematiku obou okruhů - jak politiky, tak kultury, ve snaze hledat argumenty potvrzující ANO, nebo argumenty potvrzující NE ke vstupu Turecka do Evropské unie.

² Mikroregion je sdružení několika obcí za účelem dosažení společného cíle. Typickým rysem takového svazku je vznik z vlastní iniciativy, nikoliv příkazem nadřízeného orgánu nebo ze zákona. (ABZ slovník cizích slov [online]. [cit.6.4.2011]. Dostupné z:

<http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/mikroregion>

³Makroregion (panregion) zahrnuje největší geografický prostor (největší typ regionu). Makroregiony vznikají na základě odlišujících se kulturně-civilizačních prvků.

2. VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ

Abychom mohli pokračovat, ráda bych uvedla některé pojmy, které se v této práci vyskytují, tak jak je chápu já a jak je vymezili autoři, ze kterých čerpám.

2.1 Geopolitika

Text operuje s významem slova geopolitika tak, jak byl vysvětlen ve studii Jiřího Tomeše s názvem: *Geopolitika – nástroj a proces politické organizace prostoru*. (Tomeš, 2000.) Autor v něm pátrá a osvětluje význam tohoto slova, jaký mu dávali jeho první uživatelé, od švédského politologa Rudolfa Kjelléna (který je považován za autora toho pojmu a který se inspiroval dílem Friedricha Ratzela) až po mnohoznačnost pojmu geopolitika u jeho současných uživatelů – ať už z akademických, politických, či odborně-veřejných kruhů. Autor osvětluje hned několik okruhů významu pojmu. Kromě jiných jsou to geopolitika jako teorie, jako aplikovaná věda, jako metoda a analýza, jako strategie a koncepce, atd.

Podle Ó Tuathaila (Ó Tuathail in Tomeš, 2000), rozumíme geopolitikou „...veškerou aktivitu, která směřuje k (re)organizaci prostoru nebo jejíž následkem dochází k teritoriálním změnám (mocenským, administrativním apod.). Stejným termínem můžeme označit teorie a poznatky, jež při studiu uvedených aktivit a procesů získáváme.“ V rámci přístupu, který je popsán v díle *Rethinking Geopolitics* (Gearoid Ó Tuathail, Simon Dalby, 1998), je pak geopolitika prezentována jako „výraz či produkt myšlení a nástroj poznání politické diferenciacce a organizace prostoru a světa na jedné straně i jako nástroj využití tohoto poznání ke konkrétním cílům na straně druhé.“

Gearoid Ó Tuathail a Simon Dalby zdůrazňují v úvodu knihy *Rethinking Geopolitics*, že koncept pojmu geopolitika je třeba definovat nově, aby odpovídal potřebám 21.století. V knize se potom objevuje definice pojmu rozdělená podle jeho uplatnění. Autoři uvádějí celkem čtyři okruhy, ve kterých se pojem geopolitika používá.

První z nich je okruh populární, kde je pojem a jeho chápání formulováno médii a literaturou. Je zpravidla zjednodušován pro potřeby laické veřejnosti. Druhý okruh nazývají „praktická geopolitika“, kde je pojem a jeho význam upraven pro potřeby samotné realizace zahraniční politiky. V rámci praktické geopolitiky je pojem používán politickými institucemi a byrokracií. Třetím okruhem je takzvaný okruh formálního

používání pojmu a uplatňuje se v teoretických koncepcích a akademickém prostředí. Posledním ze čtyř okruhů používání *geopolitiky* je okruh, který je formulován jako strukturální geopolitika, zabývající se současnými procesy a tendencemi, které ovlivňují chování států, jejich zahraniční politiku, globalizaci a šíření rizik. (Ó Tuathail, Dalby, 1998.)

V Tomešově studii (Tomeš, 2000) jsem mohla číst autorův striktně vyjádřený názor, že geopolitika v žádném případě není věda. Geopolitika je podle něj přístup k chápání a interpretování světa spojením vědomostí a nástrojů z oborů geografie a politiky. Já se však domnívám, že existuje na poli vědy hned několik oborů, které užívají nástrojů jiných věd, a přesto jsou samy za vědu považovány. Sama geografie je širokou kompilací poznatků a nástrojů sociologie, politiky, biologie, etnografie, lingvistiky a mnoha dalších a její vědeckost zpochybňována není.

2.2 Politika

Politika sama o sobě je pojem, jehož výklad není úplně jednoznačný. Velký sociologický slovník (2006) připouští tři možné přístupy k výkladu hesla „politika“, na jejichž základě je tato práce strukturována. Slovník uvádí následující definice:

- Politika jako boj o moc. (Uplatňování politického vlivu a moci na situaci uvnitř státu i na situaci na mezinárodní úrovni.)
- Politika jako fungování státu. (Politický režim státu, systém a principy fungování.)
- Politika jako součást regulativního systému celospolečenských procesů. (Sem patří také vztahy mezi státy – mezinárodní vztahy a politická situace v širším prostoru makroregionů.)

Akademici, kteří se zabývají prolínáním významů geografie a politiky v pojmu „geopolitika“, často zdůrazňují, že politika má také výrazný geografický rozměr. Tomeš píše: „Politická aktivita vždy představuje nějaký pohyb moci, který se nerealizuje jen v určité hierarchii, ale také v prostoru.“ (Easton in Šedivý in Tomeš, 2000.) Toto je základní pojetí pojmu tak jak ho používám v této práci.

2.3. Kultura

Kultura je další pojem s širokou škálou významů a především se širokým spektrem souvislostí. W.A. Havilland (in Hrabáková, 2002) operuje ve svých skriptech se dvěma základními úrovněmi pojmu takto:

První úroveň:

„Kultura je univerzální lidský fenomén, specificky lidská činnost, která není vlastní jiným biologickým formám života. Kultura z univerzálního hlediska je tedy nevyšší znak, jímž se druh homo sapiens odlišuje od ostatních živočichů. Tato univerzální všelidská kultura se manifestuje (projevuje) v nesmírném množství dílčích – lokálních kultur.“

Druhá úroveň: (Tamtéž.)

„Kultura je vnímána a studována jako zvláštní způsob života různých skupin lidí.“

S kulturou jsou spojeny další pojmy, které vyjadřují procesy a jevy s ní související. V současném globalizujícím se světě se operuje čím dál častěji s pojmy jako střet kultur, asimilace, difuze kultur atp. Z hlediska mezikulturní výměny informací je správné pochopení pojmů a významů klíčové k dosažení vzájemného porozumění. Globální svět zkracuje vzdálenosti a zprůsvitňuje hranice. Žádná z kultur není od jiné striktně oddělena, a tím v určitém smyslu chráněna. Vzdálené geografické regiony jakožto dominia rozdílných kultur nejsou dostatečnou zárukou jejich oddělení. Naopak, i vzdálené a spolu nesousedící oblasti mohou dojít v moderní době ke vzájemnému střetu. Telekomunikační technologie, globální sítě, internet, mezinárodní organizace a v neposlední řadě zdokonalující se doprava umožňují mazat hranice dané přírodními předěly (pohoří, řeky a jiné bariéry) i fyzickou vzdáleností a nastolovat zcela odlišné prostory (i ty virtuální), ve kterých ke kulturním výměnám i střetům dochází.

S kulturou a jejím šířením souvisí tradice. Kultura se udržuje předáváním z generace na generaci bez ohledu na to, zda s ní jedinec souhlasí, nebo nikoliv. Zpravidla nemá na výběr. Kulturu dědíme, přejímáme a následně také sami rozvíjíme. „Na kulturu je nutno pohlížet nejen jako na soubor kulturních prvků a jevů zděděných po předchozích generacích, ale jako na výsledek tvořivé činnosti lidí, kteří rozvíjejí kulturní dědictví

minulosti.“ (Sociální a kulturní antropologie, 2000). Dále berme v potaz proces, ve kterém se kultura neustále vyvíjí, takže nastává situace, kdy se původně zanedbatelné prvky stávají důležitými, nebo dokonce stěžejními a jiné prvky v průběhu vývoje svou důležitost ztrácejí a zanikají. Jako příklad uveďme náboženství, sekularizaci, práva žen, rozvoj gramotnosti a počítačovou gramotnost, dále například otroctví a telegraf. Tyto příklady uvádí také Lud'ka Hrabáková ve svých skriptech (Hrabáková, 2002), kde předkládá a vysvětluje zmíněné kulturní principy.

Proces kdy roste nebo se zmenšuje důležitost určitých kulturních prvků může probíhat v různých regionech ambivalentně. Příkladem může být Turecko, ve kterém se důležitost náboženství zmenšila natolik, že začalo existovat jako sekulární stát, i když patří mezi islámské země. Paradox tady vzniká především proto, že islám sám o sobě je státotvorným náboženstvím, a tudíž důsledkem jeho přirozeného praktikování je náboženský stát. Jinak řečeno, muslimové chtějí žít v muslimském státě. Sousední Írán nebo blízkovýchodní Afghánistán by něco takového jako sekularizaci státního zřízení za žádných okolností nemohly připustit. Turecko je také za tento krok okolními muslimskými zeměmi kritizováno. Uvedený příklad bychom mohli chápat jako makropohled na situaci vzniklou působením tzv. komunitního dohledu, přičemž chápeme *ummu* (muslimskou společnost v globálním a nadnárodním měřítku) jako makrokomunitu.

Sociální kontrola hraje důležitou roli v předávání a dodržování tradic v rámci kultury. Je to prvek stěžejní, bavíme-li se o dodržování či vymaňování se ze sociálních norem a zvyklostí. To vše je součástí kultury.

Jedinec se ve své kultuře cítí bezpečně doma. Dokáže předvídat situace na základě okolností a reagovat na ně. Ocitne-li se v odlišné kulturní komunitě, může být pro něj nové prostředí sociálně nečitelné. Nedostane-li patřičné informace a nenaučí-li se novým pravidlům, dochází ke střetu kultur a hrozí nebezpečí vzniku nedorozumění a střetů. Stejným způsobem bude fungovat i pohled na střet kultur z globálního hlediska s tím rozdílem, že důsledky mohou být až fatální.

Ke střetávání kultur dochází již od neolitické revoluce, kdy se více lidí začalo koncentrovat na společném území. Při takovýchto setkáních může docházet k akulturaci, což znamená intenzivní pronikání kulturních prvků. Akulturaci dále vysvětluje Murphy (1999)

jako proces, kdy jsou dvě kultury ve vzájemném intenzivním kontaktu a kdy jedna z nich, nebo obě přistoupí na výraznou reorganizaci své struktury. Akulturaci dále dělí na tři různé modely. V jednom z nich vzniká určitá subkultura, která se při střetu dvou kultur začlenila do druhé, ale ponechala si svou omezenou identitu. Asimilace je pojem vyjadřující propojení dvou kultur a vytvoření nové integrované kultury obohacené o prvky obou kultur původních. Třetím modelem je zánik kultury. K tomu může dojít, pokud hůře materiálně vybavená kultura neunesla střet kultur a podlehne. Hrabáková k tématu ještě dodává, že tato třetí modelová situace nastává, setkají-li se dvě zásadně odlišné a těžko slučitelné kultury. (Hrabáková, 2002)

Kulturní antropologie tradičně dělí kulturu na materiální (hmotnou) a duchovní (nehmotnou).

Materiální část kultury je prezentována všemi druhy lidských výtvorů, kulturních předmětů nebo artefaktů, které nesou stopy hodnot a jejich ztvárnění. Jsou to stavby, nástroje, předměty denního užití, oděvy, pracovní pomůcky, umělecké výtvořiny atd.

Duchovní část kultury je znovu rozdělena na tři oblasti:

- Sociokulturní regulativy (normy, hodnoty, pravidla, omezení, zákony).
- Ideje a symbolické systémy (náboženství, mýty, jazyk, písmo, hudba, literatura, tanec atd.).
- Instituce, které organizují lidské chování (manželství, rodina, rodové vztahy, církve ad.).

Vyjdeme-li z výše uvedeného, můžeme konstatovat, že do kultury lze zahrnout také politický systém jako instituci řídící lidské chování, náboženské války (jako střetávání idejí), zbraně hromadného ničení (jako materiální artefakty). Docházím k závěru, že veškeré politické dění, migrace, teroristické akce a organizace i politika sama je tedy součástí globální lidské kultury. (Murphy in Hrabáková, 2002.)

2.4 Civilizace

Kniha Samuela P. Huntingtona *Střet civilizací* je pokládána za jedno ze stěžejních děl na toto téma. V zásadě je kniha o boji kultur (což je také součástí podnáztvu), neslučitelnosti civilizací a jejich kompetitivního vztahu, který udává ráz a směr mezinárodní globální politiky. Huntington má mnoho příznivců, ale byl i značně kritizován, především za „jeho

nevědeckost a lehkovážnou předpojatost pro předem daný výsledek“ (Mendel, 1997). Mendel mu také vytýká, že nevyhradil a ani nespecifikoval pojmy jako civilizace, národ, kultura a moc, se kterými ve své práci operuje. Dalším kritizovaným bodem u Huntingtona je, že při svém líčení „věčně soupeřících stran“ islámu a křesťanství úplně vynechává důležité období zvané *translatio studiorum*, které přineslo velmi závažnou intelektuální, vědeckou a kulturní výměnu mezi centry vzdělanosti evropského a islámsko-arabského světa.

Přes všechny kritiky je však *Střet civilizací* velmi důležitým dílem, které úspěšně popisuje pohled na soupeření nebo koexistenci civilizací z jednoho pohledu, i když mu již byly vytknuty určité nedokonalosti.

Huntington, ve své kapitole *Podstata civilizací* připouští rozdílnost přístupů a metod, úrovní zpracování, metodologií a dokonce i pojmů u významných vědců, kteří se mezikulturními a mezicivilizačními procesy zabývali (Max Weber, Emile Durkheim, Arnold Toynbee, Adda Bozemanová a další), ale nachází u nich shodu v základních tezích o podstatě, identitě a dynamice civilizací. (Huntington, 2001.)

Huntingtonovo vysvětlení, jak chápe rozdíl mezi civilizací v singuláru a civilizacemi v plurálu, je obsaženo již v jedné z úvodních kapitol knihy *Střet civilizací* „S pojmem civilizace, přišli jako první francouzští myslitelé 18. století, kteří jej chápali jako protiklad pojmu *barbarství*. Civilizovaná společnost se lišila od barbarské tím, že byla společností usedlou, urbanizovanou a s velkou mírou gramotnosti. Být civilizovaným bylo dobré, necivilizovaným špatné. Během devatenáctého století pak Evropané vynaložili nemalé intelektuální, diplomatické, ale i politické úsilí, při hledání kritérií, podle nichž by šlo neevropské společnosti považovat za dostatečně civilizované, aby se mohly stát členy mezinárodního uspořádání pod evropskou nadvládou. V téže době se však rovněž začalo stále více hovořit o civilizacích v plurálu.“ Z toho vycházím, když dál uvažuji, že to musel být přesně ten zlomový okamžik, kdy začalo docházet k přijetí nového pohledu, a to, že nelze míru civilizovanosti měřit podle jednoho standardu, či příkladu. Že nelze dělit svět na civilizovaný a necivilizovaný jednou dělicí čarou a že pravděpodobně projevy civilizovanosti mohou být na stejně vysoké úrovni, i když druhově zcela odlišné, v různých částech světa. Tyto části světa můžeme s jejich civilizačními centry potom nazývat civilizacemi v plurálu. Mezi civilizacemi s jejich prolínajícími se okrajovými sférami nelze

ani při maximální snaze schematizovat a vytyčovat linie jejich hranic. Dojde-li přesto k tomu, že si civilizace mezi sebou hranice vytyčí, mluvíme potom jednoznačně o mezicivilizačních konfliktech.

Další přístup, který by nám pomohl rozlišit pojmy kultura a civilizace, nabídl Fernard Braudel (Braudel, in Huntington, 2001), který řekl, že „Civilizace je základem kultury.“ To znamená, že kultura vyrůstá z podnětů a základu civilizace, jež poskytuje určitý rámec základních hodnot a technického (materiálního) vybavení. Z toho také vyplývá, že civilizace je množinou různých dílčích kultur. Ty mají potom v jejím rámci svou identitu, charakteristické rysy a vzájemné odlišnosti, ale neliší se natolik, aby měly důvod jít do vzájemných konfliktů zájmů, či dokonce konfliktů moci – jinak řečeno jsou slučitelné a mohou koexistovat v rámci civilizace.

Rozdíl mezi civilizací a kulturou je v zásadě (a zjednodušeně řečeno) v časové a prostorové šíři, kterou obsáhne. Vycházejme z toho, že v rámci civilizace může existovat několik kultur. Ty musejí být slučitelné a schopné spolu koexistovat (někdy se i navzájem doplňují) a tak vytvářejí jednu civilizaci. Z místního, prostorového hlediska, například městské obyvatelstvo má městskou kulturu, horské obyvatelstvo má venkovskou kulturu nebo můžeme mluvit o pastevecké, či nomádské kultuře. A to všechno ve stejném čase. Při časové diferenciaci hovoříme o určité kontinuitě, návaznosti a střídání kultur na jednom místě.

Civilizace je tvořena způsobem života určitého národa, (Huntington), prostorem (Braudel), kulturní tvořivostí (Dawson), historickým zřetězením hodnot, zvyků a vývojem světového názoru (Wallerstein). „Podle Durkheima a Mause je civilizace typem morálního prostředí obsahujícího jistý počet národů, jejichž jednotlivé národní kultury jsou pouze zvláštní formou kultury obecné.“ (Huntington, 2001). Ze všech prvků, které objektivně definují civilizaci je však nejdůležitější náboženství. Do značné míry lze říci, že hlavní světové civilizace jsou s největšími světovými náboženstvími totožné.

3. VZÁJEMNÝ VLIV TURECKA A EVROPY V HISTORII

V literatuře si lze všimnout, jak se seskupily pojmy Evropa, Západ, pokrok, modernita, flexibilita a křesťanství do skupiny proti pojmům islám, Východ, zaostalost, extremismus, nemodernost a stagnace a vytvořily proti sobě stojící dva antonymické okruhy. Tato seskupení slov mohou také charakterizovat kulturně-civilizační okruhy, kterými se budu zabývat v níže uvedených podkapitolách.

Vznikly opoziční dvojice slov, vnímané obecně s jistou tradicí, jako: Východ vs. Západ, islám vs. křesťanství, nebo daleko provokativnější: islám vs. modernita nebo Evropa vs. extremismus. Vždyť slovo „pokrok“ nemusí nutně znamenat opozitum k výrazu „Blízký východ“ nebo „Západ“ ke slovu „islám“. V této kapitole se budu zabývat tím, jak k tomuto rozdělení během dějin vzájemných střetů došlo a jak dalece je vztah obou skupin stále založený na zkosnatělé a nepodložené tradici i v dnešní době.

3.1 Stav Evropy v době islámské expanze

Pronikání islámu a jeho vlivu směrem do Evropy je dlouhodobý historický proces, který se začal už v době stěhování národů po rozpadu římské říše. Nebyli to tedy jen Turci, ale také Arabové, kteří svým způsobem realizovali svou kulturu na evropské půdě. Vždyť obsazení Iberského poloostrova bylo v 8. století islámsko-arabskou záležitostí a arabská věda měla na Evropu vliv přímo stěžejní. Jejich hlavní odlišností od domorodého evropského obyvatelstva byl islám a s ním spojená organizace komunit na značně vyšší úrovni, než tomu bylo v Evropě. Miloš Mendel a Jiří Bečka v knize *Islám a České země* popisují historickou situaci ve státní správě a politice na územích, kam ze severní Afriky muslimové postupovali. Byla to území dnešního Španělska a Francie. Autoři vyvracejí zažitý mýtus o čistě dobovačné válce muslimů a zdůrazňují historická fakta, která interpretují příchod muslimů spíše jako misijní činnost. Tato misijní činnost měla zjistit stav a ochotu obyvatelstva přestoupit na islámskou víru. V zájmu objektivit je třeba uvést, že autoři nepopírají další důležitý smysl muslimských výprav, a tím bylo drobné kořistění.

Navíc předsunuté oddíly, které pravidelně vyjížděly z muslimské Andalusie do nitra Evropy, se během let zcela zpronevěřily svému původnímu poslání (šíření víry a příprava předpolí pro další výboje) a stále častěji se stávalo, že se nechávaly najmout místními znesvářenými vládci do šarvátek, které mezi sebou vedli nebo na obranu klíčových brodů a průsmyků.

V době, kdy muslimové v roce 711 n. l. vkročili na evropskou půdu poprvé, vládla islámskému chalífátu⁴ už padesát let dynastie Umajjovců, která z Damašku vedla pevnou rukou jednotný státní útvar, ve kterém se utvářela kvalitativně nová islámská civilizace. Tato měla být na budoucích několik století nejdynamičtější politickou silou světa. Andalusie se na Pyrenejském poloostrově postupně stala nejvyspělejší částí evropského kontinentu. Muslimský vliv tam působil po více než osm set let. (Bečka, Mendel, 1998).

Cílem této kapitoly není pozitivizovat a idealizovat islámský vliv v Evropě, nýbrž připomenout fakta, jež uvedou na pravou míru některé zažité nepřesnosti ve vnímání islámského vlivu v Evropě, tento je často interpretován jako jednoznačně negativní. I na příkladu situace na Balkáně v 18. století lze ilustrovat, že Turci (respektive muslimové) nebyli vždy nevídaným nepřítelem ohrožujícím křesťanské evropské dominium. Zatímco Evropa se v polovině 15. století utápěla v nejednotě a intrikách, byla Osmanská říše na vrcholu své politické i hospodářské moci. Příkladem, kdy se Evropě turecká vojenská síle hodila, může být rok 1526, kdy byl ve Stoličném Bělehradu korunován habsburský arcivévoda Ferdinand na uherského krále. Uhersko se (spolu s Chorvatskem) mělo stát součástí habsburské říše. Uherská šlechta si však zvolila vlastního vzdorokrále a na pomoc proti Habsburkům si pozvala osmanské Turky. Abych zdůraznila, jak moc bylo postavení Turků v Evropě nejednoznačné, ráda bych uvedla ještě jeden příklad, a to přímo z českého prostředí. Čeští stavové ve středověku neustále zápasili s habsburskou monarchií o moc, což vyvrcholilo českým stavovským povstáním v letech 1618-1620. Navzdory tomu, že v té době dosahovaly obavy z „tureckého nebezpečí“ ve střední Evropě svého vrcholu, uvažovali i čeští stavové o spojení s Turky. Přijali dokonce osmanskou delegaci v Praze a jednali s ní o pomoci při stavovském povstání. Setkání tlumočil Václav Budovec

⁴ Chalífát je forma vlády a státního zřízení, které je formulováno islámským právem šari'a. Hlavou takového státního útvaru je chalífa (z arab.: „náměstek posla Božího“).

z Budova, který je zároveň autorem Antialkoránu, ve kterém živelně brojí proti islámské víře.⁵ Zde vidíme kontroverzi, s jakou se osmanská pověst v Evropě potýkala.

Nelze si nevšimnout, že evropská tradice v historii líčí události spojené s tureckou expanzí velmi kriticky a ukřivděně. Křesťanské rozhořčení je celkem pochopitelné. Vždyť muslimové obsadili Svatou zemi a svatá místa, která jsou spojena s počátky křesťanství na Blízkém východě, a přístup k nim byl pro poutníky závislý na neustále se měnící politické situaci. Navíc v severní Africe muslimové obsadili a postupně zrušili více než 250 křesťanských diecézí, ve kterých také působily významné osobnosti rané křesťanské historie.

Zatímco Miloš Mendel a Jiří Bečka líčí události islámsko-evropského setkávání jako oboustranně prospěšné, Jiří Kupka ve své knize *Balkánský sud prachu* (Kupka, 2003) klade důraz spíše na osmanskou krvežíznivost, brutalitu, rozpínavost a především jejich dlouhodobě ničivé a degenerativní působení na okupovaných územích. Velmi emotivně popisuje oblast Balkánu jako navěky nesmiřitelné území, čehož příčinou je etnicko-náboženské míchání skupin obyvatel a jejich přesídlování v době osmanské nadvlády. Toto označuje za základní chybu, za kterou pykají balkánské národy dodnes.

3.2 Kulturně-civilizační okruhy

Setkávání islámského a křesťanského kulturního okruhu je velmi starodávné a do budoucna také nevyhnutelné. Situaci, která je na rozhraní Evropy a Asie z tohoto pohledu skutečně komplikovaná, popisuje v knize *Balkánský sud prachu* Jiří S. Kupka.

⁵ Antialkorán je ostrou polemikou teologa jednoty bratrské Václava Budovce z Budova s islámem. Autor strávil sedm let života na osmanském dvoře jako člen císařské delegace a ve svém díle Antialkorán předkládá čtenáři výklad koránu a poučení o islámské víře. Podle Naděždy Veselé, která se ve své bakalářské práci zabývá srovnáním obsahu Antialkoránu se skutečným obsahem koránu, je však Budovcův výklad značně zkreslený a překroucený. A to i přesto, že ovládal arabštinu, tudíž si mohl korán přečíst v originále a měl možnost konzultovat a učit se od islámských duchovních přímo na osmanském dvoře. Přestože jeho první vypracování neprošlo císařskou cenzurou, množství nepřesností a polopravd jednoznačně poukazuje na poplatnost díla době a nábožensko-politické situaci v Evropě. Z práce Veselé vyplývá, že Václav Budovec z Budova nechtěl ve svém spise představit islám, ale že chtěl zdůraznit, že islám není ve shodě s křesťanskou vírou a tudíž je špatný. Antialkorán vyšel v roce 1614. (Veselá, 2009.)

V této kapitole představím tři kulturně-civilizační okruhy, které se setkávají na ožehavé hranici Evropy a Asie, jak a kdy se v oblasti etablovaly a jakým způsobem se vyvíjely jejich vzájemné vztahy. Kulturně-civilizační okruhy, které se setkávají na Balkáně, určovaly v historii mocenské hranice a byla jimi dána sféra vlivu. Střetly se zde zájmy východní ortodoxní církve, západní církve katolické a konečně vliv orientální, islámské kultury s náboženskými vazbami na arabskou část světa.

3.2.1 Církevní schizma a vznik dvou křesťanských rivalů

Římská říše byla nejmocnější říší starověku, ale její územní rozsah se stal jedním z důvodů její zkázy. V roce 395 byla rozdělena na východořímskou a západořímskou říši, protože nebylo možné ji spravovat z jediného centra. Tímto vznikla dvě centra správy a vlády, v Římě a Konstantinopoli. Reakce církve bylo také rozdělení. Záhy však vyvstala otázka prvenství. Kdo je komu podřízen? Na západě vládli papežové, na východě patriarchové. Západní církve navíc používala jako liturgický jazyk latinu, zatímco ve východní církvi se používala řečtina. To přinášelo jazykově terminologické rozkoly, které odcizení obou částí církve ještě více prohlubovaly.

Jejich dlouhodobé neshody, zápas o územní vliv a celkové odcizení vyvrcholily roku 1054 církevním rozkolem neboli Velkým schizmatem. Toto rozdělení církve vedlo k faktické existenci dvou církví, které žily a vyvíjely se samostatně a čím dál více se odcizovaly. Akt měl nedozírný kulturní dopad a je jednou z příčin svárů mezi jižními Slovany. Sféry vlivu obou církví se střetávaly právě na Balkánském poloostrově. Do toho se mísil vliv třetího kulturně-civilizačního okruhu, již zmíněné orientální, islámské kultury.

3.2.2 Islámský kulturně-civilizační okruh

Islámský vliv se do regionu dostal s osmanskými Turky, kteří přišli jako poslední vlna kočovných tureckých kmenů, jež migrovaly na západ. Tyto kmeny již dříve přijaly islám a znaly arabskou kulturu. K východní byzantské hranici přišly ke konci 13. století.

Ve středověku ještě neměl pojem nacionalismus tak zásadní význam, jak tomu bylo později v 19. století. Ani Osmané se nezatažovali národnostní čistotou a otázka střetu náboženství ve společnosti byla jasně vymezena islámským právem. Islám byl nadřazeným náboženstvím a jeho vyznávání poskytovalo společenské úlevy, jistotu i poměrně snadný vzestup po společenském žebříčku. Sedlák i rolník se mohli stát vezírem, když projevíli

odpovídající kvality. V historické literatuře se mluví dokonce o „balkanizaci Osmanské říše“ ve spojitosti s velkým počtem vysoce postavených Albánců, Řeků a balkánských Slovanů ve státní správě. (Pirický, 2006.) U Osmanů neexistoval kastovní systém, národnost nerozhodovala a náboženství se těšila určité toleranci. Křesťané ani židé nebyli nikdy pro muslimy pohany, neboť patřili ke „zjeveným náboženstvím.“ Jako takové bylo křesťanství a židovství považováno za nedokonalý předstupeň islámu. Ten se sám považuje za završení veškerých božích zvěstování, jako dokonalá a konečná forma božího slova seslaná na zem. Z tohoto nadřazeného postu pak shlíží na ostatní náboženství ve svém teritoriu.

Pokud se obyvatelé podrobili nové vládnoucí moci, získali status „chráněného lidu.“ Byl jim umožněn život v komunitě, kde směli rozhodovat v rámci rodinného práva, dědického práva sami. Příslušníci ostatních náboženství však byli zatíženi daní z hlavy (džizja) a pozemkovou daní (*charádž*). Luboš Kropáček píše, že tento systém vnitřně autonomních komunit byl dlouho udržován v Osmanské říši s názvem millety a jeho pozůstatky nalézáme dodnes. Je to vyjádření tolerantního ducha islámu. Kropáček dále nabízí zajímavou analogii k současné situaci muslimských menšin žijících v západní Evropě. Islámští aktivisté tu a tam používají tento historický fakt jako příklad toho, jak si představují, aby se na Západě zacházelo s muslimskými komunitami dnes. Podobné snahy dospěly nejdále ve Velké Británii, kde se novinář Kalim Siddiqui roku 1992 pokusil založit zvláštní parlament pro muslimskou menšinu žijící v Londýně. (Kropáček, 2002, str. 20.)

Přítomnost křesťanů a židů byla v Osmanské říši tolerovaná, nikoliv však rovnostářsky respektovaná. Ne-muslimové například nesměli provádět své obřady veřejně nebo hlasitě, nesměli se ženit s muslimkami, nebo svědčit u soudu proti muslimům. Jak uvádí Kropáček, tyto a další diskriminační znaky jsou vidět ještě dnes v zemích jako Pákistán nebo Írán. Lidé nemají přístup do úřadů nebo mají zvláštní volební kvóty.

Podrobené balkánské národy se však nikdy úplně nevzdaly své suverenity a způsobovaly osmanským sultánům nemalé starosti. Místní knížata se neustále bouřila a bojovala, buď proti sobě, nebo proti vládě půlměsíce. Osmané potom podnikali četné *trestné výpravy*, které se vyznačovaly krutostí a nevybíravou brutalitou. Měly být prevencí dalších bouří a protestů. Osmané neváhali deportovat celé etnické skupiny do jiných částí impéria, buď jako trest za časté rebelie, nebo v případech, kdy potřebovali zalidnit nově dobytá území

obyvatelstvem, které by je obdělávalo. Přesídlování obyvatel bylo osmanskou specialitou, která způsobuje dodnes problémy a neshody na území etnicky a nábožensky roztržitého Balkánu. Tyto potyčky oslabovaly osmanskou říši až do první světové války. (Kupka, 2002.)

Po staletích mocenských a náboženských zápasů o vlivu nad územím zanechal každý ze tří výše uvedených kulturně-civilizačních okruhů svůj odkaz na různých územích. Podíváme-li se na náboženskou a národnostní mozaiku Balkánu, připustíme pravděpodobně, že v takto nekompaktním regionu může harmonie a shoda panovat jen s vypětím všech sil a při nejlepší dobré vůli (která ne vždy převládá nad politickými a národnostními ambicemi států).

3.2.3 Výsledky střetů kulturně-civilizačních okruhů

Osmanská říše byla multinárodnostní a multikonfesní státní útvar. Sultán však nepřihlížel k etnické příslušnosti svých poddaných. Rozhodujícím určujícím prvkem bylo jejich vyznání. Muslimové požívali všech výhod státního náboženství a ostatní náboženství byla tolerována – v tomto ohledu byla Osmanská říše daleko tolerantnější než tehdejší Evropa – avšak jinověrci byli zároveň považováni za skupinu méněcennou, podružnou a tito byli zatíženi daněmi a sociálními nevýhodami, jak již bylo uvedeno výše. Z toho vyplývala důležitá okolnost. Utlačovaní Slované a ne-muslimové se pod tíhou trvalého útlaku, když už represe přesáhly míru snesitelnosti, často bouřili. Na potlačování těchto vzpour používali Osmané oddíly nepravděpodobné armády, které byly spíše loupeživými hordami, jež nerespektovaly muslimský zákon o vedení boje. Podle Jiřího S. Kupky, který situaci popisuje ve své knize *Balkánský sud prachu*, to byly velmi kruté bandy, které nebraly na nic ohled, v některých případech neprahly ani po kořisti, cílem bylo jen vypalovat, znásilňovat a masakrovat obyvatelstvo. Nejobávanější byli hašašíni, kteří útočili omámeni hašišem. Jiří Kupka je historik píšící populární práce. I když píše s poněkud emocionálním zabarvením, není důvod zpochybňovat správnost faktického základu.

Druhou osmanskou metodou, jak potlačovat vzpoury, byly hromadné přesuny obyvatelstva. Jak píše Jan Rychlík (2011), „*ve snaze zabránit případným vzpourám osmanské úřady prováděly cílevědomé přesuny lidí. Tak např. ve 14. století bylo ještě před definitivním porobením bulharského státu (roku 1396) bulharské obyvatelstvo z Thrákie masově stěhováno do Malé Asie a opuštěné území bylo kolonizováno Turky. Paradoxně z*

hlediska budoucího vývoje nebyly tyto přesuny prováděny z důvodů etnických, ale pouze ekonomických, bezpečnostních a především náboženských.“

Osmanská říše měla na své západní hranici velkého rivala, kterým byla podunajská monarchie. S Habsburky sultán vedl od 17. století téměř neustále války o území a moc. Jan Rychlík ve své stati zmiňuje skutečnost, že vlivem po staletí trvajících střetávání jmenovaných kulturně-civilizačních okruhů na území Balkánu, se potýkalo obyvatelstvo s nejednoznačností etnického určení. Pak nastávala situace, kdy se lidé nehlásili ani k jednomu z nich, nebo byli nábožensky blíže obyvatelstvu sousedního státu, zatímco ve své zemi byli náboženskou menšinou. Když se v 19. století během oslabování osmanské moci nad Balkánem většina národů modernizovala a aspirovala na založení moderního státu, nastaly skutečné potíže. Bylo prakticky nemožné stanovit hranice nových států na etnickém principu.

Jedním ze základních prvků osmanské vnitřní správy byly *millety* – systém autonomních náboženských obcí. „Ty byly pro neislámské obyvatelstvo nejprve úředně uznány tři: řecko-ortodoxní, židovský a arménský, který zahrnoval veškeré nepravoslavné křesťany včetně katolíků. Později byly uznány další křesťanské millety, a zároveň i vliv, který si na ně osobovaly zahraniční mocnosti, zvláště carské Rusko a katolická habsburská monarchie.“ (Kropáček, 2002.) V této souvislosti píše Jan Rychlík (tamtéž) o situaci, kterou nazval „Boj o duše“. Tu popisuje jako snahu zahraničních velmocí aplikovat svůj vliv na Osmanskou říši přes obyvatele – přes jejich víru. Stavěly se do rolí ochránců *svých oveček* (například Rusko nad křesťanskými národy Balkánu), a tím se vměšovaly do vnitřních záležitostí osmanské správy.

3.2.4 Teoretické východisko střetu a koexistence kultur

Balkán je jedním z nejvýraznějších příkladů území, na kterém se setkávají kultury a dochází k nevyhnutelným střetům. Celá Osmanská říše byla konec konců směsicí různě velkých částí odlišných civilizací. Slučovala na svém území a pod nadvládou rodu Osmanů rozdílné skupiny obyvatel, diferencované jak národnostně (Arméni, Řekové, Židé, Slované...), tak různých vyznání (ortodoxního pravoslavného, křesťanského katolického a samozřejmě islámského) a v neposlední řadě také různých ras. V severní Africe se s původním černým obyvatelstvem smísili Arabové, turkotatarské kmeny z mongolského

prostředí Asie získaly míšením v osmanské říši europoidnější rysy, ale kočovná krev jim uchovávala odlišnou mentalitu dodnes. A samozřejmě bílí Evropané z Balkánu zanechali svou rasovou stopu též. Navíc během migrací v rámci impéria ovlivnili rasové složení i v tak vzdálených koutech země, jako je pohoří Kačkar, Kavkaz nebo severní Sýrie. Kvůli rozmanitosti osmanské demografie by podle Huntingtonova vysvětlení nikdy nemohla vzniknout civilizace. Neboť civilizace se vyznačuje tím, že slučuje lidi podle nějakého vyššího duchovního principu. Civilizace může dokonce zahrnovat jednu, či více politických jednotek. Civilizace může sdružovat lidi různých fyzických znaků i odlišné národnosti. Ale nemůže tvořit společné zázemí pro lidi různých hodnotových systémů, různých pohledů na světový řád či skupiny s odlišnými morálními zásadami. Tyto duchovní (nehmotné) aspekty vytvářejí mezi kulturami příbuzenské vztahy a jen podobné kultury mohou vytvořit společnou civilizaci.

To, co ve velké míře nějakým způsobem uchopuje základní duchovní hodnoty společnosti je náboženství. Kulturně-civilizační okruhy, které jsem popsala v předešlé části, jsou převážně založeny na náboženství. Vzhledem k tehdejší těsné provázanosti náboženství, způsobu vlády a životního stylu obyvatel právě na základě náboženství vznikly podobné (slučitelné) kultury – v tomto případě kulturní okruh západního křesťanství, kulturní okruh ortodoxní pravoslavné církve a do třetice islámský kulturní okruh Orientu.

Když náboženství není jednotné všem skupinám a není tedy jednotícím činitelem civilizace, musí existovat jiný, podobně silný jednotící princip na duchovně-hodnotovém základu, se kterým se mohou ztotožnit všechny národy dané oblasti. Jen tak může vzniknout jednotná civilizace. V případě Osmanské říše byla jednotícím principem nejprve vojenská moc panovníka, která dokázala přinutit poddané, aby platili daně a sklonili se před jeho zákonem. Postupně, když tato síla přestávala být dostatečně účinná, přirozeně nastala situace, kdy podrobené národy začaly hledat vlastní identitu. Protože se hodnoty neztotožňovaly s hodnotami dobyvatele, hledaly národy kulturní prostor, ve kterém by jejich filozofie a způsob myšlení přirozeně zapadl do obecnějšího kulturního pole. To vyvrcholilo v 19. století, kdy se začaly probouzet nacionalistické proudy s touhou po samostatném, národnostně čistém státě. To si ostatně osmanská vládnoucí elita spolu s inteligencí v období reforem na přelomu 19. a 20. století velmi jasně uvědomovaly a začaly vést politicko-sociální diskuzi ze tří ideologických pozic. Vznikly tři koncepce,

o kterých píše historik Gabriel Pirický (Pirický, 2006) - panosmanismus⁶, panturkismus⁷ a panislamismus⁸. Tyto politické koncepce znamenaly záchranné lano, jež mělo znovu stmelit všechny podkultury na osmanském území a vytvořit tak jedinou duši národa, jehož pocit sounáležitosti a soudržnosti jako jediný mohl udržet pohromadě také území a tím i mocenskou pozici kdysi slavné říše. Každá z uvedených koncepcí předkládala společnosti jiný duchovně-hodnotový jednotící prvek, který by byl s to probudit pocit sounáležitosti všech obyvatel říše. 19. století přímo žíznilo po nalezení nacionální stability a právu na sebeurčení každé národnosti, zatímco se tříštily staré struktury, národy se snažily emancipovat a osamostatňovaly se z pod vlivu velkých říší.

Huntington nevěří ve smír civilizací a předkládá mnohé argumenty, které podporují vizi světa tvořeného věčným bojem a soupeřením mezi civilizačními oblastmi. Tento postoj může inspirovat k úvahám nad smyslem a cílem současných politických snah integrovat Turecko do Evropské unie. Bude to úspěšný pokus o civilizační smír v rámci politického uskupení, který obě civilizace navzájem přiblíží? Nebo se jen externí mezicivilizační problémy přenesou do srdce EU, kde budou stejně neprůchodné, jako kdyby zůstaly vně? Z teorie civilizací totiž vyplývá, že co nejde sloučit v homogenní kooperující celek, je odsouzeno k věčnému zápolení o nadřazenost a podřazenost.

3.3 Inspirace ve vědě a umění

Muslimský vliv v Evropě nekončil jen vojenskými výboji, které obsadily Pyrenejský poloostrov na západě a které na východě došly až k Vídni a Novým Zámčkům v oblasti dnešního Slovenska. Můžeme říci, že větší razanci a intenzitu než válečné výboje v rozšiřování svého vlivu na nových územích měl právě kulturní, ekonomický a společenský rozměr arabsko-evropské výměny.

Důležitým prvkem křesťansko-islámského střetávání je tedy období vzájemného předávání vědeckých poznatků a civilizačních vymožeností. Není to část zanedbatelná. Dokonce můžeme mluvit o renesanci evropského vědění a umění díky arabskému impulzu. V době,

⁶ Panosmanismus spočíval v konceptu věrnosti všech náboženských a národnostních skupin osmanskému trůnu.

⁷ Panturkismus je koncept usilující o sjednocení všech turkických národů pod vedením Osmanské říše.

⁸ Panislamismus měl sdružovat všechny muslimské obyvatele a zdůrazňoval, že obnova říše musí pramenit z jednoty muslimské obce.

kdy Evropa prožívala své období temna, arabská kultura kvetla a rozvíjela vědy, i technické poznání. Luboš Kropáček podotýká, že Huntingtonova vize tuto skutečnost úplně vynechává a „závažně tím chybuje“. Evropa totiž v této oblasti profitovala daleko víc než Orient.

Kropáček označuje tento jev jako „pozoruhodný kulturní transfer“, a také pojmenovává tuto výměnu arabsko-islámské vzdělanosti jako kulturní most mezi Východem a Západem. Arabové nejprve „se zápalem“ přebírali poklady vědecké a filozofické vzdělanosti pozdní antiky. K tomuto základu, na němž Arabové stavěli dále svá poznání, patří také odkaz indické a íránské vědy a také kultury starých národů Blízkého východu (Sumerů, Babyloňanů a Egyptanů). (Bečka, Mendel, 1998.) Na základě jejího odkazu potom široce rozvinuli vlastní bádání. Abbásovský chalífa al-Ma'mún (813-833) proslul úsilím o obstarání řeckých rukopisů z Byzance. V Bagdádu působilo překladatelské centrum a dalším významným centrem byla muslimská Andalusie. Cordoba, metropole tamního umajjovského chalífátu, se stala v 10. století nejvyspělejším kulturním centrem na západě Evropy. Odtud byly také poznatky, kulturní ideje, vymoženosti a dovednosti přenášeny do světa západního křesťanstva. K dovednostem a idejím předávaným přes Španělsko (a Itálii) do Evropy patří také například výroba papíru, způsoby diplomacie a obchodu, organizace vzdělávacích a léčebných zařízení, observatoří, laboratoří a také správa měst. Vliv na evropskou literaturu je nesporný a hermetické nauky jako jsou astrologie, alchymie a magie, považovaly arabské zdroje a knihy dlouhou dobu za drahocenné pokladnice tajného vědění. (Kropáček, 2002.)

Evropská věda vyrostla a žila z blízkovýchodní a dálnovýchodní (zkrátka muslimské) vědy a moudrosti. Islám se bezesporu těšil velké kulturní prestiži. Z toho důvodu probíhalo mnoho dobrovolných konverzí na islámskou víru.

3.4 Stagnace a úpadek velké kultury

Jak vojenskou, tak i kulturní a vědeckou iniciativu měla tedy při konfrontaci Evropy s arabským Orientem právě arabská strana. V období od 11. století se však iniciativa konfrontace začala projevovat také na straně Evropy. Začalo to španělskou reconquistou a křížovými výpravami do Svaté země. Podle Kropáčka nabývala Evropa již převahu zcela zřetelnou v 15. století a období renesance emancipovalo Evropu také po stránce

intelektuální a myšlenkové. 19. století znamenalo kompletní změnu polarizace sil, kdy „v muslimských zemích, podrobovaných postupně evropskými koloniálními mocnostmi, rychle rostly obavy a hořké pocity pokoření.“ (Kropáček, 2002)

Podíváme-li se na tuto postupnou změnu rozložení sil a vlivu z pohledu konkrétní Osmanské říše, najdeme důvod ve stagnaci a oslabování vnitřní stability a progresivity uvnitř říše, který datuje Pirický (Pirický, 2006) od 16. století.

„V té době se krize osmanského feudalismu stále prohlubovala. Zámořské objevy a přesun obchodních cest do Atlantiku vedly k poklesu významu středomořského obchodu. Osmanskou říši otrásala vysoká inflace a výrazné zaostávání za západoevropským manufakturním kapitalismem. Vyčerpaly se i možnosti rozvoje cestou nepřetržitě teritoriální expanze. Na přelomu 16. a 17. století začaly moc sultánů v Anatólii ohrožovat ozbrojené bandy místních vládců.“

Navzdory vnitřním rozkladným procesům však říše ještě dlouho budila na venek dojem „konsolidované a obávané síly“. Nicméně vlivem odklonu obchodních cest došlo ke kulturní izolaci. Obchodní cesty byly zdrojem informací a novinek, způsobem kontaktu s ostatním (a mnohdy i poměrně vzdáleným) světem a především se vzdálenými a různorodými kulturami. Kulturní a ideové impulzy vedly k neustálému ožívání a obohacování vlastní kultury a idejí. Konfrontace do jisté míry ohrožovala, ale také se díky ní tříbily argumenty a postoje obhajující vlastní kulturní a náboženská stanoviska. Když konfrontace ustala, nastalo období, které podle Kropáčka sociologové nazývají „stabilita kultury“. Ekvivalentem tohoto pojmu je – poněkud emocionálnější – stagnace.

Kulturní stagnace celého islámského světa a její příčiny dodnes vzbuzují mnoho otázek. Snažili se s nimi vyrovnat všichni představitelé islámského reformismu a moderního myšlení. Vzhledem k tomu, že ideový, společenský i politický základ arabské kultury Blízkého východu dal islám, jsou jeho principy stěžejními vodítky k pochopení důvodů vysvětlujících stagnaci kultury a také procesů, které k ní vedly. Už ze základního charakteru islámu a dogmatického výkladu sebe sama vyplývá jeho přirozená tendence k usazování, tradicionalismu a odmítání cizích vlivů.

Mluvíme-li o stagnaci kultury, měli bychom se zabývat důvody ustrnutí vývoje všech

jejích základních složek. Dogmatismus a tradicionalismus vytvořil pravidla, která těsně svázala jak literární výraz, tak i vědecké myšlení a další složky kultury. Téma regionálně i časově nestejněmorné stagnace islámské kultury bych uzavřela citací Luboše Kropáčka: „Jestliže měřítkem síly kultury je i její schopnost snášet odchylky od středové normy a využívat kontrastů a rozporů jako hybných sil, islámská kultura se sama odsuzovala k ochrnutí.“

3.5 Zájem o islámský svět v 19. století – orientalismus

Pojem orientalismus souvisí úzce s kolonialismem a snahou poznat orientální, arabský a islámský svět vědecktějšími metodami, než tomu bylo do té doby. Orientalismus je fenoménem 19. století a do tohoto proudu byli zapojeni myslitelé a vědci z oborů demografie, politologie, sociologie, teologie a samozřejmě geografie z celé Evropy, nejen tedy příslušníci kolonizujících velmocí.

V roce 2008 u nás vyšla obsáhlá publikace Edwarda W. Saida „Orientalismus: západní koncepce Orientu“ (poprvé vyšla v USA roce 1987), ze které čerpám a která byla hlavním studijním zdrojem pro tuto kapitolu. Said představuje orientalismus jako čistě mocenský nástroj a opomíjí důležité vlivy a kontexty, jimiž se zabývají jiní autoři. Dalšími, kteří se věnují studiu orientalismu, jsou také již dříve citovaní autoři Jiří Bečka, Miloš Mendel a Luboš Kropáček. Ti připouštějí daleko větší rozsah vědeckého, filozofického a teologického zápalu prvních orientalistů, kteří oplývali skutečnou snahou v určitém smyslu očistit pohled a chápání blízkovýchodních stereotypů a děděného vnímání orientálců. Téma je daleko obsáhlejší, než nám rozsah této práce dovoluje, nicméně existují tři základní prvky orientalismu jako vědeckého směru, které je třeba pro úplnost tématu zmínit a které chci uvést.

Za tato tři nosná témata považuji:

4. Historické okolnosti a důvody, za kterých tento studijní a badatelský obor vznikl. (Viz následující kapitola Nový vědní obor 19. století.)
5. Orientalismus jako mocenský nástroj ve službách kolonialismu. (Úzce souvisí s bodem předcházejícím. Viz níže, kapitola Orientalismus, jako produkt kolonialismu).

6. „Orientalizování“ Orientu jako metoda, pomocí které se vymezovaly pojmy „my“ a „oni“. (Viz dále, Orientalismus orientálnější než Orient.

3.5.1 Nový vědní obor 19. století

Orientalismus nevznikl samoúčelně jen pro existenci sebe sama. Vznik nového vědního oboru byl pozvolný a byla to odpověď na již zakořeněný a praktikovaný zájem o Orient. Orientalismus se snažil systematizovat a zvědečtit poznatky a způsoby bádání. Tímto způsobem se projevovala výrazná snaha je také objektivizovat. Významným impulzem pro rozvoj systematického studia Orientu bylo (mimo jiné) také Napoleonovo tažení do Egypta, které způsobilo přímo *boom* v zájmu o neevropský svět. Z geografického hlediska je nutno poznamenat, že v kontextu 19. století, je Orient chápán jako prostor celého Středomoří, Blízkého východu, a dokonce Řecka a Balkánu. (Said, 2008.)

Informace o Orientu přicházely v předcházejících dobách většinou jako politické zprávy o bitvách na osmanko-evropských teritoriích nebo v lepším případě jako zprávy z cest evropských dobrodruhů a cestovatelů. Druhý zdroj zkušeností s Orientem, který evropská veřejnost získávala, vznikl alespoň za pozitivnějších okolností. Je důležité si uvědomit, že povědomí lidí o Orientu nemohlo být jiné než téměř výlučně negativní, pokud se jim dostávalo informací a zpráv převážně od lidí navracejících se z války (!!), tedy z křížových výprav. V tomto kontextu nelze očekávat snahu poznat a pochopit odlišnou kulturu, ale naopak, vše co je jiné, v takovém pohledu ostře kontrastuje se vším, co by mohlo být správné. Cestovatelé byli tedy v době vznikajícího orientalismu velmi ceněným a nenahraditelným zdrojem informací. Dalším takovým zdrojem byly zprávy a deníky evropských vyslanců a členů delegací, kteří cestovali a pobývali na orientálních územích z oficiálních důvodů ve službách evropských vládců. V 17. a 18. století se obzor rozšiřuje o vzdálenější kraje a velkou zásluhu na tom mají evropští (a také čeští) misionáři. K tomu, aby mohli misionáři plnit své úkoly, bylo nutné lépe poznat místní lidi, jejich kulturu a zvyky. Pronikli do tajů jejich každodennosti i jazyka a navazovali cenné mezikulturní vztahy na bázi jednotlivců.

V koloniálních mocnostech, jakými byly Anglie a Francie, měla orientalistika značně hospodářský a politický charakter. Navíc byla tendenční, neboť bylo nutné vědecky podporovat koloniální ideologie, jež by ospravedlnily a podpořily mocenské ambice. Said

také, a to je pro něj nejdůležitější, poukazuje na fakt, že orientalismus nebyl nikdy čistou akademickou disciplínou, ale vždy sloužil mocenským, politickým a koloniálním zájmům velmocí (do druhé světové války hlavně Francii a Británii, po roce 1945 Spojeným státům americkým). „Závěry a návrhy orientalistů byly převáděny do praxe politickým aparátem, takže časem dokonce vyrostly stálé akademicko-politické instituce. Orientalisté byli pravidelně žádáni o radu a analýzu, až se stali pevnou součástí celého rozhodovacího procesu.“ (Said, 2008.) Do ostré kritiky Saida, zvláště jeho koncepce orientalismu jako imperialistického nástroje, se však staví americký historik a orientalista Bernard Lewis. Vyjádřil kritiku na Saidovy chyby ve faktech a jasně mu oponuje, když tvrdí, že orientalismus není pouze nástrojem dominace.

Jestli je, nebo není orientalismus nástrojem kolonialismu, bude vždy diskutabilní, vždy podle toho z jakého úhlu pohledu budeme na otázku nahlížet. Jestliže existovala orientalistická vědecká pracoviště, která byla s ideou kolonialismu ztotožněná, bylo přirozené, že vědecké závěry i témata byla s největší pravděpodobností inspirovaná kolonialistickými potřebami. Nehledě na to, že nelze vyvrátit ani možnost, že docházelo k „objednávkám“ na vědecké závěry – přesně takové, aby podpořily politické ideje a jejich ambice v koloniálních panstvích. Ale nepochybuji o tom, že existovala pracoviště a akademické kapacity, které byly zcela a upřímně vtaženy do bádání nad orientálními otázkami bez politických ambicí.

3.5.2 Orientalismus jako produkt kolonialismu

Kolonialismus je značně široký pojem, který souvisí s objevnými plavbami, kolonizací Afriky a Asie, změnou mocenských sil v Evropě a objevováním námořních obchodních cest na východ. Ale soustředme se na koloniální vztahy mezi Evropou a Blízkým východem, tedy Západem a Orientem, nebo chcete-li Západem a islámským světem.

Z historického hlediska bylo období kolonialismu poslední zřetelně definovatelnou fází mocenských a politicko-vojenských konfrontací mezi muslimským světem a Evropou. Byla to další z fází soupeřící interakce mezi oběma stranami. Na každou akci bude dříve nebo později vždy navazovat nějaká odpověď. Na muslimskou expanzi reagovaly dějiny

křesťanskou protiofenzívou ve formě křížových válek a španělské reconquisty⁹. Počátkem novověku se Osmanská říše znovu chopila iniciativy expanzí na Balkáně, ale od porážky Turků u Vídně v roce 1683 se ujímá akce znovu Evropa, která již iniciativu nepustila z ruky. Sérií válek vytlačila Osmany z Balkánu a různými způsoby si postupně podmaňovala také muslimská území v severní Africe a Asii. „Koloniální ovládnutí islámského světa dosáhlo vrcholu bezprostředně po první světové válce, kdy si Anglie a Francie nechaly od Společnosti národů (OSN) přidělit do mandátní správy arabská území uvolněná porážkou a rozpadem Osmanské říše.“ (Kropáček, 2002.)

I když se po druhé světové válce koloniální soustava rychle rozpadla, politická, hospodářská a vojenská moc Západu nad Východem, znamenala muslimské společnosti víceméně ve všech oblastech života. Koloniální úřady výrazně reformovaly právní systémy a instituce.

V knize *The End off Hisotry and the Last Man* od Francise Fukuyamy rozvádí myšlenku o koloniálním pokoření v paměti muslimů. Kropáček ho parafrázuje takto:

„Z pocitů poraněné důstojnosti, jež u muslimů vyvolala a ve vzpomínkách dodnes vyvolává cizí koloniální nadvláda, vyvěrá i ona zahořklost vůči Západu. To je hlavní příčina údajné nechuti vůči liberální demokracii.“

Podle Fukuyamy nedokázali muslimové ochránit svoji společnost, ale ani si úspěšně osvojit techniky a hodnoty Západu. Kropáček vysvětluje, že v koloniích se po reformách v oblasti práva rozmohla pluralita právních norem. Šarí'a byla uznávána v otázkách rodinného a dědického práva, ale v ostatních oblastech platily zákony inspirované západním systémem, což způsobovalo konflikty a nejednoznačnost v trestání přestupků. Tuto situaci můžeme nazvat určitou „politickou schizofrenií“. „Změny vyvolané kolonialismem z pozice síly muslimové velkou měrou pochopili jako pokoření, na něž se sluší náležitě reagovat. Chápu ji jako hrubou agresi. V první řadě ji označují jako politické ujařmení a hospodářské znerovnoprávnění. Radikálnější protagonisté přidávají, že byl rozbit tradiční řád života a rodiny a že šlo o destruktivní prosazování západních idejí a hodnot ve školství a veškerém životě. To, k čemu Kropáček ve své kapitole o

⁹ Reconquista je boj za osvobození Iberského poloostrova z muslimských rukou, který začal na počátku 11. století.

kolonialismu směřuje, je psychologický důsledek západní nadvlády nad Orientem. Kritizuje obecné tvrzení některých kruhů, že Orient není schopen přijmout modernitu jinak než z rukou Západu jako import cizích hodnot. Například demokracie a sekulární stát, což jsou prvky „vyprodukované ve světě kolonizátora“ jsou Orientu neustále vnucovány jako cesta pokroku a interpretována jako jediná budoucnost právě ze strany bývalého kolonizátora – Západu. Právě z tohoto vnucování pramení blízko východní nechuť, byť jen připustit, že jsou „dobré“. Na stejném místě autor zmiňuje výrazně zajímavý postoj. Jedná se o velmi kritizovaný pohled na islám jako na jediný „univerzální klíč k pochopení veškerého myšlení a dění v muslimském Orientu.“ Proti tomuto názoru se spolu s Kropáčkem staví také Edward Said a Fred Halliday, který říká: „Islám není daností a vysvětluje jen málo z toho, co se v muslimských zemích děje.“

3.5.3 Orientalismus orientálnější než Orient

Na otázku, co je to Orient, mi pro úvod odpověděly slovníky a naučné encyklopedie. Ottův slovník naučný z počátku 20. století, definuje tento pojem následovně: „Orient (lat.), východ, strana světa, kde slunce vychází, pak i krajiny na východě ležící, východně od Itálie, nyní zove se Orientem Malá Asie, Sýrie a Egypt.“ Je vidno, že Ottův slovník pojímá pojem značně geograficky, místně a teritoriálně.

Starší Slovník naučný (Rieger (red.), 1866), praví: „Vyrozumívají se tudíž Orientem země asijské, někdy též evropské Turecko...“ V tomto vysvětlení je cítit určitá otázka, jestli Turecko (tehdejší Osmanská říše) je nebo není orientální zemí a jestli je nebo není zemí evropskou!

Orient jako teritorium nebyl nikdy zcela jednoznačně vymezen. I dnes se orientalisté potýkají s úskalím územního vymezení. Kladou si otázku, co všechno vlastně spadá do oblasti Orientu. Je to vše, co leží na východ od Řecka? Všechny asijské nekřesťanské kultury? Nebo pouze ty islámské? Nebo je Orientem celá Asie? Vzhledem k takto neurčitému pojetí územního Orientu je potom nejednoznačné ani to, které kulturní jevy do oboru orientalismu patří. Pokud do Orientu zahrneme určité země, můžeme jejich kulturu poznat velmi podrobně. Pokud však do Orientu zahrneme všechny asijské, ne-křesťanské země a všechno co je zkrátka ne-evropské, budeme spíše chápat hlavní objekt orientalismu jako snahu vymezit vše „evropské“ od všeho „neevropského“.

A protože snaha vymezit nebo uchopit Orient vzešla ze Západu, je toto vymezení a uchopení zprostředkovávané skrze optiku evropských hodnot a měřítek. Tím se dostáváme k velmi důležitému bodu, který je pro nás z hlediska objektivitu a vyváženosti možná důležitější než některé závěry a výsledky bádání na poli orientalismu.

K pasivitě a nezúčastněnosti vlastního objektu - Orientu, na vytváření definice Orientu se vyjadřuje Anwar Abdel Malik. (in Said, 2008.) Říká, že „objekt je tak definován nikoli sám sebou, nýbrž druhými, tedy poměřován jinými hodnotovými systémy.“ Italský premiér Silvio Berlusconi se k otázce přístupu k Východu vyjádřil takto: „Je třeba zlepšit parametry k poměřování kultury. Jedna věc je jaká je jedna kultura a druhá, podle jakých měřítek kulturu soudíme. Tedy náš systém hodnot nemusí být nutně univerzální.“ Edward Said mluví o orientalismu jako o „Západní koncepci Orientu.“ Orientalisté svým psaním vytvořili Orient a stereotypní obrazy, které vznikají jak v odborné, tak v imaginativní literatuře a tento obraz vytváří „mystickou iracionální mysl orientálců“.

Orientalismus přináší celospolečenské kulturní vědomí a povědomí o Orientě. Jeho autorita a důvěryhodnost spočívá ve vědeckosti. Nebezpečným úskalím jsou však zastaralé stereotypy a nepravdivé tradiční výklady, které navzdory serióznímu bádání stále v povědomí lidí přetrvávají.

4. VÝVOJ TURECKÉ STÁTNOSTI A VZTAHY S EVROPOU

Kapitola se zabývá historickým procesem, ve kterém se Hunové ze středoasijských stepí dostali na Blízký východ, tam jako osmanští Turci vybudovali mocnou říši a postavení v arabském světě, a nakonec se jako občané Turecké republiky touží (tentokrát diplomatickou cestou) stát součástí Evropy.

Na úvod této kapitoly je třeba upřesnit vztah Arabů a muslimů v rámci muslimské *ummy*¹⁰. Zatímco na počátku arabsko-islámské expanze se nacionalita Turků a Arabů v rámci islámské komunity nerozlišovala, od 13. století je již třeba vlivem historického a kulturního pohybu brát na vědomí jejich diferenciaci. Ve 13.stol se pod náporom Mongolů vytrácela moc arabských říší. Zatímco Turci expandovali na západ a byli od té doby se západem v neustálém kontaktu, Arabové upadli do historické deprese. V 18. století začali Turci pomalu opouštět muslimské právo a ve stejné době se v arabském světě začala objevovat radikální forma interpretace koránu. Jinými slovy turecká forma islámu je mnohem tolerantnější a liberálnější než v arabském prostředí. Turecké etnikum nemá nic společného s arabským národem (stejně jako Afghánci, Íránci, Pákistánci, Kurdové, nebo Kazaši). Bylo by mylné slučovat všechny národnosti do jediné pouze na základě společného náboženství, zvláště po nástupu nacionalismu, kdy se každý národ domáhá práva na sebeurčení a vlastní státní suverenitu.

4. 1 Osmanská politika v Evropě a evropská politika v Orientě

4.1.1 Vzestup a pád říše - postupná změna rozvržení sil

Osmanská říše byla v době svého rozmachu po celou dobu středověku nejlépe organizovanou a spravovanou říší doby. Tato její dokonalá organizace, připravenost a funkčnost ji stavěla do ostrého protikladu k rozdrobeným, nejednotným a s problémy se potýkajícími státy Západu. Státy v Evropě ještě nebyly dostatečně společensky a kulturně usazeny. Byly na nižším stupni společenského vývoje. Tento náskok byl také jednou z příčin jejího územního rozmachu v období od 8. až do 16. století. Téměř bez odporu

¹⁰ Umma je označení pro veškerou islámskou obec v nejširším slova smyslu.

postupovala jak na západ, tak na jih a východ, kde v poměrně krátké době získala obrovská území pod svou správou. Moc říše byla po celou dobu její existence skutečně autoritativní.

Zaměříme se na období 19. a 20. století, kdy se formovaly hlavní vztahy Osmanské říše a evropských mocností, důležité jak pro poválečné dění, tak pro období vzniku Turecké republiky v roce 1923. Ve vrcholném období (ve středověku) byl vztah Evropy a Osmanské říše velmi obezřetný. Osmanská říše byla velmi respektovaným soupeřem i partnerem zároveň. Především proto, že součástí jejího území byly úžiny Bospor a Dardanely – oblasti extrémní strategické důležitosti.¹¹ Ale potom začala říše upadat, až postupně získala přívlastek „nemocný muž na Bosporu“. Přestože se však již Evropě v mnoha ohledech nemohla vyrovnat, byla říše stále součástí velké mocenské hry, a to právě převážně díky Úžinám. Situace v politických vztazích v období 19. století byly značně komplikované a nepřehledné. Napětí panovalo mezi Ruskem a Francií s Británií, s Osmany vedlo Rusko diplomatickou válku o dění na Balkáně. Napětí ve vztazích mezi balkánskými územími a Osmanskou říší se uvolnilo do podoby Balkánských válek v letech 1912 a 1913. V konfliktech se angažovalo také Rusko.

Než se rozhořely konflikty na Balkáně, měla ještě jedna událost klíčovou roli, a to válka krymská. V ní se totiž vyostřila snaha o uplatnění vlivu nad balkánským teritoriem, a pokud se dříve tento vliv snažily evropské mocnosti rozšiřovat prostřednictvím obchodu a mezinárodními smlouvami přes výhodná spojení, krymská válka byla prvním otevřeným konfliktem mocností o Balkán.

Anglie a Francie měly zájem o osmanské oblasti v Přední Asii a Africe, ale úplnou porážku Turecka si nepřály, protože potom by Úžiny ovládlo Rusko. (A představa ruského dohledu nad tímto strategickým územím byla pro ně nepřijatelná.) Nestabilita osmanské státnosti by mohla ohrozit splácení dluhů a provizí a proto Velká Británie a Francie vstoupily do krymské války na straně Turecka. V lednu 1856 přijalo Rusko ultimátum mocností a byl uzavřen Pařížský mír. Nevolnicko-feudální Rusko nemělo proti moderní Francii a Británii šanci a uznalo nedotknutelnost území Osmanské říše.

¹¹ Úžiny Bospor a Dardanely spojují Černé se Středozemním mořem. Jejich hospodářská, politická a mocenská důležitost byla a stále je závratná. Největší zájem o přístup k Úžinám mělo vždy Rusko, protože tak mohlo rozvinout svůj vliv do egejské a středomořské oblasti, které by mohlo ovládat ze svých černomořských přístavů.

Nejen o *Balkán*, ale také přímo *na Balkáně* vygradovaly v bojovné atmosféře doby vnitřní a národně osvobozené nepokoje. První balkánská válka vypukla jako první vlna emancipačních tendencí národů v době, kdy se formovaly moderní státy založené na etnickém principu. Velkou roli hrálo načasování těsně po krymské válce a také diskutabilní vojenská připravenost Osmanské říše. Lépe řečeno, její vojenská síla byla roztržena na mnoha nepokojných územích na periferiích rozlehlého impéria. Jak píše Kupka: „Turecko utrpělo [v první balkánské válce] drtivou porážku. Vojenskými úspěchy malých balkánských států byly znepokojeny všechny velmoci“.

Druhá balkánská válka byla výsledkem neshod mezi vítězi z války předešlé. Pro účely této práce postačí, když znovu připomenou, že obě balkánské války v letech 1912 a 1913 jsou považovány za předehru k velkému konfliktu – ke světové válce. Díky vojenské i diplomatické angažovanosti velmocí v těchto válkách, na jedné, či druhé straně, se zároveň splétaly intriky a mocnosti uzavíraly dohody mezi sebou. Z těchto mocenských aktivit o udržení stability se vykristalizovala dvě *mohutná uskupení*. Trojdhoda (Velká Británie, Francie a Rusko) a Trojspolek (Německo, Rakousko-Uhersko a Itálie), které právě v první světové válce a po ní sehrály klíčovou úlohu v novém uspořádání Evropy a Blízkého východu. Balkánské války vytvořily předpolí pro první světovou válku, která vypukla v roce 1914. Ještě dříve, než se budu zabývat situací před první světovou válkou, je důležité zabývat se hospodářskými a politickými záležitostmi, jež formovaly vnitřní i vnější politicko-ideologické změny v myšlení tureckého národa.

4.1.2 Hospodářské vazby Osmanů

V osmanské říši se o průmyslu téměř nedá mluvit a výnosy ze zemědělství sotva uživily rolníky a lid, který na neúrodné půdě Balkánu a hornaté půdě Anatólie pracoval. Státní pokladna byla doplňována převážně z daní, které odváděli muslimští a křesťanští rolníci. Rozvoj cestou nepřetržité expanze byl již zastaven a vyvstaly nové otázky, jak udržet prestiž dvora a prosperitu říše. Místní vládcí v provinciích často organizovali a financovali správu území z vlastních zdrojů, čímž odlehčili panovníkovi, ale zároveň si tím vynucovali velkou míru suverenity, která často přerostla ve snahy osamostatnit se úplně. To se dělo jak v severní Africe, tak na Balkáně a na Kavkaze.

Vzhledem k náboženskému konzervatismu se říše potýkala s dilematem, zda setrvat v pravověrné islámské tradici a ponechat si ryzí islámskou identitu za každou cenu, nebo

jestli otevřít svou kulturu a hospodářství evropským vlivům, které Západu konec konců přinesly pokrok a hospodářský prim ve všech oblastech. Podobné dilema existuje v Turecku dodnes.

Zajímavou etapou osmanského hospodářství a mezinárodní politiky je období, kdy uplatňovalo systém kapitulací. Historik Gabriel Pirický (Pirický, 2006) vysvětluje tento pojem jako latinský termín označující kapitolu dokumentu. „S kapitulacemi se poprvé setkáváme již v roce 1536, když sultán Süleyman Kanuni podepsal s francouzským králem Františkem I. dohodu, která dávala francouzským obchodníkům zvláštní výhody, upravovala po právní stránce jejich pobyt na osmanském území a stanovila i pravidla zacházení s válečnými zajatci.“ V době, kdy byly smlouvy podepsány, byly výhodné pro obě strany a odpovídaly jejich potřebám. Jejich cílem byla především určitá neutralizace společného protivníka, kterým byla habsburská monarchie. Prostřednictvím systémů kapitulací měly tyto státy zajištěno privilegované postavení svých občanů na území Osmanské říše. Autor dále vysvětluje, že „v období, kdy vzrostla nerovnováha mezi křesťanskými mocnostmi a sultanátem, se režim kapitulací pro impérium změnil v ponižující nástroj, s jehož pomocí evropské mocnosti ovlivňovaly vnitřní vývoj Osmanské říše a omezovaly její suverenitu. Turecko kapitulace jednostranně zrušilo v roce 1914.“

Systém kapitulací poslouží jako dobrý příklad toho, jak politické a hospodářské ústupky Osmanské říše na jedné straně měly zajistit ekonomické partnerství a podporu evropských mocností na straně druhé. Takovou nepostradatelnou podporou bylo pro sultána například poskytování půjček (i když na velmi vysoký úrok). Tyto půjčky a z nich plynoucí závazky vůči Anglii a Francii se během balkánských válek staly pro Osmany výhodou, protože Anglie i Francie se v konfliktech stavěly na stranu Osmanské říše především proto, aby zabránily úplné ztrátě solventnosti sultána.

4.2 Období sultánských reforem

V 19. století prošla Osmanská říše procesem reformací, které ač byly míněny upřímně, jejich uvádění do praxe bylo pomalé a neefektivní. Jednou z příčin byla také podezíravost obyvatel a duchovních vůči západnímu vzoru, kterým se reformy inspirovaly.

Nejprve se kladl velký důraz na modernizaci armády, její reorganizaci a přezbrojení. Především proto, „válečné porážky otřásly představou, že osmanský systém je nejlepší na světě a islámská civilizace je nadřazena ostatním.“ (Pirický, 2006) V návaznosti na změny v armádě došlo k modernizaci mnoha továren na výrobu zbraní a munice. Toto byl impulz také pro ostatní průmysl. Přestože měly reformy v Osmanské říši téměř revoluční charakter (co do hloubky i rozsahu), Gabriel Pirický dodává kritickou poznámku, že zásadní chybou celého reformního období byla nedostatečná pozornost k reformám hospodářského sektoru. „Osmané dlouho vnímali zaostalost impéria, jakoby se jednalo o čistě technickou záležitost.“ V oblasti modernizace infrastruktury se budovala železnice, zaváděl se elektrický proud (jen ve velkých městech), rozváděl se plyn a budoval vodovod. Na všech těchto pracích se významnou měrou podílel jak zahraniční kapitál, tak evropské know-how.

Abychom mohli vidět období osmanských reforem v širším geopolitickém kontextu doby, bude zajímavé zmínit tehdejší situaci v Evropě. Vlivem Velké francouzské revoluce, která pohltila nejprve Francii a posléze v napoleonské době celou Evropu, byla „východní otázka“ mocností odsunuta na samý okraj jejich aktuálních mocenských zájmů. V návaznosti na to Osmanské říši chyběla podpora západních spojenců - jak intelektuální, tak hospodářská a technická – a v neposlední řadě také příklad, který by v reformačních snahách mohli následovat.

Reformy probíhaly velmi těžkopádně a byly přijímány přinejmenším neochotně. Atmosféra změny a pokroku nevyhovovala ani muslimským duchovním. Hnací silou modernizačních reforem byli ve většině fází mladoturci. Poslední fáze skončila odstraněním sultánova absolutismu a nástupem tureckého nacionalismu. Nastupující éra byla ve znamení nové ústavy, a tak se z absolutistické vlády postupně stala konstituční monarchie. Toto nové konstituční uspořádání státu se neobešlo bez množství zvrátů a přerušení. (Ústava byla pozastavena dva roky po jejím vyhlášení, které se uskutečnilo v roce 1876.)

Tady jsem si kladla otázku, proč reformy předválečné doby byly tak neúspěšné, zatímco daleko radikálnější reformy nastolené v době po vzniku Turecké republiky po druhé světové válce Mustafou Kemalem nakonec úspěch měly. Třídila jsem informace a rysy reformního hnutí tak, abych našla zřejmý rozdíl. Prvním z nich je aspirace reforem.

Pirického pojetí historických událostí naznačuje, že reformy 19. století byly inspirované zřejmou snahou elit udržet se u moci. To pochopitelně pobuřovalo lid v nižších vrstvách a ty sociální skupiny, které by z reforem neměly významný užitek. Modernizátor a reformátor Mustafa Kemal naopak předkládal reformy velmi radikálně, ale byly přijímány v době pokročilého tureckého nacionalismu a podpořené kolektivistickým principem a duchem doby. Ten motivoval lidi podstupovat i osobní nepohodlí a poměrně prudkou změnu životního stylu (např. reforma oblékání.) Pozoruhodné je, jak si kemalističtí reformátoři dali záležet na zavádění a rozšiřování reforem na venkově. Mustafa Kemal věděl, že reformy mohou být úspěšné jen tehdy, když budou mít širokou základnu rozšíření. (Opačným příkladem může být revoluční reformismus v Íránu v roce 1979, který se reforem venkova téměř nedotkl.) Více se této problematice budou věnovat kapitoly: *Mustafa Kemal a Modernizace revolucí.*

Vraťme se ale zpět do 19. století. Přestože změny a nové politické směry musely projít mnoha úskalími konzervativní náboženské společnosti, mnohé z nich se prosadit podařilo, ve srovnání s ostatním rigidním islámským světem té doby dosáhla Osmanská říše v modernizačním směru významných pokroků.

4.3 Politický vývoj 19. a 20 století

Jak vyplývá z předešlého, Osmanská říše měla snahu modernizovat se po vzoru západních zemí. Vydržovala si přitom na svém území zahraniční inženýry, profesory i umělce, aby působili jako poradci, či dohlíželi na průběh změn z pověření vládnoucí elity. Říše však přitom narážela na konzervatismus duchovních (*ulamá*), kteří se báli o svá privilegia, dále pak na vojenskou kastu janičářů¹², jež bojkotovali reorganizaci armády (a neváhali jít do ozbrojených konfliktů proti „novým“ armádním složkám) a na neochotu osamostatňujících se správců provincií, kteří se v průběhu času stali téměř autonomními vládci.

Hospodářská spolupráce s Evropou byla vždy úzce navázána na válečné aktivity a územní ambice. V 70. letech 19. století bylo mocenským hráčem číslo jedna pro Osmany Rusko, které usilovalo o turecké dědictví na Balkáně a o přístup k Úžinám. (Věřilo, že je získá.

¹² Janičáři byli členové elitních vojenských jednotek ve službách sultána, sestavované z odvedených ne-osmanských chlapců, převážně z osmanských držav na Balkáně. Postupem času si vybudovali výsadní společenské postavení a měli vliv na politické rozhodování v zemi.

Mělo dokonce k tomuto účelu vybudovanou černomořskou námořní flotilu.) Rusko hrálo také velkou úlohu při územních ztrátách říše na Balkáně v době, kdy se většina států právě s podporou Ruska osamostatňovala (viz krymská válka a války balkánské). Úžiny by byly dávno ruské, kdyby nad jejich osmanskou správou nedržely ochrannou ruku evropské mocnosti.

Díky vysokým splátkám a úrokům byla osmanská státní pokladna v katastrofálním stavu. Jedním ze smrtících úderů byl extrémní hladomor, který postihl Anatólii v letech 1873-1874. Osmanská říše nemohla splácet úroky z půjček a v roce 1875 vyhlásila první státní bankrot.

Ovzduší reforem a vzhlížení k Západu přispělo i k novým politickým hnutím. V roce 1876 došlo k významnému kroku – vyhlášení ústavy – která byla prvním pokusem o ústavní systém v muslimském světě. Stabilita ústavního systému byla slabá a velmi závislá na momentální politické situaci. Sultán Abdülhamid II. ústavu podpořil, ale za dva roky ji zase zrušil a nastolil autokratickou vládu. Znovupřijetí ústavy si vynutili mladoturci v roce 1908, kdy v době politického chaosu způsobili palácový převrat a chopili moci. Mladoturecké hnutí vzniklo jako ohnisko protestu a reakce na „značně povrchní napodobování Evropy“ v 60. letech 19. století. Aktivisté začínali na poli žurnalistiky a literatury. Jejich kritičnost a intenzita se stupňovala, až založili tajný spolek a zahájili politickou činnost. Přílišná ostrá kritika vládní politiky je vyhnala na určité období do Paříže, ale vrátili se, aby připravili cestu právě tomuto znovuyhlášení první ústavy, resp. její liberalizované formy. Mladotureckou ambicí však nebylo zrušení sultanátu. Svrhli sice sultána Abdülhamida II., ale reformátor Midhad Paša a jeho skupina hned jmenovala sultána nového. Stal se jím za dramatických okolností Mehmed V. a Midhad Paša se stal velkovezírem. Již v roce 1878 se ale říše dostala vlivem zahraničních válek do zoufalé situace, která dohnala sultána k pozastavení ústavy a rozpuštění parlamentu.

„Osmanské reformy však neiniciovala snaha sebevědomé domácí buržoazie o podíl na politické a hospodářské moci“, jak tomu bylo při Velké francouzské revoluci nebo později při Velké říjnové revoluci v Rusku, kde oba nové režimy bez milosti svrhly režimy staré. V Osmanské říši šlo o něco jiného. Sultán neměl být svržen a režim neměl být nahrazen. „Šlo o snahu převzít státní záležitosti do rukou nově vzniklé byrokracie a pokusit se navrátit říši její zašlou slávu“ převážně činností úřednictva. (Pirický, 2006)

4.4 Vnitřní situace a koloniální charakter říše

Na počátku 20. století byly rozkladné procesy Osmanské říše viditelné a nezadržitelné. Ani přes mohutné modernizační snahy se nepodařilo zachránit vážnost a čest sultanátu uvnitř říše, natož obnovit jeho starou slávu na mezinárodním poli. Osmanská říše už nebyla mocným a obávaným soupeřem jako ve středověku. Stal se z ní „nemocný muž na Bosporu“ se strategickými úžinami a územím, jež všichni chtěli ovládat. Říkalo se, že kdo ovládne Úžiny, ovládne Evropu. Říše se tak stala obětí mocenské politiky Západu a novým investorským sektorem pro britské a francouzské obchodníky a podnikatele. Jednostranně výhodné koncese a monopoly, které držely zahraniční firmy, privilegované postavení cizinců (včetně osmanských ne-muslimů) způsobily, že se na osmanském území projevoval nový druh kolonialismu. To znamená, že kolonizované území nebylo pasivním subjektem nadvlády jiné mocnosti, ale Osmané dovolili, aby se jiné mocnosti na jejich území realizovaly, a přijali tento stav s vědomím určitých oboustranných výhod. V určitém smyslu osmanská vláda západní investory pozvala. To až hloubka a rozsah jejich pozdějších činností a pravomocí způsobily, že se situace dala přirovnat k druhu kolonialismu.

Kromě územního rozpadu a hospodářských přešlapů měla říše velké potíže s obyvatelstvem. Národnostní uvědomování menšin, které do té doby patřily pod osmanskou suverenitu, se nyní dožadovaly větší autonomie a vlastního kulturního naplnění. Na Balkáně se formovaly národnostní ideologie známé jako Sen o Velkém Bulharsku a Sen o Velkém Srbsku.

Velmi silným rysem vnitřního rozpoložení říše byl celkový střet staroosmanských tradic s novými vlivy Západu, které zastupovaly vzdělané vrstvy obyvatel ve městech. Společnost byla napnuta mezi dvěma ideologickými směry. Buďto se vrátit k pravým islámským hodnotám a náboženským principům, které měly hluboké kořeny a slavnou minulost, nebo se vydat novým směrem, dosud neprobádaným, ale který očividně přinesl Západu pokrok a technickou vyspělost – a to modernizaci a otevření se západním novotám. Osmanská říše procházela na svém sklonku, na přelomu 19. a 20. století, hlubokou krizí identity a dezintegrace.

Identita je pro Turecko jedním z témat číslo jedna již od konce 18. století, kdy se dokončilo obsazování vysokých politických funkcí v říši „ne-Osmany“. Celková náboženská a

národnostní různorodost přerostla v dezintegraci, takže neexistovala v osmanské říši pospolitost, celková sounáležitost a už vůbec ne patriotismus. Každý náležel ke své sociální skupině a hleděl také získat co možná nejvíce výhod právě pro ni. V současné době je toto téma znovu aktuální ve vztahu k EU a ke zbytku islámského světa.

Politická a společenská diskuze na přelomu 19. a 20. století měla tři základní póly. Hledala se cesta ke znovunalezení identity – ať už té ztracené, nebo vytvoření identity nové. V intelektuálních a politických kruzích velkých měst na západě vznikly tři hlavní nosné myšlenky, které jsou zmíněny již v kapitole 2.2.4. Jen připomenu, že první z nich vycházela z ideje panosmanismu. Tato koncepce vyžadovala věrnost všech náboženských a národních skupin osmanskému trůnu. Druhou myšlenkou byl panislamismus, podle kterého jednota říše měla vycházet z jednoty islámské obce. Třetí koncepcí na obnovu jednoty a identity říše byl panturkismus a ten usiloval o sjednocení všech turkických národů pod vedením Osmanské říše. Takto popisuje snahy inteligence zachránit jednotnost obyvatel impéria Gabriel Pirický. (Pirický, 2006)

Tři výše uvedené přístupy, které se v průběhu politické a společenské diskuse vyvinuly, se na svých různých úrovních projevovaly s různou intenzitou. Ani jedna z ideologií však nakonec nebyla přijata jako hlavní doktrína.

Na přelomu 19. a 20. století se vyvinul turecký nacionalismus, který dal tureckým dějinám nový směr. Pirický píše, že se nejprve jednalo spíše „o kulturní proud, než o politický směr. U jeho kolébky stály dva okruhy lidí. K prvnímu patřili evropští orientalisté, především Francouzi a Maďaři. Systematickým studiem turkických národů proslul mezi prvními Árminius Vámbéry (1932-1913), jenž se zasloužil o vznik první evropské katedry turkologie na univerzitě v Budapešti. Vámbéry a jemu podobní upozorňovali svět na zapomenutou minulost Turků.“ Z tohoto příkladu za mnoho dalších vyplývá, že evropská turkologie výrazně přispěla k tomu, že si Turci začali uvědomovat svou národní identitu. „Druhou skupinu lidí představovala turkická etnika z evropské části ruského impéria (především povolžští Tataři a Ázerbájdžánci). Ti se na rozdíl od muslimů v osmanské říši opírali o vlivnou muslimskou buržoazii. Postupně emigrovali do Istanbulu a tam formovali myšlenky politického panturkismu.“ Panturkismus se jako jediný z trojice ideologií zachytil v proudu vývoje politických tendencí a v utlumené formě se stal součástí ideologie mladoturků. (Setkáme se s ním také v politických vizích Mustafy Kemala Atatürka.)

Toto jsou kořinky, které postupně sílily, až se staly silnými kořeny tureckého nacionalismu uplatňovaného při vzniku Turecké republiky po první světové válce. Důležité procesy se odehrávaly také v hospodářské sféře. Stagnace impéria se projevovala tím ostřeji, čím rychleji probíhala industrializace Evropy. V politickém kontaktu a hospodářských vazbách hrála kdysi mocná říše stále více roli chudého příbuzného. Turecku se začalo říkat „nemocný muž na Bosporu“. Měla sice velký trumf v rukávu, tím byly úžiny Bosporu a Dardanely, ale to byl také jediný důvod, proč mocnosti nedopustily, aby Turecko už dávno neovládlo Rusko, které si vybuďovalo černomořskou námořní flotilu a k ovládnutí středomoří je dělily pouze Úžiny a evropská protiruská politika. To vše hrálo velkou roli v nadcházející první světové válce.

4.5 Situace před první světovou válkou

V období před 1. světovou válkou se osmanské Turecko zmítalo ve víru převratů. Chýlil se konec vlády monarchie. Začaly se více prosazovat myšlenky nacionalismu. Prvním převratem, jehož následky vedly v řetězci událostí až ke vzniku laické Turecké republiky v roce 1923, byl mladoturecký převrat, který se uskutečnil v roce 1908. Cílem bylo obnovení osmanské ústavy z roku 1876, která navíc tlakem a působením mladoturků nabyla liberálnějších rysů. Byla nastolena svoboda slova a shromažďování a byla rozpuštěna obávaná tajná policie. Parlament měl vyřešit dlouhodobé problémy země. Popřevratové události korunovaly první parlamentní volby, kde získali Turci 50% křesel, ale zasedali tam v hojném počtu také Arabové, Albánci, Řekové, Slované a Židé.

Politika mladoturků (kteří uplatňovali svůj vliv z ústraní) byla na turecké poměry té doby velmi sekulární. To pobuřovalo konzervativní náboženské kruhy, které spolu s druhým křídlem opozice (osmanskými liberály) zformovaly v roce 1909 kontrarevoluční povstání pod heslem islámské obnovy.

Osmanská říše se na konci 19. stol. potýkala s mnoha závažnými problémy, které v konečném důsledku vedly k oslabení říše a jejímu rozpadu po první světové válce. Katastrofální byl například stav osmanských státních financí. Zadluženost dosáhla takových rozměrů, že i chod státního aparátu bylo možné udržet v chodu, jen díky půjčkám bankovních domů. V roce 1881 byla přijata mezinárodní kontrola nad osmanským státním dluhem, kterou řídila rada složená z představitelů věřitelských států. V jejím předsednictví

se střídali Britové a Francouzi. Za vlády mladoturků byla ekonomika řízená státem a toto opatření mělo vymanit zemi z „polokoloniální závislosti na západních mocnostech.“

4.6 Postavení Osmanské říše v první světové válce

Osmanská říše byla vyčerpaná neúspěchy v balkánských válkách a nebyla připravena na další konflikt. Osmané nejprve usilovali o spojení s Francií, Ruskem a Velkou Británií (Dohoda), ale jediný stát, který byl ochoten s Osmany uzavřít rovnoprávnou obrannou smlouvu, bylo Německo. Proto se Osmanská říše přidala na stranu centrálních mocností (Německo, Rakousko-Uhersko). K Pirického nástupu mezinárodní situace na počátku války dodávám, že toto byl důležitý moment, který zkomplikoval tradičně dobré vztahy Osmanů s Francií a Británií. Klaus Kreiser a Christoph K. Neumann (2010) vystihují palčivé dilema Osmanské říše v předvečer první světové války v kontextu tehdejších mezinárodních a hospodářských vztahů. Jak už jsem psala, Turecko bylo vyčerpano po balkánských válkách. Jestliže se rozhodlo vejít do války na straně centrálních mocností (Německo a Rakousko-Uhersko), byl to výsledek velmi těžkého rozhodnutí. Turecko věřilo v rychlé vítězství mocností (na dlouhé válčení nemělo sílu). Německo uzavřelo s Tureckem tajné spojení (2. srpna 1914) a přislíbilo vojenskou a hospodářskou pomoc, protože doufalo, že získá koncese na rozvoj infrastruktury a obchodu, zemědělství a průmysl.

Počátek války se také týká tureckých Úžin. Několik dní po zahájení neutrální mobilizace v Anatolii, proklouzly po dobrodružné plavbě pod fiktivní tureckou vlajkou a tureckými jmény dvě německé lodě Breslau a Goeben Úžinami do Černomoří. Cílem bylo bombardovat černomořské přístavy a donutit Rusko, aby vyhlásilo válku.

Turecko bylo vtaženo do války v den jejího vyhlášení Ruskem 30. října 1914. 11. listopadu pronesl sultán Mehmed V. k vojsku a flotile řeč. Použil ten nejsilnější motivátor a věděl přesně, že nic jiného neprobudí ve zdecimovaných a ještě ne zdaleka obnovených jednotkách bojového ducha tolik, jako vyhlášení džihádu¹³. Úryvek z této řeči cituje v knize Dějiny Turecka autorská dvojice Klaus Kreiser a Christoph K. Neumann. (2010)

¹³ Džihád je válka islámské komunity na obranu svých věřících, jejich domovů, nebo práv. Více o džihádu bude obsahovat kapitola o náboženství.

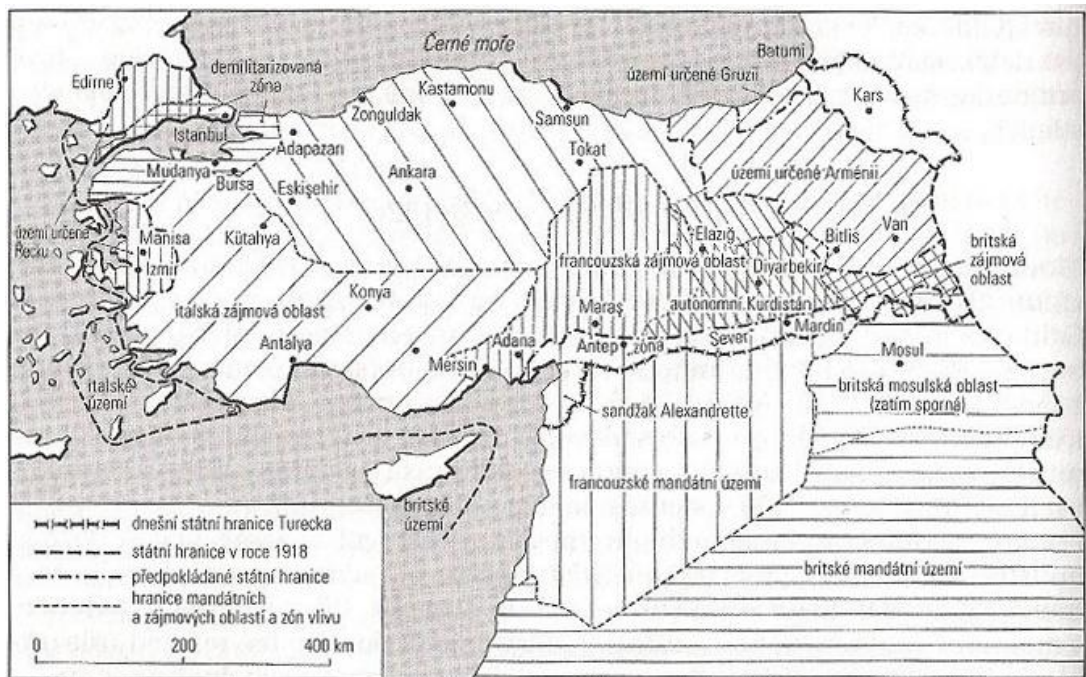
„Rusko válkami a nečestnými podvody a machinacemi přivodilo za tři sta let našemu vznešenému státu četná územní ztráty a dělalo vše proto, aby válkou zničilo probuzení a obrodu, které by bylo s to znásobit naši národní důstojnost a sílu. (...) potlačují miliony muslimů a odcizují je od chalífátu, s nímž jsou vírou a srdcem svázáni. (...)“

Proklamace končí velkou výzvou k boji za víru - džihád. Jistě se mu podařilo zahrát na tu správnou strunu, protože s tímto duchovním nábojem a odhodláním projevíly osmanské jednotky nebývalou bojeschopnost a chrabrost.

Osmané bojovali celkem na čtyřech frontách. Historicky nejdůležitější byla ta gallipolská (u Dardanel), kterou 25. dubna 1915 otevřeli Britové, pokusem o vylodění australsko-novozélandských oddílů (zvaných ANZAC, bojujících za Británii jako součást Comonwealthu). Bojovalo se na ní o černomořské úžiny a osud hlavního města. Podplukovníkovi Mustafu Kemalovi se však podařilo za cenu velkých ztrát invazi odrazit. Od tohoto historického momentu vystupuje Mustafa Kemal na scénu dějin a sehraje ještě velmi důležitou roli.

USA vstoupily do války 6. 4. 1917. Amerika neměla přímý materiální zájem na válce, ale chtěla využít možnost ovlivnit nové uspořádání světového řádu. Kromě toho ji ke vstupu vedly ekonomické vazby na Británii. Po válce, zatímco evropské státy musely znovu vybudovat svoje ekonomiky a společenské uspořádání, se USA staly nejsilnější ekonomikou na světě, protože se válka nedotkla jejich území. Díky účasti ve válce na straně vítězů se také hlásily o slovo v poválečném vyjednávání. Prezident Woodrow Wilson prohlásil ve svém projevu z roku 1918, že netureckým národům Osmanské říše *musí* být přiznána „národní autonomie“. Turecko se tedy ocitlo v poráženeckém táboře a neslo hořké následky. Územní požadavky měly na Osmanskou říši všechny vítězné mocnosti a vlivem tlaku USA byly učiněny sliby všem národnostním menšinám bývalé říše. „Územní amputace“ Turecka potvrzovala Sévreská mlouva z roku 1920. Kdyby ji Turecko ratifikovalo, nezbylo by z jeho autonomního území téměř nic. Na mapě je například jasně vidět, jak velké území bylo Turecko nuceno postoupit Arménii, kterou hájilo Rusko, protože v ní žila velká ruská menšina. Sliby Kurdům byly formulovány nepřesně, z čehož vyvstaly následky trvající dodnes. (Jak je známo Kurdové nemají dodnes ani kousek své vlastní země a jejich postavení v rámci moderního Turecka je tématem diskusí mezi Tureckem a EU).

Mapa 1. Sévreský plán na rozdělení Turecka z roku 1920.

Zdroj: (Kreiser a Neumann, 2010, str. 182)

4.6.1 Arméni a ostatní menšiny

Arménská otázka je velmi živým tématem, především proto, že souvisí s podmínkami vstupu dnešního Turecka do EU. Nejprve pokládám za důležité představit postavení této národnostní skupiny v rámci impéria před válkou. Arménská menšina byla největší křesťanskou menšinou v Turecku. Podle Kreisera a Neumanna (2010) byl počet Arménů v Anadolii zhruba 1 700 000 lidí, což odpovídalo přibližně 10% osmanské populace. Pobyvali především ve východní Anadolii (Erzurum, Van, Bitlis a Diyarbakir), ale obývali ve velkém počtu také centrálně položenou provincii Sivas a západní města Istanbul a Bursu. I když se Arméni vyskytovali téměř ve všech profesních odvětvích, nejvíce jich pracovalo v zemědělství (asi 70%).

Geopoliticky byla Arménská otázka ovlivněna tradičním rusko-osmanským antagonismem. Rusko drželo ochrannou ruku nad Armény stejně jako nad ostatními křesťany na Balkáně a prostřednictvím Arménů se snažilo nabourat osmanskou moc zevnitř. Podporovalo jejich povstání (převážně kvůli daním) a etnické střety s muslimy. To se týká i období před

válkou. Arméni doufali, že Rusko zaštití vznik jejich státu a - podobně jako tomu bylo v případě Bulharska – potom se stáhne.

Vzhledem k četným nepokojům a problémovým vztahům Arménů s Araby a muslimy se v roce 1915, tedy ještě v průběhu války, rozhodla se vláda deportovat Armény do měst v severní Sýrii. Historikové se shodují na tom, že vládnoucí elita i výkonní činitelé, dozorcí a organizátoři dobře věděli, že je rozkaz k deportaci pro mnohé rozsudkem smrti. To platilo jak pro cesty, kterými karavany vedly, tak pro cíl transportů, nehledě na to, že mnohodenní pochody bez řádného zajištění základních lidských potřeb nemohli starci, ženy a děti přežít. (Pirický, 2006, Kreiser, Neumann, 2010)

Pojem „demografická válka“, kterou užívají výše uvedení autoři, souvisí s každodenní realitou soužití různých národnostních skupin v říši. Je nesporné, že důvody k tak krutému vyvrcholení, ke kterému dospěla arménská otázka, sahají hluboko do historie a zasahují širokou škálu oblastí života. Arméni nesou svůj díl viny a stejně tak odsouzeníhodného přispění k vyhocení problému. Boj za arménskou nezávislost byl veden i obyčejnými kriminálními metodami (únosy, vydírání, silniční přepadení) a aktivní arménská gerila, která působila v jihovýchodní Anatolii, se krutě živila na zemědělcích.

Současná situace v této otázce je předmětem podkapitoly Arménie v kapitole o mezinárodních vztazích Turecka se sousedními státy.

4.6.2 Mustafa Kemal Atatürk

Mustafa Kemal je osobností, která se vyprofilovala na scénu dějin během první světové války. Od tohoto okamžiku je prominentní postavou dějin moderního Turecka. Vzhledem k jeho aktuální důležitosti v povědomí současného tureckého národa a vzhledem k jeho stále živému odkazu v současné politice, uvedu pro doplnění několik informací o jeho životě.

Mohlo by se zdát poněkud paradoxní, že rodák z řecké Soluně se stal nejvýraznější postavou tureckých dějin. Narodil se v roce 1881 a získal na svou dobu moderní vojenské vzdělání. Pirický píše, že se neslo v „duchu francouzských osvícenských tradic, patriotismu a svobody“, což přesně odpovídá i stylu jeho pozdějšího působení. Vojenské vzdělání začal velmi mladý, v roce 1893, to znamená, že mu bylo teprve 12 let. Ze školy vyšel v roce 1905 s výbornými výsledky v hodnosti kapitána. Angažoval se

v mladotureckém hnutí, jež vyústilo v mladotureckou revoluci v roce 1908. Jeho vojenské schopnosti se naplno projeví, když v průběhu první světové války velel 19. divizi při obraně poloostrova Gallipoli proti spojeneckému výsadbku.

„Jako Mustafa Kemal Paša¹⁴ se rázem stal národním hrdinou. To mu později umožnilo postavit se proti sultánovi, vyhlásit zrušení Osmanské říše a postavit se do čela odporu proti západním mocnostem, jež měly v úmyslu Turecko rozdělit dle Sévreské mírové smlouvy. Tu uzavřely vítězné mocnosti se sultánem v roce 1920.“ (Wanner, 2009.)

Mustafa Kemal se stal prvním prezidentem a zůstal ve funkci až do své smrti v roce 1938.

4.7 Hnutí odporu a boj za nezávislost

Jednou z nejpozoruhodnějších částí tureckých dějin je hnutí odporu proti rozhodnutí mocností v Sévreské smlouvě. Po uzavření příměří v Mudrosu se poválečné Turecko zmítalo ve vnitřní nestabilitě a nejednotnosti. Uvnitř muslimské komunity převládal pocit beznaděje a rezignace. Jen unionisté (strana VJP, jinak také mladoturci) se nevzdávali a z ústraní začali organizovat lidi a materiál k zahájení obrany národních práv. Když v roce 1920 přišla na scénu Sévreská smlouva, byl už v roli inspektora 9. armády jmenován Mustafa Kemal. Jeho stoupenci se nazývali „kemalisté“. Sévreská smlouva nařizovala postoupení takového území okupujícím mocnostem a nárokujícím menšinám, že by jejím přijetím Turecku zůstal pouze úzký pruh země mezi Istanbulem a Velkou Arménií, což pro srovnání by bylo území o velikosti jedné čtvrtiny dnešního Turecka. Z impéria by zůstala jen čtyři větší města - Bursa, Ankara, Samsun a Eskişehir. Smlouva znamenala faktickou likvidaci Osmanské říše a pro Turky byla nepřijatelná. Pirický popisuje její účinek jako určitý katalyzátor, který urychlil vznik národně osvobozenického hnutí a přiblížil boj za nezávislost. Mustafa Kemal dostal za úkol dohled nad demobilizací armády (podle Sévreské smlouvy měla čítat turecká armáda pouhých 50 000 mužů), ale místo odzbrojování se sešel s vojenskými veliteli a ve městě Amasya vyhlásili deklaraci odporu.

Zde se dostáváme k zajímavému dějinnému zlomu v mezinárodních vztazích Turecka s Ruskem. Carské Rusko se mezi tím transformovalo do nového státního zřízení a stalo se Sovětským svazem. Bylo po bolševické revoluci, která svrhla carské impérium. Sovětský svaz byl klíčovým spojencem tureckých nacionalistů v boji proti imperialismu – to byl

¹⁴ Paša je osmanský titul vojenských velitelů i vysokých civilních hodnostářů.

společný zájem komunistické (ruské) a nacionalistické (turecké) ideologie. Rusko doufalo, že se Turecko za finanční, politickou a válečnou pomoc stane jeho komunistickým spojencem. Tato pomoc měla skutečně neocenitelný význam. Je také důležité poukázat na to, že v té době mělo nacionalistické hnutí Turků jen málo společného s oficiální politikou Istanbulu.

Úspěch v osvobozovací válce, kterou Turci dodnes považují za revoluci, souvisí s glorifikací osobnosti Mustafy Kemala a se vznikem specifického kultu jeho osobnosti, který je dodnes velmi živý.

4.8 Modernizace revolucí

I když se Mustafa Kemal těšil velkým počtům a důvěře národa, neobešla se jeho cesta k prezidentskému křeslu bez množství mocenských zvratů. Mustafaovy politické ideje ohrožovalo například komunistické hnutí, které se rozmáhalo v opozičních kruzích z velké části také proto, že kladlo důvěru v podporu Sovětského svazu. Následovalo období, kdy se musely porovnat a konfrontovat vlády v Istanbulu a v Ankaře. Istanbulská vláda představovala princip starých pořádků pod vládou sultána a vyžadovala zachování chalífátu. Vláda v Ankaře zastávala směr moderní, republikánský, revoluční a především sekulární. Výsledkem konfrontace bylo zrušení sultanátu. V roce 1923 byla podepsána Lausannská mírová smlouva, která nahradila smlouvu Sévreskou, a byla vyhlášena Turecká republika.

Nový systém musel ustát ještě sérii povstání hájících chalífátů a náboženské zájmy, ale zavedením autoritativních metod vládnutí si kemalisté udrželi v zemi pořádek.

S otázkou minorit a občanství se nová republika porovnala tak, že přijala koncept tureckého občanství postaveného na představě, že Turek je každý občan, který žije v Turecké republice. Toto prohlášení Mustafy Kemala se stalo proklamací mnohokrát opakovanou až do dnešních dnů. O svobodné Arménii a Kurdistanu se již nemluvalo.

4.8.1 Sekularizace

Sekularizační proces Turecké republiky se dá považovat za unikátní nábožensko-politickou záležitost, v té době bezesporu ojedinělou už z toho důvodu, že se Turecko stalo první

a jedinou islámskou zemí, která ho podstoupila. Stala se dokonce první formou republikánské vlády v islámském světě. Děje, kterými si země se zakořeněným islámem prošla, můžeme charakterizovat jako síly, které doslova trhaly republiku na dva kusy. Náboženství je něco, co se nedá vymýtit lehce a pokud je to náboženství, které je ve své podstatě totožné se státem jako takovým, je potom v čistě muslimském pojetí nemožné oddělit řízení státu od náboženské praxe věřících. V počátcích fungování nového státu se proti sobě v náboženské otázce postavily dva proudy. Jeden prosazující modernitu, sekulární ústavu podle západního vzoru, pokrok a revoluci reprezentovaný kemalisty a druhý, krajně konzervativní směr, bojující o zachování náboženských principů a nedotknutelnost chalífátu. Konzervativci navíc viděli chalífu jako vhodného kandidáta na politickou protiváhu Mustafy Kemala. Zajímavá byla posloupnost dramatických změn státního zřízení. V roce 1922 byl zrušen sultanát. Následovalo založení republiky v roce 1923 a ke zrušení chalífátu došlo až následně, v roce 1924. Prezident Kemal se totiž určitou dobu zabíral otázkou, zda v náboženské otázce Turecka nezvolit „italskou cestu“. Italští nacionalisté po sjednocení Itálie v roce 1870 totiž papežství nezrušili, ale povolali Svatého otce jako hlavu katolické církve. Mustafa Kemal si pohrával s myšlenkou zachování chalífátu podle podobného vzoru, jako symbol jednoty islámské obce. Některé skupiny obyvatel však považovaly za nejvyšší autoritu ještě stále chalífu. Jak píše Pirický, „Turecko už nebylo konstituční monarchií, ale nebylo ještě ani republikou.“ Stálo tedy na zlomu dvou velkých ér a bylo otázkou vnitřních sil, na kterou stranu se váhy nakonec přikloní.

Sekularizační proces byl dovršen přijetím nové ústavy v roce 1937, jejíž součástí bylo šest základních principů kemalismu (turecky: *Atatürkçülük*). Jedním z nich byl také laicismus a jeho definováním v ústavě se stabilizoval jako jeden z nezpochybnitelných charakteristik státu. „Laicismus byl s důrazem na světský charakter státu interpretován jako vytěsnění islámu z veřejného života a zavedení úplné státní kontroly státu nad náboženskými institucemi.“ Turecko se stalo na osmdesát let nejpřísněji sekularizovaným státem světa. Dnes víme, že udržení sekularisty ve státě nábožensky smýšlejících lidí je více než obtížné a je tedy třeba nad ním udržovat mocenskou kontrolu, tak jak to dělala armáda v Turecku do té doby, než si demokracie vynutila oslabení jejích politických pravomocí.

4.8.2 Kemalistské reformy

Kariéra a snažení kemalistů nebyly prosté protiopozičních represí a opatřeních, která měla oslabit neloajální proudy. Kemalova vláda se vyznačovala autoritativním charakterem a modernizační reformy byly zaváděny tvrdými a nekompromisními metodami. Mustafa Kemal sám nečekal, až jednotlivé změny společnost vstřebá a bude schopna postupně přijmout další. Chtěl vidět výsledky svého snažení ještě za svého života. Cílem reforem byla modernizace a sekularizace veřejného života. Pro přehlednost a jednoduchost rozložím reformní změny chronologicky do stručného seznamu. (Převzato a upraveno z Dějin Turecka, 2010.)

- 1925 – uzavření duchovního řádu dervišů. Pod hrozbou trestu smrti (!) vláda zakázala nošení fezu (červená čepice kónického tvaru) a měl být nahrazen západním kloboukem. Téhož roku došlo k reformě kalendáře z islámského na gregoriánský.
- 1926 – přijetí nového zákoníku: občanský zákoník byl inspirován Švýcarskem, trestní zákoník fašistickou Itálií. Kemalisté zrušili mnohoženství a náboženské sňatky.
- 1927 – první sčítání lidu (14 milionů obyvatel).
- 1928 – zavedení „turecké“ abecedy (latinky).
- 1930 – ženy získaly volební právo.
- 1932 – založena Společnost pro výzkum tureckého jazyka.
- 1934 – zákon o zavedení příjmení (povinnost zvolit si příjmení).

Rychlý sled aplikace reforem vyvolal zprvu velký odpor. Aby reformy nebyly jen záležitostí elit a městského obyvatelstva, budovala se po celé zemi osvětová vzdělávací síť venkovských institutů, které měly za úkol vnést reformy mezi lid a zvýšit celkovou gramotnost.

4.9. Atatürkova meziválečná zahraniční politika a druhá světová válka

Když se politická scéna začala mírně ustalovat v nově započatém směru a hospodářsky zdevastovaná Anatolie se kolem roku 1932 pomalu zotavovala, stála za dveřmi druhá světová válka, která tento rozvoj zcela přerušila. Co se politického rozvoje mezinárodních

vztahů týče, vedl Atatürk (Otec Turků) realistickou a opatrnou politiku s výraznou snahou zachovat si status quo. V důsledku vývoje během světové války zůstalo Turecko ve vztahu k Západu dlouho nedůvěřivé. Klíčovým partnerem byl nyní Sovětský svaz. Atatürk se však nikdy nenechal vmanévrovat do role Stalinova nohsleda. Ve 30. letech se už zlepšily i vztahy s Francií a Británií. Za důvod je považovaná nejistota Evropy a obavy ze záměrů Německa a Itálie. Turecko sdílelo obavy o Středomoří, kde působil italský fašismus, ale vztahy s hitlerovským Německem se Turecku dařilo udržovat dobré. Vlivem nebezpečných italských ambicí ve Středomoří došlo i k praktickému sblížení s Řeckem. Obecně lze říci, že Turecko dosáhlo pozoruhodných výsledků na poli mezinárodní politiky. V roce 1932 vstoupilo do Společnosti národů (OSN) a na konferenci v roce 1936 v Montreux získalo opět kontrolu nad Úžinami. Dohoda zněla tak, že obchodní lodě mohly proplouvat úžinami za předpokladu, že vlajka země, pod kterou plují, není ve válce s Tureckem.

Mustafa Kemal se druhé světové války nedožil. Zemřel 10. listopadu 1938 na cirhózu jater v istanbulském paláci Dolmabahce a na jeho místo prezidenta nastoupil v témže roce Ismet İnönü (1938-1950). „Ten byl znovu zvolen v letech 1939, 1943 a 1946 a dokázal zachovat neutralitu Turecka mezi oběma válčícími stranami bez vážných škod.“ (Kreiser, Neumann, 2010.)

V roce 1940 podepsalo Turecko s Německem dohodu o přátelství. To byl velmi prozíravý krok, vzhledem k nadcházejícímu německému útoku na Rusko. Turecko to vnímalo jako úlevu, teoreticky i ono mohlo být pro Německo strategickým cílem na cestě k nalezištím ropy v Mosulu a Baku. Pozoruhodnou pozici Turecka mezi válčícími stranami vystihuje výrok předsedy vlády Saraçoğlua, když v roce 1942 řekl před parlamentem: „Jsme spojenci Anglie a přátelé Německa (...).“ V roce 1943 vznesl Churchill a Roosvelt požadavek na zrušení turecké neutrality a stejně tak İnönü odmítl jednat s britskou delegací o využití tureckých letišť. Až v roce 1944 přerušila Ankara s Německem diplomatické styky a v roce v únoru 1945 vyhlásilo Turecko Německu a Japonsku válku. Poněkud vychytrale si tím země zajistila možnost zajímat se o vstup do Společnosti národů. Ismet İnönü byl považován za vychytralého a někdy dokonce za lstivého. Ale šikovnou politikou během druhé světové války se vyvaroval chyby, která by mohla být pro „zaostalou a strategickou zemi“ fatální.

4.10 Poválečné začlenění do evropského prostoru

Ještě než skončila válka, bylo zřejmé, že se svět bude znovu dělit na Východ a Západ. Tentokrát ne ve smyslu „Orient“ a „Okcident“, ale ve smyslu politickém, v liniích nových politických koncepcí: kapitalismus a komunismus. Turecko bylo jednou z těch zemí, jež stanuly přímo na linii dělení, nebo politicky stály, řekněme, každou nohou v jednom táboře.

Po válce se znovu zhoršily vztahy s Ruskem, které nařklo Turecko z reakcionismu a stanovilo podmínky, za jakých by bylo ochotno prodloužit smlouvu o vzájemném přátelství. Turecko ultimátum odmítlo. Za této situace docházelo ke sbližování s USA. Zatímco v nacionalistické éře prezidentů Atatürka a İnönüa se praktikovala spíše politika neutrality, v poválečné době vzrůstající nedůvěra širokých mas obyvatelstva ke stávající politice nasměrovala vývoj spíše k demokratismu. Již na sklonku války se Turecko začalo přiklánět ke kapitalistickým směrům v Evropě a „poválečná pomoc a podpora kapitalistických zemí byla vnímána jako jediná garance proti sovětským hrozbám.“ (Kreiser, Neumann, 2010)

Takto se Turecko ocitlo na západní straně hranice, jež později rozdělila svět ve studené válce. Vstupem do NATO v roce 1952 se také stalo součástí „prstence“, kterým zamýšleli Američané obkličít Sovětský svaz“

Nechávám tuto kapitolu záměrně takto stručnou, protože procesy, jež následovaly, mají kontextově těsnou návaznost na současné kauzy, jimiž se budu zabývat v samostatných kapitolách.

5. SOUČASNÉ TURECKO A JEHO CHARAKTERISTIKY, KLÍČOVÉ PRO JEHO MOŽNÉ BUDOUCÍ SOUŽITÍ S EVROPOU

V této kapitole již opustím chronologii a dějinnou návaznost a přistoupím k tematickému členění jednotlivých podkapitol. Tato kapitola si klade za cíl představit současné Turecko a jeho specifika, hrající roli v otázkách začlenění nebo nezačlenění země do EU. Bude se zabývat také procesy (demokratizace, sekularizace a anitsekularizace), které zemi zformovaly do dnešní podoby. V pozorování vztahů s klíčovými partnery neomezím se pouze na evropské požadavky a jejich splnitelnost, ale pokusím se například zjistit, jakou sílu mají turecké vazby na Evropu v porovnání s vazbami (a jejich potenciálem) na Asii (resp. Blízký východ).

* * *

V následujících dvou podkapitolách se vzdám od politického vývoje a vnějších záležitostí a zaměřím se na dvě oblasti, které považuji za vůbec primární zdroj veškeré podstaty turecké odlišnosti a specifčnosti. (To se samozřejmě může týkat každého národa v individuálních konstelacích.) Řečeno s mírnou dávkou poezie, to, co ovlivňuje politiku, jsou v konečném důsledku potřeby a vůle lidu. To, co ovlivňuje lid, je v první řadě jeho duchovní základna, na které stojí hodnoty, priority a určité představy o náplni života. Touto duchovní základnou je v Turecku islám.

5.1 Islám a náboženská tolerance

O vzniku islámu již bylo pojednáno v kapitole o islámsko-arabském rozmachu. Zdržím se tedy popisu tohoto náboženství formou encyklopedického hesla a podívám se na něj skrze hodnoty a náboženské principy, které jej pro účely práce vystihnou daleko názorněji.

Otázku islámské tolerance ostatních náboženství je třeba pro začátek pojmut principiálně, to znamená pohledem na náboženství samotné, nikoliv v těsné návaznosti na Turecko. Samo Turecko bude mít v rámci islámského světa velmi specifické, ne-li vyčleněné

postavení. Niterný charakter státu (Turecka) je však islámský, proto považují pochopení základních islámských principů za důležité.

V křesťanském světě se způsob chápání postavení náboženství ve státě liší od způsobu, jakým chápe vztah náboženství a státu islámský svět. Zatímco na Západě se mluví o „náboženském složení státu“, ortodoxní muslimský stát považuje jinou náboženskou skupinu za hosty či vetřelce, nikoli však plnohodnotné občany své muslimské obce. Jinověrci měli vždy zvláštní postavení v rámci islámského státu. Ale do určité míry patří islám mezi tolerantní náboženství. To znamená, že respektuje vyznavače jiných náboženských směrů, zvláštní vztah má ke křesťanství a židovství právě proto, že patří ke skupině zvěstovaných náboženství.

Během různých vládních režimů však náboženské skupiny zakoušejí značně rozdílné přístupy. Existence zákona o náboženské svobodě nemusí nutně znamenat, že každý má skutečný nárok se na tento zákon odvolat. Sociální atmosféra země se od psaných zákonů a jimi daných práv může lišit.

V otázce tolerance islámu k ostatním náboženstvím je vždy důležitý postoj zákona dané země a jeho formulace náboženské svobody. Vzhledem k tomu, že ve většině islámských zemí je státním zákonem šarí'a (tedy islámský náboženský zákon), a ten podporuje svobodu vyznání, teoreticky bychom mohli očekávat, že represe minoritních náboženských skupin budou minimální. Nicméně praxe ukazuje, že tomu tak není a státy jako Jemen, Saúdská Arábie nebo Afghánistán, užívají mnohé nástroje (např. různá sociální omezení a znevýhodnění), které mají tyto skupiny potlačit.

Postavení ne-muslimů na muslimském území se (již od středověku) řídilo tolerancí, nikoli však rovnoprávností.

5.2 Obyvatelstvo

5.2.1 Populace a národnostní složení

Vůbec první sčítání lidu v Turecku proběhlo v roce 1927 a podle tohoto sčítání měla země 13.6 milionů obyvatel. Za méně než sedmdesát let, které uplynuly do dalšího sčítání, se počet obyvatel více jak zčtyřnásobil. Do roku 1945 byl růst populace pomalý (ve 30. letech dokonce negativní) ale mezi lety 1945 a 1980 se počet obyvatel výrazně zvýšil. To souvisí

s historickými událostmi a válečnými konflikty. Od konce 19. století se Osmanská říše potýkala s množstvím téměř navazujících válečných konfliktů - krymská válka, první a druhá balkánská válka, první světová válka. V meziválečné době bojovalo rodící se Turecko o nezávislost na okupačních mocnostech a vnitřní situace se mohla mírně uklidnit až během druhé světové války, které se Turecko účastnilo až na jejím sklonku v roce 1945. Po válce teprve nastal určitý klid. Turecko je téměř tak lidnaté jako Německo (81 741 834 obyvatel, 2011) a jen o málo lidnatější než Francie (75 102 119 obyvatel, 2011) Evropské veřejné mínění se právem obává turecké populační invaze v případě vstupu do Evropské unie. To také souvisí faktem, že díky tak velkému počtu obyvatel a proporcionalnímu principu obsazování míst v zastupitelských orgánech, by Turecko mělo v Unii při společném rozhodování stejně tak silný hlas jako zmíněné Německo nebo Francie.

Roční přírůstek je v současné době v Turecku 1,235% (CIA, 2011). To je v porovnání s evropskými státy přírůstek poměrně vysoký. Srovnáme-li to s Českou republikou, ta má hodnotu -0,12% (CIA, 2011). Tato čísla také možná právem nahánějí strach evropským demografům. Obávají se islamizace Evropy. Zatímco populační přírůstek většiny zemí je záporný (Evropa prakticky vymírá), muslimské obyvatelstvo je nejrychleji rostoucí národností na světě. Turecká rodina je stále daleko tradičnější, tj. o větším počtu dětí než v Evropě. Celková populace Turecka je nyní 78 785 548 a předpokládá se, že do roku 2050 dosáhne počtu obyvatel 100 milionů. (CIA, 2011).

Tab. 1: Největší národnostní skupiny Turecka (2008)

Národnost	Počet obyvatel dané národnosti	Procentuální zastoupení v turecké populaci
etničtí Turci	52 739 000	66,9%
Kurdové	14 121 000	17,9%
Arabové	1 850 000	2,4%
Čerkesové	1 381 000	1,8%
Zazové	1 335 000	1,7%
Gruzínci	151 000	0,2%
Lazové	151 000	0,2%

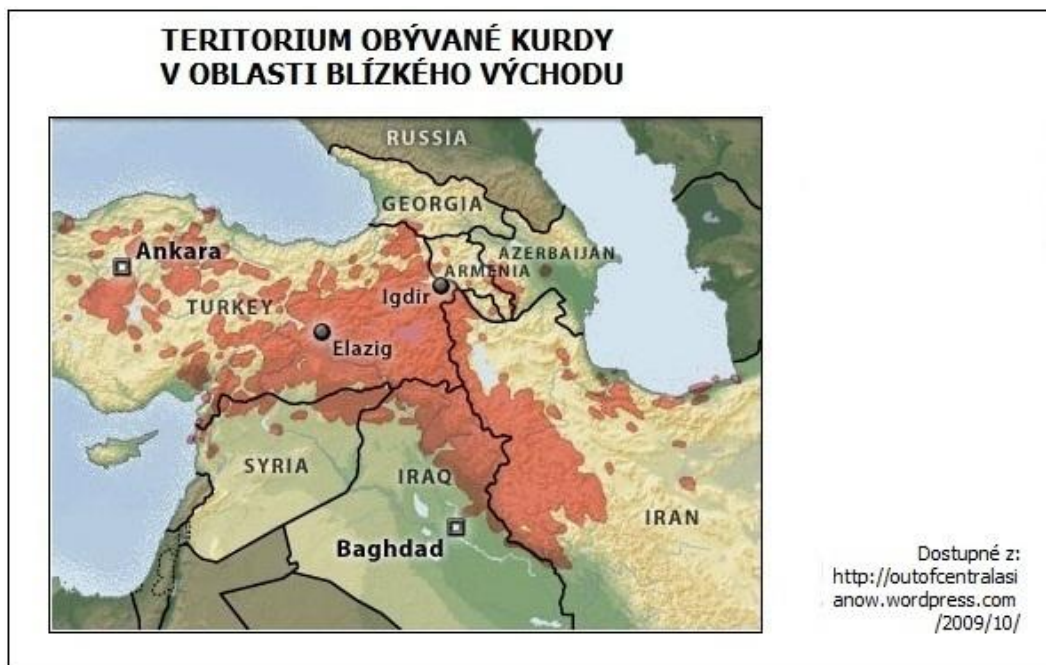
Zdroj dat: <http://www.joshuaproject.net/countries.php?rog3=TU>.

Do tabulky byly zahrnuty pouze národnostní menšiny s počtem nad 100 000 obyvatel. Zřetelně z ní vyplývá, že největší část obyvatelstva tvoří etničtí Turci a Kurdové.

5.2.2 Národnostní menšina Kurdů

Kurdové představují menšinu, která v současné době strhává nejvíce pozornosti, ať už v Turecku, nebo v zahraničí. Paul White v knize o kurdském hnutí v Turecku (White, 2000), představuje Kurdy jako národ, jejich historickou koexistenci s Turky a ostatními národnostními menšinami v rámci Osmanské říše a také soudobé postoje a společensko-politické požadavky, jež vyvíjejí na tureckou vládu již od konce první světové války. Kurdové žijí na území čtyř států Blízkého východu. (Irák, Írán, Sýrie a Turecko.) Jejich celkový počet je nejasný, ale jisté je, že největší část populace žije na území Turecka. Celkové oblasti, kterou obývají, se říká Kurdistan, ale je třeba tento název chápat v přísně geografickém smyslu slova. Kurdistan jako stát nikdy neexistoval. (Existuje ještě jedno území nazvané Kurdistan a tím je jedna z provincií Íránu.) Kurdové nikdy nesformovali stát. V roce 1514 bylo jejich území po bitvě u Chaldiranu rozděleno mezi Perskou a Osmanskou říši a první světová válka v dělení pokračovala. Teritorium, které spadalo pod Osmanskou říši, rozdělila mezi tři státy, které po válce vznikly – Sýrii, Irák a Turecko. (White, 2000, str.54-70.)

Mapa 2:

Na mapce je vidět, jak jsou rozmístěny oblasti, ve kterých je většina obyvatel kurdské národnosti. Nejvíc jich žije na území Turecka. Ale také severní Sýrie, Irák, západní oblasti

Íránu (plus enklávy) a oblasti v Azerbajdžánu, Arménii a Gruzii jsou domovem etnika, které nemá vlastní stát. Vzhledem k proti-minoritní politice předchozích tureckých vlád bylo pro Kurdy velmi těžké si udržet identitu, jazyk a kulturu. Nepokoje, které hořely na jihovýchodě Turecka, kde turecká armáda bojovala proti kurdským separatistům, měly přeshraniční charakter, a proto se zhoršovaly také vztahy se Sýrií a Irákem. Turecká armáda nejednou překročila hranice státu v pronásledování a potírání kurdských rebelů. Proto je jednou z prvních priorit Turecka řešit vnitropolitické záležitosti menšin mírovou cestou vyjednávání.

Již od konce první světové války a rozpadu Osmanské říše, kdy se jednalo o budoucí osud osmanských národnostních menšin, zaujímali Kurdové vždy znevýhodněné postavení. Příkladem může být situace, kdy při jednání v Sévres v roce 1920 zasedali zástupci nového arménského státu u jednoho stolu ve stejném postavení jako menší evropské státy, zatímco Kurdům, jak píše Kreiser a Neumann (2010), nevyhradili „ani dětský stoleček“. Nakonec se kurdský mluvčí musel spokojit s autonomní oblastí zahrnující pouze třetinu bývalé osmanské kurdské populace. Sévreská smlouva byla po osvobozovací válce nahrazena smlouvou Lausanskou, ze které vyšli Kurdové ještě hůře. „Spojenci jim výhledově přislíbili nezávislý stát při splnění spousty „ale“ a „pokud“. (Kreiser, Neumann, 2010.)

V dalším období bylo v programu turecké vlády eliminovat všechny rozdíly mezi menšinami. Mustafa Kemal prohlásil, že Turek je každý člověk, který žije v moderním Turecku (ať už Arab, Řek, Kurd nebo Armén), a i kemalistická politika zaváděla opatření, která potírala jazykové, kulturní a národnostní odlišnosti. Kurdské separatistické aspirace nabyly ilegálních podob a od té doby jsou vlastně také Kurdové nejnepokojnější menšinou. Otázka minorit se na území Turecka po válce změnila tak, že národnosti, jež měly za hranicemi Turecka svůj stát, se tam vystěhovali, (Řekové, Bulhaři...), Arméni odešli do nově vytvořeného státu Arménie (na základě Lausanské smlouvy), ale Kurdové začali být poturčováni.

V období po založení Turecké republiky se formovalo kurdské hnutí, posílené o náboženský prvek ještě v době těsně po založení sekulární republiky, než se usadily společenské víry snažící se z posledních sil zachránit islámský charakter nového státu.

Jejich národnostně separatistické tendence se projevovaly v různých podobách. Jednou z nich byl vznik Kurdského institutu v Paříži, v roce 1983, který se stal významným kulturním a sociálním centrem.

Nejradikálnější program měla strana PKK (Kurdská strana pracujících), která si vytvořila militantní složku, jež působila v jihovýchodních horách země. Tak docházelo k pravidelným vojenským střetům s tureckou armádou. Evropskou popularitu získal „kurdský problém“ také díky tomu, že na kurdskou národnostní deprivaci upozorňovaly i nacioanlistické akce aktivních Kurdů v zahraničí. Pořádali dokonce kampaně, které na problém strhávaly pozornost zemí Evropské unie v době, kdy Turecko usilovalo o vstup. Konflikty PKK s tureckou armádou vrcholily v letech 1992-1994. „Kurdská otázka se vrátila do vojenské dimenze a hlavní slovo v problému získala Národní bezpečnostní agentura, která byla striktně proti politickému řešení problému. Násilné boje trvaly ve velké míře až do roku 1995, kdy se armádě povedlo oslabit ozbrojené síly PKK.“ (White, 2000, str. 95.) Obecně lze říci, že se armáda vždy snažila potlačit kurdské separatistické a nacionalistické akce silou. Vláda nikdy nepřistoupila na vyjednávání. Mezinárodního vojenského významu nabraly kurdské nepokoje, když se armáda pokusila zamezit zásobování kurdských ozbrojenců ze severního Iráku. Došlo tedy k vojenské přeshraniční operaci, která ohrozila turecké mezinárodní vztahy. (Viz níže, v podkapitole o vztazích Turecka a Iráku.) K zásanému uklidnění vojenských akcí v jihovýchodní Anatólii došlo v roce 1999 po zatčení vůdce PKK Abdulaha Öcalana.

Krvavá léta, jež hraničila s občanskou válkou, ohrožovala jak mezinárodní vztahy Turecka s Irákem, tak se Sýrií (ve které se ukrýval Öcalan, než uprchl do Keni. Z té byl unesen tureckými bezpečnostními složkami). Došlo také k pošramocení vztahů se Spojenými státy a ke vzrůstu nedůvěry v zemích EU. Když se podařilo uklidnit situaci na jihovýchodní hranici, přesunul se kurdský nacionalismus do politického prostředí. Kodaňská kritéria, která je nutno splnit, aby mohlo dojít ke vstupu Turecka do EU, obsahují také články o právech menšin, v rámci kterých Kurdové pomalu získávají lepší postavení.

5.2.3 Urbanizace, gramotnost, vzdělanost

Současné školství existuje v Turecku od roku 1924, když Atatürk založil moderní vzdělávací systém a uzákonil povinnou základní školní docházku.

Zatímco v Evropě a USA se zápasí s informační, počítačovou a jazykovou gramotností, v Turecku se stále mluví o základní gramotnosti – o čtení a psaní. Tento demografický prvek ještě pořád odhaluje zaostalost Turecka za Evropou. V roce 2009 dosáhla turecká gramotnost (podle Eurostatu) 87,4%. To je na evropské poměry zoufale málo. Roli v tomto ohledu hrála nevzdělanost dívek. Podle muslimských zvyků je ženíným světem dům a děti. K tomu podle tradicionalistů ve venkovských oblastech nepotřebuje chodit do školy. Výrazným determinantem v omezené školní docházce dívek je ten, že podle zákona nesměly mít ve škole šátek. (Týkalo se to zakázané náboženské symboliky ve veřejných institucích, které měly být sekulární.) Otcové tak své dcery do školy odmítli posílat, protože nechtěli dopustit, aby se ukazovaly na veřejnosti odhalené. A tak ještě stále demografické průzkumy vykazují rozdíl mezi gramotností žen a mužů. V roce 2009 uváděla CIA, že vzdělanost mužů dosáhla 95,3%, zatímco vzdělanost žen pouhých 78,6%. Opět se tu uplatňují velké rozdíly a nerovnováha mezi městským a venkovským prostředím (které EU mimochodem Turecku vytýká), protože zatímco městské dívky jsou vzdělané a zaujímají i významná pracovní místa ve vedoucích funkcích, na vesnicích, především na východě země, je postavení žen a dívek v rodině a společenství stále výrazně tradiční.

V otázce urbanizace si Turecko vede podobně jako evropské země. Podíl obyvatelstva žijícího ve městech bylo v roce 2010 v Turecku 70%. (CIA, 2011). Míra urbanizace je srovnatelná s Rakouskem (67%), Itálií (67%), Švýcarskem (73%), a dokonce i s Německem (74%) Pro srovnání, míra urbanizace v ČR je 73%. Jedna třetina městského obyvatelstva Turecka je soustředěna do pěti největších měst. Istanbul má 10,4 milionu obyvatel, Ankara 3,8 milionu, Izmir 2,7 milionu, Bursa 1,6 milionu a Adana 1,3 milionu obyvatel. (Turkstat, 2009.)

5.2.4 Migrace Turků do Evropy – důvody a následky na příkladu Německa

Majoritní populací v Turecku jsou etničtí Turci, jejichž nemalé procento žije také v zahraničí. Pro tuto práci se omezím pouze na nejdůležitější státy Evropy, ve kterých hrají turečtí přistěhovalci významnější roli. V zemích EU je v současné době kolem 3,3 milionu Turků, z toho nejvíce – asi 2,4 milionů žije v Německu. Turci zde představují přibližně 30% všech cizinců. (Turkstat, 2009.)

Z informací, které uveřejnil Eurostat v roce 2004 vyplývá, že zeměmi, které se potýkají s největší tureckou imigrací, jsou Německo, Francie, Nizozemí, Rakousko a Belgie. V roce 2007 dostalo evropské občanství celkem 55,1 tisíc Turků. V roce 2008 to bylo 50 tisíc Turků (SME.sk, 2010) a počty lidí, kteří chtějí začít nový život na Západě se zvyšují.

Tab.2: Evropské země s největším počtem přistěhovaných Turků

Stát	Počet imigrantů	Podíl na celkovém počtu cizinců	Stát	Počet imigrantů	Podíl na celkovém počtu cizinců
Německo	2 400 000	30%	Rakousko	72 000	–
Francie	300 000	5%	Belgie	53 000	–
Nizozemí	300 000	15%			

(Zdroj: Eurostat, 2004)

Z tabulky vyplývá, že evropským státem s největší tureckou menšinou je Německo. Proto jsem ho zvolila jako příklad, na kterém chci přiblížit proč, za jakých okolností a s jakými následky se stěhují turečtí občané do zemí EU.

V Německu Turci žijí převážně v Berlíně a v Severním Porýní-Vestfálsku. V roce 1961 byla podepsána dvoustranná smlouva, na základě které byli Turci najímáni jako pracovní síla pro německý trh. Bylo to období konjunktury, kdy rychle se rozvíjející německé hospodářství potřebovalo větší množství pracovní síly. Není bez zajímavosti, že většina migrantů (*gastarbaiterů*) pocházela z oblasti východní Anatólie, tedy nejzaostalejších částí Turecka. To mělo později obrovský vliv na schopnost naučit se jazyk majority, zapojit se společensky a celkově se integrovat.

V roce 1973 skončila konjunktura a s ní konec najímání tureckých dělníků. V roce 1983 byl přijat zákon o pomoci navrátilcům do domovské země, ale většina Turků zůstala v Německu. Nyní tam žije již druhá a třetí generace. Pirický na toto navazuje zmínkou o ekonomických vazbách německých Turků se svým domovem a jejich vývojem. Zatímco v 60. letech ještě většina dělníků posílala vydělané peníze domů (což pozitivně pocítovala turecká ekonomika), později začali němečtí Turci utrácet své výdělky hlavně v Německu. Německý zákon o sjednocení rodin z roku 1973 poskytl výhody těm, kteří usilují o získání víza nebo vyřízení pobytu s cílem společného soužití s rodinným příslušníkem.

Turecko učinilo již několik zákonných opatření, aby bylo možné zlepšit postavení cizinců v zemi. Od roku 2000 dostane dítě v Německu občanství i tehdy, když se narodí cizincům. Po dosažení věku 23 let si může vybrat mezi německým občanstvím a občanstvím původní země. V roce 2004 proběhl výzkum Essenského centra tureckých studií. Prokázalo se, že výrazně vzrůstá identifikace Turků v Německu s islámskou vírou. (Eurostat: až 71 %). 39% německých Turků se identifikuje spíše s Tureckem, 31% se identifikuje spíše s Německem a jen 24% se cítí svázáno s oběma zeměmi. (Eurostat, 2004.)

Státy jako je Německo a Francie mají velké a velmi konkrétní zkušenosti s integrací Turků do občanské demokratické společnosti. Zajímavou souvislostí je, že právě tyto státy kladou vstupu Turecka největší překážky.

6. TURECKÁ DEMOKRACIE, NÁBOŽENSTVÍ A POLITICKÉ TENDENCE

6.1 Islám vs. islamismus – vysvětlení pojmů

Ještě dříve, než přejdu k političtějším aspektům tureckého postavení mezi Východem a Západem, považuji v rámci této kapitoly o náboženství za důležité definovat pojem týkající se obou oblastí – jak politiky, tak náboženství. To je v islámském prostředí islamismus. A *islám* a *islamismus* je třeba důsledně odlišovat.

Pojem *islám* se týká náboženství jako takového. Islamismus je termín zpolitizovaného náboženství. Jinými slovy se jedná o způsob dosahování politických cílů náboženskými prostředky. Pojem islamismus v současné době v našich kulturních podmínkách často významově splývá se samotným islámem. Co je však horší, často je dokonce zaměňován s pojmy jako fundamentalismus a terorismus. Tyto –ismy mají však zcela odlišné významy a jediné, co je spojuje, je prostředí islámských zemí a problematika negativních projevů islámských extremistů.

Islamismus není fanatický islám. Dále záleží z jakého pohledu se na islamismus díváme. Západnímu člověku je možná bližší vysvětlení, že islamismus je islámská věrouka ve službách politických ambicí nebo způsob prosazování politických záměrů, jež se opírají a legitimizují na základě islámské teologie a principů obsažených v koránu, sunně a šarí'y. Muslim by možná vysvětlil islamismus jako uplatňování božího řádu na zemi nebo nastolování prostředí, ve kterém by mohli zbožní lidé žít podle pravých božích zákonů.

Všichni muslimové nejsou islamisté a islamisté nejsou ještě teroristé. Jak řekl Daniel Pipes, americký publicista a odborník na historii a současnost islámu v rozhovoru pro časopis *Citizen Times* (Berlín, 27. října 2010): „Islamismus se zdaleka netýká všeho islámského.“ Je to jen jeden ze směrů, které pestrá islámská mozaika obsahuje. Pipes dále říká, že islamismus je islámská ideologie vládnutí. Je to fenomén nikoliv starší než zhruba čtyřicet let a je moderní, stejně jako komunismus nebo fašismus.

Dále je nutné zdůraznit, že islamismus není vždy násilný a agresivní. Islamisté v Turecku mají lepší výsledky než Al Kaidá nebo Chomejní v Íránu. Turečtí islamisté vyvíjejí činnost v rámci politického systému, ve školství, zdravotnictví a prostřednictvím sdělovacích prostředků. Daniel Pipes dále říká: „Není těžké sledovat, jak se islamisté dostávají nahoru v rámci systému.“

Tím, jak koexistuje islám a principy moderního státu, se budu zabývat v následujících kapitolách.

6.2 Turecká demokracie, armáda a požadavky EU

Role armády je v Turecku velmi důležitá a vychází přímo z charakteru státu i z okolností jeho vzniku. Armáda sehrála při modernizaci a demokratizaci moderního tureckého státu významnou úlohu. Už v 19. století byla armáda zdrojem nejlepších mozků. Byla nejmodernější a institucionálně nejpevnější skupinou v zemi. Je zajímavé dát si do kontextu, že země neměla ani aristokracii ani buržoazii. Dá se říci, že vojáci plnili společenskou roli obou těchto skupin. Vráťím se ještě k působení Mustafy Kemala Atatürka. V prvních desetiletích po vzniku Turecké republiky řídila vládnoucí republikánská strana armádu. Nikoliv naopak. A republikánskou stranu řídil Mustafa Kemal. To mohlo fungovat, protože Mustafa Kemal byl voják a měl v armádě velkou podporu. „Zasahování do politiky bylo od roku 1923 zakázáno, ale ujala se praxe, že politická dráha byla vyvrcholením vojenské kariéry“. (Pirický 2006) To znamená, že ve vládě působili vojáci (vojenská mentalita, armádní principy i loajální přístup k režimu Mustafy Kemala). Důstojníci prosazovali modernizaci, efektivitu a patriotismus. Byli spíše levicové orientace. V 50. letech, kdy země přešla k liberální demokracii, se stali demokraté prvními politiky bez předchozí vojenské kariéry – počet vojáků ve vládě dramaticky poklesl. První vojenský převrat v roce 1960 proběhl v důsledku složité vnitropolitické situace, ale také především z obavy mladších důstojníků, že ztratí své privilegované postavení ve společnosti. Proto byla vytvořena Národní bezpečnostní rada, aby se mohli armádní generálové podílet na řízení země, aniž by museli být nutně součástí stranické politiky.

Civilní politická moc se postupně dostala do postavení, v němž se zodpovídala vojákům, ale ti se civilní moci zodpovídat nemuseli. Tady vidím jedno ze specifik turecké armády

a jejího působení na svůj stát. Národní bezpečnostní rada byla politicky neutrální síla, která zasahovala „shora“ do politiky, kdykoliv vznikl dojem, že hrozí nebezpečí státu. I v současné době „jde o roli jistého ochránce, poručníka, nebo arbitra, kterou armáda prosazuje prostřednictvím Národní bezpečnostní rady.“ (Pirický, 2006) V Turecku se armáda neidentifikuje se sociální skupinou, ale se státem samotným. Je přípustné kritizovat sultány, prezidenty, politiky, podnikatele, ale nikdy ne vojáky. Turečtí důstojníci se dnes nezodpovídají hlavě státu, ale musí sloužit laické republice a chránit památku Atatürka.

Ochrana památky Atatürka a dohled nad dodržováním jeho principů se staly důvodem mnohých armádních intervencí do vlády a to bylo trnem v oku Evropské unii, která hodnotila přílišnou politickou autonomii jako překážku k rozvoji demokratizace a uplatňování demokratických principů.

Tady vzniká jeden z mnoha paradoxů, které ohledně tureckých přístupových snah existují. Armáda patří mezi síly, které střeží dodržování kemalistických principů – především princip sekularity státu. Evropská unie trvá na oslabení moci armády ve státě, ale zároveň vyžaduje přísnou laickost republiky. Zároveň jsou zřetelné tendence vlády opouštět Atatürkovy principy (navzdory vlivu, jaký má kult jeho osobnosti dodnes) a postupně pronikání náboženství do státních záležitostí. Je otázkou, jak silné tyto proudy v budoucnu budou a zda bude probíhající islamizace turecké vlády přijatelná pro Evropskou unii.

Důsledkem i důkazem islamizačních proudů v Turecku je nová ústava, která mimo jiné omezuje moc armády a ustupuje od kemalistických principů. Referendum ke schválení této ústavy proběhlo 12.9. 2010 a jeho výsledkem bylo 58% hlasů PRO změnu ústavy. Tato změna, iniciovaná vládnoucí stranou AKP (která je považovaná za islamistickou, ale hájí svůj demokratický a sekulární program), znamená posun zpět k islámskému rázu státu. Nejvýraznější změny nastanou v roli a postavení armády, která má být značně oslabena. Vzhledem k tradiční roli armády jako garantovi sekularismu jsou obavy z vlády islámu oprávněné.

Zatímco Recep Tayyip Erdoğan přesvědčuje svoje spoluobčany, že s novou ústavou bude země demokratičtější a že se tak přiblíží k evropským hodnotám, opoziční kruhy namítají, že se (islamistická) AKP snaží novou ústavou soustředit více moci do svých rukou (na úkor sekulární armády) a posunuje tím zemi blíže k diktatuře a islamizaci.

Na otázku, proč přesto v referendu nová ústava prošla, je odpověď nasnadě. Většina tureckého obyvatelstva jsou konzervativně smýšlející muslimové, vyznávající tradiční hodnoty. Už to, že se díky volbám do vlády dostala islamistická strana, je důkazem toho, že na náboženství většina lidí slyší víc, než na modernizaci a reformy směrem k evropským hodnotám. Nevzdělání obyvatelé na východě a jihu země se o politiku navíc vůbec nezajímají a nechají se lehce přemluvit sliby, které nemají s ústavou co dočinění. Jediní „jihovýchodňané“, kteří ústavu bojkotovali, byli Kurdové, kterým nepřinese nic pozitivního, ani kousek autonomie, po které touží.

Není úplně od věci se domnívat, že více než o ústavu šlo v referendu o vyjádření podpory současné vládě AKP.

Tato strana sama o sobě je velmi kontroverzní. Strana spravedlnosti a rozvoje patří na ideologickém spektru výrazně k islamistickému proudu a v roce 2008 ji dokonce hrozilo zrušení a zákaz vykonávání politické činnosti jejím členům na pět let. To by se týkalo jak současného premiéra Recepta Tayyipa Erdoğan, který je současně jejím předsedou, tak i prezidenta Abdülaha Güla. Strana je u moci již od roku 2002, kdy v parlamentních volbách získala 34% hlasů a má v zemi velkou oblibu. Při průzkumu veřejného mínění v Turecku se 53% dotázaných vyslovilo proti jejímu zákazu. Třetina z nich si navíc myslela, že by zákaz největší turecké politické strany způsobil v zemi chaos. Odpůrci strany obžalovali AKP z porušování ústavy a přehlížení sekulárního charakteru státu. Nicméně turecký ústavní soud žádost o zrušení strany zamítl. (Ke zrušení strany bylo potřeba sedm hlasů z jedenácti. Při závěrečném hlasování zvedlo ruku šest členů soudu.)

Turecká demokracie se setkává také s kritikou v oblasti parlamentní praxe. Strana potřebuje dle zákona získat 10% hlasů voličů, aby mohla usednout v parlamentu. Tak přísný práh nemá žádná z evropských zemí. Evropští komisaři vytýkají Ankaře, že takový systém odporuje rozvoji pluralismu a oslabuje již předem možnou opozici.

Neustále pokračují střety ohledně koexistence laického státu a islámu. I když AKP vyšla z pozic politického islámu, většina jejích vedoucích členů se postupně přesunula do politického středu. Pokud jde o program strany, „zatímco tradičně se v Turecku islamisté stavěli proti Západu a westernizaci, AKP začala západní demokratické hodnoty, lidská práva a vládu zákona propagovat, protože v nich viděli přirozeného spojence proti

autoritářskému kemalistickému laicismu.“ (Pirický, 2004.) Erdoğan často zdůrazňuje, že Strana spravedlnosti a rozvoje není islamistická, a že i zbožní lidé mohou chránit principy laického státu. Změny ústavy navržené v květnu 2010 jsou však označovány za jasné kroky k postupné islamizaci Turecka.

6.3 Turecký islám, od sekularizace k opětovné islamizaci

V této kapitole chci nejprve vystihnout charakteristiku tureckého islámu a jeho specifika od islámu v ostatních zemích Blízkého východu. Následně se chci zabývat také náboženskopolitickými tendencemi, které se v tureckém prostředí v posledních letech projevují.

V souvislosti se vstupem Turecka do Evropské unie se hodně mluví také o islámské invazi, islamizaci Evropy, nebo o muslimské demografické hrozbě pro Evropu. Mluvíme-li o Turecku v Evropě, mluvíme tedy také o tureckém islámu. Ten má totiž určitá specifika. Studovala jsem k tomuto tématu opět Gabriela Pirického, který se o turecké náboženské specifičnosti zmiňuje v knize *Historie Turecka* (Pirický, 2006) a také v knize *Islám v Turecku* (2004), která je na tuto problematiku celá zaměřena.

Dějiny sekularizace sahají až do období Osmanské říše, kdy osmanští sultáni kromě dodržování náboženského práva vždy kultivovali tradici práva vytvořeného člověkem. V průběhu reformy Kemala Atatürka potom vyvrcholil sekularizační proces zrušením chalífátu, sekularizací právního a vzdělávacího systému, vytěsněním duchovních (ulamá) z veřejného života a došlo také k potlačení súfijských řádů. (Súfijské řády mají v Turecku velkou tradici. Patří k nejmystičtějším odvětvím islámu.) Je třeba zdůraznit, že ani turecká laická vláda Kemala Atatürka nikdy neměla v úmyslu náboženství úplně vykořenit. Vždy šlo pouze o umístění náboženství pod státní kontrolu. To, že byly zakázány súfijské a jiné mystické řády těsně po nástupu kemalismu, je jen jedním z mnoha pozorovatelných důkazů toho, jak se vláda bránila rozmanité mystičnosti obyvatelstva. Z tohoto důvodu byl dokonce založen „zvláštní direktorát pro náboženské záležitosti (*Diyanet*), který měl dohlížet na správné dodržování a šíření oficiální verze islámu.“ Tento úřad zřízený při funkci předsedy vlády existuje dodnes a prosazuje individualistickou, laickou formu víry.

Profesor istanbulské univerzity Niyazi Öktem se ve své stati *Religion in Turkey* (Öktem, 2002) zabývá tím, jestli je možné udržet sekulární vládu, když většina obyvatelstva je muslimského vyznání. Podotýká, že pro mnoho Turků jsou obecné principy islámu neslučitelné se západní filozofií. Dokonce doznává, že někteří muslimští intelektuálové považují demokratické ideje a sekularismus za „nepřátelské“ k islámskému dogmatu. V dřívějších dobách (především v době první republikánské ústavy z roku 1924) by si nikdo nemohl dovolit pochybovat o správnosti sekularismu. Zvláště když byl v roce 1937 jako jeden ze šesti principů tureckého státu, zakomponován do ústavy. Už po válce se však změnila situace a turecké politicko-náboženské tendence se od zákonného laicismu liberalizovaly. Vše došlo tak daleko, že na scénu vstoupila armáda (ta tradičně drží ochrannou ruku nad Atatürkovým sekularismem a ostatními reformami) a způsobila vojenský převrat. (Politický převrat způsobený armádou proběhl v historii Turecké republiky celkem čtyřikrát.) V čele puče stáli neokemalisté, loajální k Atatürkově politice reform. V roce 1961 vyšla v platnost nová ústava, radikálně odlišná od té předešlé. „Poskytovala více svobody a tolerovala více politických aktivit, které byly dříve zakázané.“ (Pirický, 2004). Současná ústava je z roku 1982. Je velmi autoritářská, vyšla po armádním převratu v roce 1980.

V 80. letech se na společenském i politickém vývoji podepsala nastupující islamizace. Turgut Özal se v roce 1989 stal prvním věřícím prezidentem. Pirický popisuje jeho politiku takto: „Návrat k islámským tradicím pro něj ovšem neznamenal cestu k teokracii, ale pouze postupnou integraci islámu do konceptu tureckého nacionalismu.“

Nastíněný vývoj jasně ukazuje, že existují-li nějaké principy, podle kterých se vládnoucí špičky etablují z lidu, který je věřící, jsou i vládnoucí špičky věřící, a proto je udržení striktní sekularity státních institucí v delším časovém horizontu téměř nemožné. To dokazuje i současný vývoj. V loňském roce (2010) proběhlo v Turecku referendum o nové ústavě, která je dalším krokem, jenž zemi vzdaluje od kemalistických ideálů. Postupná islamizace se zdá být nezvratná. Tomu, co prohlašuje vládnoucí strana AKP o svém programu (jako o krocích blíž k modernizaci a k EU), odporují praktické kroky, které provádí. (Povolení šátků na univerzitách a zásahy do ústavy.)

Nyní opustíme politiku a oficiální kruhy a podíváme se na průzkum obyvatelstva, který prozrazuje výraznou rozpolcenost mezi laickostí a religiozitou tureckých obyvatel. Podle

průzkumu, který provedla Bosphorská univerzita v Istanbulu ve spolupráci s tureckým statistickým úřadem (Turkstat, 2011), vyšly najevo informace o skutečném citění a identitě tureckých obyvatel.

- 97% Turků považuje islám za svou pravou víru. Jen 2% doznala, že jsou nevěřící.
- ale:
- za muslimy se označilo pouze 35% dotázaných, zatímco 54% uvedlo, že jsou Turci, anebo občané Turecka. (Zde se odráží věrnost principům etnicity Kemala Atatürka.)

Další průzkum islámu v Turecku (ze stejného zdroje) odhalil že:

- 92% lidí dodržuje půst v Ramadánu
- 62% mužů se účastní páteční modlitby¹⁵

ale:

- 67% dotázaných uvedlo, že jsou proti zasahování náboženství do státních záležitostí.

Tyto poměrně kontroverzní výpovědi a výsledky průzkumu turecké společnosti potvrzují určitou dvojakost, která je typická pro turecký náboženský život. Lze proto pocítovat dva proudy, které se vyskytují ve společnosti zároveň, a to: tíhnutí k islámu i loajalita k principům kemalismu.

6.4 Hospodářství

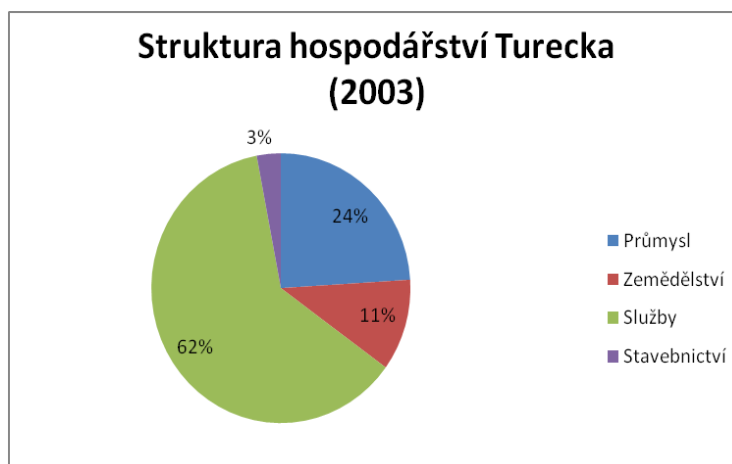
Ještě před deseti lety bylo Turecko na pokraji bankrotu. Dnes však zažívá ekonomický boom a je si svého rostoucího vlivu vědomo. S rostoucím ekonomickým vlivem roste také vliv politický. V žebříčku největších ekonomických mocností zaujalo v roce 2010 pozoruhodnou 16. příčku a v EU je největší po Německu. (IMF, 2010.)

V roce 2005, kdy EU zahájila vstupní rozhovory s Tureckem (a zároveň s Chorvatskem), bylo Turecko nejchudší potenciální unijní zemí. V krátké zprávě, která vyšla po ukončení jednání jako shrnutí, je vystižena hospodářská úroveň Turecka pomocí ekonomických ukazatelů. Zpráva zveřejnila, že „Turecko vyprodukovalo HDP na obyvatele v přepočtu podle parity kupní síly¹⁶ pouze na úrovni 29% průměru EU- 25. Pro srovnání ČR 70%, ale Bulharsko 30% a Rumunsko 32%.“ To znamená, že turecké hospodářství bylo tehdy na

¹⁵ Pátek je pro muslimy sváteční den (tak, jako v Evropě neděle) a páteční modlitba je nejdůležitější modlitbou celého týdne.

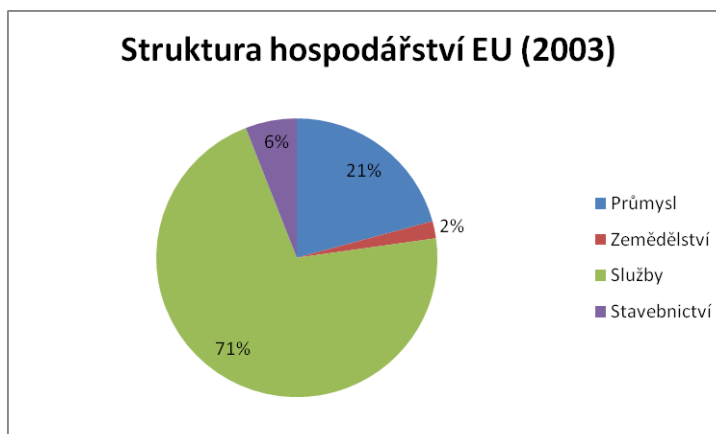
úrovni, která s evropskou normou byla neslučitelná. Zpráva dále uvádí, že Turecko mělo navíc zřetelně odlišnou strukturu ekonomiky. Zemědělství se na tvorbě HDP podílí 11,5%, zatímco v EU-25 pouze 2,1%. (Eurostat.eu) Přesto EU učinila ten krok a Turecku budoucí členství přislíbila. Už tehdy ale zdůrazňovala, že vstup bude možná nejdříve v letech 2014-2025 a bude potřeba zavést dostatečně dlouhá přechodová období.

Graf 1:

Zdroj: Eurostat.eu. Údaje jsou za rok 2003.

Graf 2:

Zdroj: Eurostat.eu. Údaje jsou za rok 2003.

¹⁶ Parita kupní síly je standardní nástroj pro porovnávání ekonomické vyspělosti států. Je to počet jednotek národní měny, za které si můžeme koupit stejné množství zboží a služeb. Porovnávají se vnitrostátní trhy mezi sebou, nebo jeden stát v různých časových obdobích. Například: platy v Rakousku jsou vyšší než v ČR, ale chléb, máslo, teplo, metr čtvereční bydlení atd. jsou dražší. (Zdroj: <http://www.mesec.cz/clanky/mzdy-a-ceny-vcera-a-dnes/>)

Zpráva o hospodářském pokroku Turecka za rok 2009 informovala o 32 sledovaných oblastech. Z toho 23 tvořily spíše připomínky, upomínání nebo apel na turecké rezervy. Nasazení při zavádění reforem očividně zesláblo.

Hospodářské vztahy se zahraničními partnery jsou nejlépe vidět na objemu vývozu a dovozu. Hlavní partneři jsou pro přehlednost seřazeni v tabulce. Data jsou z roku 2009.

Tab. 3: Největší partneři Turecka pro export a import v roce 2009

Export		Import	
Německo	9,6%	Rusko	14%
Francie	6,1%	Německo	10%
Velká Británie	5,8%	Čína	9%
Itálie	5,8%	USA	6,1%
Irák	5%	Itálie	5,4%
		Francie	5%
Exportní komodity: textilie a oblečení, potraviny, dopravní zařízení, surovinné kovy.		Importní komodity: strojní zařízení, chemikálie, dopravní zařízení, polotovary, pohonné hmoty,	

Zdroj: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html> (2009)

Celkové saldo vývozu a dovozu bylo v roce 2009 -72 mld. dolarů. Záporné saldo, které představuje krytí dovozu exportem jen z necelých dvou třetin, tj. 61,4%, dělá starost tureckým ekonomům.

Turecko se řadí mezi lukrativní země z hlediska přímých zahraničních investic. Jeho trh představuje obrovský nezaplňený prostor, který by se v případě vstupu také otevřel jako vynikající oblast pro odbyt evropského zboží. Navíc vezmeme-li v úvahu turecký potenciál pracovní síly, v současné době (2011) je 20% tureckého obyvatelstva mladší 10 let. (Domaniç, 2007) Podaří-li se Turecku využít tuto demografická výhoda (oproti Evropě značná, neboť tam obyvatel vlivem stárnutí ubývá), stane se z tureckého lidského kapitálu hnací síla trvalého hospodářského rozvoje a strukturálních změn nejen v Turecku, ale také v celém regionu. A přesně tyto dva prvky, nezaplňený trh a objem pracovní síly, by mohly také velkou měrou občerstvit ekonomiku a hospodářství evropského prostoru, která nemá zdaleka tak rychlý růst a pro odbyt zboží potřebuje nové trhy. Existuje však obrovské „kdyby“. Je jí kvalifikovanost oné pracovní síly, její vzdělání, profese a praxe. To obrací pozornost k tureckému vzdělávacímu systému a kvalitě vzdělání, které poskytuje.

Na základě dostupných informací jsem uspořádala aspekty tureckého hospodářství, významné pro vztah s EU, pomocí SWOT analýzy.

Tab. 4: Vlastní SWOT analýza Turecké ekonomiky

SILNÉ STRÁNKY	SLABÉ STRÁNKY
Mladá populace – budoucí pracovní síla	Nekvalitní vzdělávání - nekvalifikovaná pracovní síly
Obrovský nezaplňený trh, který je lákadlem pro EU	Nekvalitní struktury, ve kterých by se mohli zahraniční investoři uchytit. (Legislativa)
Turecko není zaúvěrováno. (Business Info, 2010)	Saldo zahraničního obchodu je -72 mld. dolarů. (vývoz pokrývá dovoz jen z 61,4%)
	Ekonomik je velmi závislá na externích faktorech. (50% exportu směřuje do EU)
	Vysoká nezaměstnanost (2010: 14,4%) (Business Info, 2010)
PŘÍLEŽITOSTI	HROZBY
Pomoc a vedení v zavádění reforem ze strany unie.	Neschopnost vstřebat velký objem reforem dostatečně rychle.
Upevňující se hospodářské vztahy se sousedy ve vlastním regionu (Sýrie, Írán, Irák,...)	Přiliv levnějšího a méně kvalitního importu na úkor dražšího, ale kvalitnějšího zboží ze Západu.
Možnost čerpání výhod ze zahraničních investic v hospodářském sektoru	Nebezpečí zaplavení trhu netureckými subjekty a omezení prostoru pro rozvoj vlastní výroby a podnikatelského sektoru.
Čerpání financí z fondů EU pro rozvoj jednotlivých sektorů.	

Po zhodnocení analýzy je zřejmé, že všechny sektory tabulky jsou velmi vyrovnané. Při globálnějším pohledu také koreluje se situací, která nastává ve vztazích mezi Tureckem a

EU. Existují stejně silné argumenty, které vstup z racionálních důvodů podpořit nemohou, jako argumenty, které jasně mluví ve prospěch tureckého přijetí.

7. MEZINÁRODNÍ ROZMĚR TURECKÉHO POTENCIÁLU PRO EVROPU

Tématem této kapitoly jsou aspekty mezinárodního prostředí, které kolem sebe Turecko svou diplomacií vytváří a ve které realizuje svoje politické ambice. Turecko je bezesporu z velké části tvůrcem mezinárodních vztahů na Blízkém východě a vzhledem k pozici, do jaké se dostává, je také zajímavé i pro Evropskou unii. Zaměřila jsem se výrazně na mezinárodní vztahy Turecka, které jsou v některých případech čistě praktické (Arménie, Sýrie), jinde podmíněné národnostně (Ázerbajdžán), nebo tvořené společnými zájmy či hrozbami (Irák). Turecko nesdílí žádné mezinárodní partnerství na základě čistě ideologického. Kapitulu jsem rozdělila na tři podkapitoly. V první z nich na zemi nahlížím čistě z geografického hlediska, ve druhé z geopolitického hlediska a třetí podkapitola se zabývá tureckým potenciálem na jednom z nejtěžejnějších polí současné a budoucí světové ekonomiky a politiky, tj. na poli energetické bezpečnosti.

7.1 Geografická poloha Turecka

Podle některých je Evropa představitelem modernismu a pokroku. Asie znamená Orient a zástupce starých tradic. Z globálního hlediska jsou to dva světy, které se v současné době snaží navzájem přiblížit skrze politickou a ekonomickou spolupráci. Jsou to sousedé, kteří se vzájemnému kontaktu a možná také konfliktům nevyhnou.

Zdroje informující o Turecku se dělí do dvou skupin. Jedny uvádějí Turecko jako evropskou zemi. Jiné ho však řadí mezi země asijské. Existuje několik hledisek, podle kterých je Turecko řazeno tam či onam a očividně zde existuje určitý rozkol a nesoulad. Na jednu stranu jsem zastáncem zařazení Turecka do Asie. Geografická pomyslná hrance mezi Evropou a Asií vede na území Turecka přes Bospor (Istanbul), Marmarské moře a Dardanely. Proto mluvíme o Turecku rozděleném na evropskou část (nazývanou Thrákie) a asijskou část (běžně označovanou jako Anatolie). Evropská část zaujímá 3% z celkových 783 562 km².

Turecko sousedí se 7 velmi rozdílnými státy. Bulharsko a Řecko hraničí s Tureckem na severozápadě. Severní hornaté oblasti omývá Černé moře. Dalšími sousedy jsou postupně Gruzie, Arménie, Írán, Irák, Sýrie. Jižním sousedem je přes Středozemní moře Kypr. Diplomatičké vztahy s těmito zeměmi nejsou jednoduché a prošly v historii mnohými úskalími. Podívejme se na jednotlivé země a připomeňme si stručně některé rysy, jež v minulosti či nyní mohou způsobovat problematickou komunikaci s Tureckem. Pro lepší obraz regionu uvádím mapu.

Mapa 3:

7.2 Mezinárodní vztahy Turecka

V této kapitole se budu zabývat sedmi státy, jež představují nejbližší sousedy Turecka a dotknu se také vztahů se strategickými partnery USA, Ruskem a Izraelem. Kapitola má doložit obratné počínání současné turecké vlády při upevňování své pozice na Blízkém východě. Toto počínání totiž spolu s úspěšnou diplomacií je důležitým prvkem stabilizace této oblasti celkově. Turecko je spolu s Íránem významným hráčem v regionu. Už skutečnost, že Írán a Turecko mají dobré diplomatické vztahy, je určitou zárukou v širším kontextu bezpečnosti. Následná pozitivní návaznost na USA a rozvíjející se vztahy s Ruskem činí z Turecka významný stabilizátor. To je jedním z důvodů, proč je členství

takové země pro EU zajímavé. V následujících deseti podkapitolách shrnu vždy konkrétní prvky vztahů deseti zemí s Tureckem. Zmíním se také o historických neshodách, které mají stále určitý vliv na politiku, nebo by mohly zůstat pod povrchem i přes momentální snahu spolupracovat jako je to v případě současného vztahu Turecko – Arménie.

7.2.1 Irák

Od začátku existence Iráku¹⁷ existovalo mezi oběma státy něco jako přirozený soulad zájmů. (Souleimanov, 2005) Problematika kurdské menšiny je v Turecku velkou kauzou a její přednostní řešení vyžaduje i Evropská unie v přístupových rozhovorech. Turecko musí pracovat na rozvoji práv menšin a zajištění lepšího postavení Kurdů v zemi.

Je ale třeba rozlišovat mezi snahou zlepšit postavení Kurdů a získat více práv menšin a mezi aktivitami kurdských separatistů, které představují pro zemi hrozbu. Jak je vidět na mapě 4, Kurdové nežijí pouze v Turecku. Sice je tam jejich počet nejvyšší a také tam bují jádro separatistické hnutí, ale Kurdové žijí také v okolních státech. Vzhledem k tomu, že v Iráku žije druhá nejpočetnější kurdská skupina, jsou vztahy ohrožovány vojenskými konflikty vyplývajícími z aktivit PKK (Strana kurdských pracujících). S Irákem se v roce 2007 dostalo Turecko do konfliktu právě kvůli přeshraničním operacím turecké armády proti povstalcům, kteří se ukrývají v iráckých horách. Další záležitostí, vyžadující pozornost vlády je fakt, že jsou z Iráku (od kurdských soukmenovců) tureckým vzbouřencům dopravovány dodávky potravin a zbraní. Turecko a Irák se rozhodly koordinovat své úsilí v potírání aktivit PKK.

7.2.2 Sýrie

Vztahy Turecka a Sýrie byly poznamenány především poválečným teritoriálním konfliktem o Hatay. Po první světové válce, kdy došlo k překreslení hranic a vzniku nových států z bývalého dědictví Osmanské říše, měla i nově vzniklá Sýrie, stejně jako Turecko, zájem o území Hatayského pašaliku. Nakonec z rozhodnutí mezinárodního společenství oblast získalo Turecko, což Sýrie nikdy neuznala. (Kreiser a Neumann, 2010.) Dalším problémem mezi Tureckem a Sýrií je kritické využívání vody z Eufratu. Turecko i Sýrie jsou velmi suché země a na vodách z Eufratu bylo závislé už tak chudé zemědělství

¹⁷ Samostatný Irák vznikl v roce 1931, kdy se osamostatnil od mandátní správy Velké Británie. Ta spravovala území prakticky od rozpadu Osmanské říše v roce 1918 až do roku 1930.

obou zemí. Konflikt nastal, když Turecko v rámci rozvoje hospodářství začalo realizovat velkolepý projekt GAP (Great Anatolian Project). Ten počítal s vystavěním sítě přehrad a vodních nádrží na tureckém jihovýchodě, které by zlepšily zavlažování a pomohly by rozvoji zemědělství. Životně důležitá voda se hromadila v tureckých nádržích a neodtékala do vysychající Sýrie. Problematika spravování vody na horním povodí Eufrat-Tygris na území Turecka vnesla nové mezinárodní otázky do vztahů také s Irákem, který o vodu díky GAP také přichází. Je nesmírně důležité pro stabilitu celého regionu, aby Turecko, Sýrie a Irák dosáhly vyváženého konsensu na využívání povodí. Existuje sice smlouva Turecka a Sýrie z roku 1987, který vymezuje pravidla využívání vody pro obě země, ale ta v současné době nestačí. Přestože Turecko se Sýrií udržuje diplomatické vztahy, mají důležité otázky k řešení. Současná a nejaktuálnější spolupráce spočívá v potírání kurdského terorismu na turecko-syrských hranicích. Jednání o vzájemné široké spolupráci obou zemí probíhají od října 2009, kdy se uskutečnilo první jednání na úrovni ministrů.

Kurdský terorismus je v oblasti problémem číslo jedna. Tím, že Turecko uzavírá partnerství, která by spolupracovala na jeho eliminaci, je dobrý krok. Sýrie, která dříve militantní aktivity PKK podporovala, se nyní přiklonila k výhodnějšímu partnerství s Tureckem, založeném na vzájemné podpoře při řešení základních problémů, kterými jsou kromě vody a bezpečnosti při hranicích také vzdělávání, finance, bytové hospodářství a energie.

7.2.3 Gruzie

Vztahy s Gruzii kolísají. Komunikace Turecka a Gruzie probíhá na diplomatické úrovni, ale vztahy znepríjemňuje problematika Abcházie a Jižní Osetie

Dvě gruzínské provincie Abcházie a Jižní Osetie v roce 1990 vyhlásily na Gruzii jednostrannou nezávislost. Gruzie sice považuje tyto provincie za součást svého území, ale od rozpadu Sovětského svazu je nikdy neměla plně pod kontrolou. Samostatnost provincií většina států světa neuznala a respektuje integritu gruzínských hranic. V srpnu 2008 však podepsalo dohodu o uznání Rusko, a tím Abcházie a Jižní Osetie získala mocného spojence. Rusko má mocenské zájmy v regionu. Jižní Osetie totiž inklinuje ke spojení se Severní Osetií, která je ruskou součástí. Abcházie má zase podporu v Turecku, které nerespektuje embargo uvalené gruzínskou vládou na separatistické provincie a dál udržuje

obchodní styky s přístavy na břehu Černého moře. Na mapě je zachycena lokace obou provincií v rámci Gruzie. Výhodou Abcházie je přímořská poloha.

Mapa: 4

V roce 2009 Gruzie zadržela obchodní loď směřující do abcházského města Suchumi s nákladem pohonných hmot. Díky nedodržování embarga vzniklo mezi státy napětí. Vzhledem k ruskému tlaku na Gruzii by však bylo moudřejší, aby s jedinou další mocností v regionu – Gruzie Tureckem udržovala dobré vztahy. Incident z roku 2009 však vzájemným vztahům nepomohl, zvláště když byl kapitán lodi gruzínskou vládou promptně odsouzen na 24 let vězení a veškeré zboží z lodi zkonfiskováno. Diplomacie Turecka vzbuzuje sympatie. Zatímco Rusko na incident reagovalo vyhlášením vojenské podpory svobodných vod Abcházie, Turecko zahájilo jednání, jejichž výsledkem bylo propuštění tureckého kapitána a dvojjazyčné prohlášení, že Turecko a Gruzie jsou strategickými partnery a že mír a stabilita v Gruzii jsou životně důležité pro celý region. Podle ČTK z října 2009 však v prohlášení tureckého ministra zahraničí Ahmeda Davutoğlua nebylo nic o podpoře gruzínské celistvosti. „A lze se domnívat, že Turecku by „mír a stabilita“ Gruzie bez Abcházie vůbec nebyla proti mysli.“ (Brtnický, 2009.)

7.2.4 Arménie

Velkou kauzou turecko-arménských vztahů je historická událost známá jako Arménský exodus. (Viz kapitola 4.4.4.) Během deportací Arménů z osmanského území během první

světové války v letech 1915 – 1917 zemřelo velké množství lidí. Podle Jerevanu jich tehdy zemřelo 1,5 milionu a tuto historickou událost považuje za genocidu. Ankara však tvrdí, že obětí bylo 300 000 a nazývá je oběťmi války. Ani jedna strana nechce ustoupit a Evropa trvá na urovnání této otázky ještě před tím, než Turecko vstoupí do Unie. Obě země odmítly otevřít svoje archívy a i kdyby tak učinily, pravděpodobně by se na obou stranách vyskytlo takové množství falzifikátů, že bychom se skutečné pravdy o tehdejších událostech už nedobrali. V současné době je spíše otázka dobré vůle, jestli se se svou historií obě země budou schopny vyrovnat, či nikoliv.

Dalším problémem komplikujícím arménsko-turecké vztahy je otázka Náhorního Karabachu.

Mapa 5:

Náhorní Karabach je autonomní oblast Ázerbajdžánu, ve které žije arménská majorita. Násilnosti mezi Ázerbajdžánci a Armény gradovaly, až v roce 1987 nabyly politické podoby, když ázerbajdžánská vláda zakázala v Náhorním Karabachu na školách vyučování arménských dějin. Ozbrojený konflikt za připojení k Arménii vypukl v roce 1988. První nepokoje začaly ve správním středisku Stěpanakertu. Konflikt začal sice jako občanská válka, ale každá z menšin Náhorního Karabachu získala „velkého zastávce“ v zemích svého etnika. Arméni v Arménii a Ázerbajdžánci v Ázerbajdžánu. Tím vznikl mezinárodní konflikt. Arménie podporuje Náhorní Karabach vojensky, morálně i finančně. Věci se však nakonec vyvíjely jinak. Po šestileté válce Ázerbajdžán nakonec Náhorní Karabach

prohrál. V současné době se situace znovu vyhrocuje, zvyšuje se frekvence přestřelek na hranicích a konfrontační rétorika představitelů států zaznívá stále častěji a agresivněji. V roce 2010 proběhly tiskem vážné obavy o přípravách Ázerbajdžánu na vojenskou akci, jejíž cílem je znovu „osvobodit“ Náhorní Karabach.

Turecko je nábožensky i etnicky spřízněno s Ázerbajdžánem. Mezi oběma zeměmi probíhá čilý obchodní ruch a celkově jsou vztahy Ázerbajdžánu a Turecka velmi dobré. Problémy Ázerbajdžánu s Arménií představují jen další závažnou překážku k usmíření Arménie s Tureckem. Jejich usmíření je však jednou z podmínek Evropské Unie v procesu předvstupové strategie. V posledních letech dochází k obnovování diplomatických vztahů. Když v říjnu 2009 podepsalo Turecko s Arménií v Curychu historickou dohodu obnovující diplomatické vztahy, vzbudilo to v Arménii vlnu nevole. Organizace pro spolupráci a bezpečnost v Evropě (OBSE) zprostředkovala usmíření, ale akt proběhl, jako když rodiče donutí dva rozhádané syny, aby si podali ruce. Oni to udělají, ale neřeknou při tom ani slovo. Takže si můžete být téměř jisti, že se začnou prát znovu. Turecko to udělalo proto, že chce do Evropské unie, a Arménie přistoupila na dohodu, aby zmírnila tlak, který je na ni vyvíjen ze dvou stran – ze strany Ázerbajdžánu i Turecka (protože to Ázerbajdžán podporuje).

7.2.5 Írán

Historie vztahů Turecka s Íránem nezaznamenala žádné dramatické problémy. Jediným obdobím opatrnosti bylo období islámské revoluce v Íránu, která znamenala přímý protiklad k sekularizujícímu se Turecku. Ankara se v té době obávala „exportu“ islámských ideologií a islámské revoluce do Turecka.

Vznik a úspěšné fungování strategického partnerství obou zemí předznamenávají geopolitické ambice obou států v oblasti energetiky. Turecko se chce stát významným hráčem jako země zabezpečující tranzit ropy a zemního plynu z východních nalezišť do Evropy. Írán usiluje o rozvoj těžby ve významných nalezištích a o expanzi vývozu surovin. To je kombinace, ve které jeden druhého potřebují a vznik partnerství je více než přirozený.

Evropa, stejně jako část Turecka, je závislá na dodávkách ropy z Ruska. Tento přísun pokrývá 2/3 spotřeby. Zbylou třetinu vyplňuje ropa z Íránu a Ázerbajdžánu. Írán má po

Rusku druhé největší odhadované zásoby zemního plynu (Thim, 2009), a proto vstupuje na scénu jako důležitá energetická velmoc zajímavá nejen pro Turecko, ale také pro USA a Evropu. Turecko má zájem o vyšší dodávky z Íránu, což bylo v srpnu 2006 stvrzeno dohodou o rozšíření kapacity ropovodu vedoucího z Íránu do Turecka. (Více o ropovodech v kapitole Transport ropy a energetika). Určitou roli ve vztazích Turecka a Íránu hrají USA, které udržují dobré vztahy s Tureckem, ale nikoliv s Íránem, přičemž vzniká stejně nesnadný trojúhelník jako v případě Turecko – Ázerbajdžán – Arménie. Problém USA s Íránem spočívá v íránském jaderném programu, což je důvod, proč je tato země v americké bezpečnostní agendě definována jako akutní jaderná hrozba. Turecko-americké partnerství je Íránu trnem v oku. Diplomacie obou zemí není prosta neshod, při kterých dodávky plynu a ropy slouží jako nástroj zahraniční politiky a forma nátlaku Teheránu na Ankaru.^{18 19}

Energetická spolupráce však není jediným společným zájmem dvou vojenských gigantů Blízkého východu. Dalším pojítkem Turecka a Íránu jsou kurdští separatisté, kteří operují ze základen v pohoří Kandíl na irácké straně hranice. (Pro přehled o rozložení kurdských obyvatel viz mapa 4.) Spolupracují tam jak turecká PKK (Strana kurdských pracujících), tak íránská PJAK (Strana svobodného života v Kurdistanu) a Turecko i Írán mají nemalé potíže s aktivitami obou skupin. Minimálně od roku 2007 lze v tomto ohledu hovořit o turecko-íránské spolupráci.

7.2.6 Řecko

Řecko a Turecko měly v minulosti obrovské problémy. Řecko-turecké vztahy jsou poznamenány několika závažnými historickými konflikty (spor o Egejský šelf a ostrůvky v Egejském moři z osmdesátých let) a v současné době se mluví o procesu posilování vzájemné důvěry. Spory týkající se Egejského moře jsou založeny na sporné přináležitosti několika ostrůvků. Poslední vážný střet armád Turecka a Řecka, který téměř vyústil ve válku, proběhl v roce 1996. V Egejském moři byla také objevena naleziště ropy.

¹⁸ Například snížení dodávek plynu v roce 2006 v období, kdy se turecký prezident Gül setkal s americkým prezidentem Bushem za účelem zlepšení vztahů. (Thim, a další, 2010)

¹⁹ Další záležitostí, která vztahy Ankara-Teherán komplikuje, je také turecké spojení s Izraelem. Ten je íránským nepřítelem číslo jedna. (Černohous, 2010.)

V současné době probíhají jednání ohledně Kypru, který je jednou z překážek na cestě Turecka do Unie. Řecký premiér Jorgos Papandreu ubezpečil tureckého premiéra Recepta Tayyipa Erdoğan, že Řecko turecký vstup podporuje. (Euractiv, 2011.) Nejaktuálnější turecko-řecká politika se týká obrovského množství ilegálních utečenců, kteří se přes Turecko snaží dostat do Řecka, čili EU. Athény se potýkají s více než milionem nelegálních přistěhovalců a stěžují si, že Turecko opakovaně odmítá přijímat uprchlíky zpět, což pomáhá ke stále se zvětšujícímu počtu nelegálních migrantů přes turecké území. (EurActiv, 11.1. 2011.) V lednu 2011 na jednání v Erzurumu se představitelé obou států shodli na vzájemné spolupráci jak při řešení problematiky ilegální migrace, tak i na spolupráci v odstraňování problémů, které Turecku zatím brání vstupu do EU. Řecká vláda vyjádřila Turecku přímou podporu ve vstupu do EU.

7.2.7 Bulharsko

Posledním ze sousedních států Turecka je Bulharsko. Země je většinou pravoslavná, ale je zde poměrně vysoké procento muslimů. (Podle censu z roku 2001 je to 12,2% muslimů, zdroj: CIA World Fact Book) Fakt, že je Bulharsko od 1.1 2007 členem Evropské Unie vyvolává v Turecku diskuze a nevoli. Tureckou vládou bylo vydáno několik srovnávacích studií, které měly dokázat, že pokrok a úroveň země je srovnatelný, ne-li na vyšší úrovni než pokrok Bulharska. Proevropské elity v Turecku jsou přijetím Bulharska do EU přinejmenším dotčeny. To ovšem ani tak nezhoršuje vztahy Turecka a Bulharska, jako spíš prohlubuje nedůvěru Turecka vůči Evropské unii.

Oficiální vztahy zmiňovaných dvou zemí jsou v posledních letech bezproblémové a byly označeny jako možný příklad pro celý region.

7.2.8 Vztahy s USA

V době studené války bylo Turecko pro Západ v čele s USA nenahraditelným spojencem na Blízkém východě. Ne nadarmo bylo Turecko přijato do NATO mezi prvními. Turecko představovalo účinnou hradbu proti sovětskému režimu, protože silná jižní armáda a ovládnutí Úžin prakticky neutralizovala možnosti Sovětského svazu expandovat na jih. I dnes jsou Turecko a USA pevnými partnery. USA potřebuje Turecko jako jediného silného spojence v problematickém regionu. USA dokonce neustále navrhuje Evropské unii, aby si

pospíšila s přijetím Turecka. I když existují drobné kauzy, které těmto dvěma státům vztahy trochu nabourávají. Je to především Írán se svým potencionálním jaderným programem, proti kterému se snaží USA zorganizovat širokospektrální blokádu. Blokáda by měla ohromit íránskou ekonomiku natolik, že by musel upustit od vývoje jaderných zbraní a musel by zaměřit svou pozornost na jiné sektory. Ovšem většina smluv, které Írán uzavřel, jsou dvoustranné, takže při jejich nedodržení či zrušení by kromě Íránu i druhá strana přišla k újmě. Stejnou situaci prožívá Turecko, které účast na blokádě odmítlo, protože spolupráce s Íránem je pro něj důležitá.

7.2.9 Vztahy s Ruskem

Ačkoliv jsou oficiálně turecko-ruské vztahy nyní dlouhodobě dobré, dějiny Turecka jsou v podstatě naopak formovány nepřátelstvím s Ruskem. Členem NATO se Turecko stalo například proto, aby se mohlo bránit tlaku Sovětského svazu. V současné době si Turecko a Rusko navzájem konkurují v dopravě plynu a ropy do Evropy. (Více v kapitole 7.3 Transport ropy a energetika.)

V posledním desetiletí však Rusko a Turecko pracují na vzájemných vztazích, které by měly být aktivní a různorodé. Když Dmitrij Medvěděv přijel v květnu 2010 do Ankary na diplomatickou návštěvu, byly podepsány dohody týkající se energetiky, ekonomiky, dopravy, cestovního ruchu, ale také kultury a mezinárodní bezpečnosti.

Aktivní spolupráce s Krymem jsou jedním z mnoha velkých úspěchů Erdoğanovy politiky. Jestliže dokáže udržovat a rozvíjet dobré diplomatické styky i s tradičním nepřítelem, jakým bylo po staletí Rusko, nezbyvá než složit hold turecké diplomacii. Utužování vztahů s okolními zeměmi, urovnávání starých problémů a spolupráce s mocnostmi upevňuje pozici Turecka jak ve svém regionu, tedy na Blízkém východě, tak i v celosvětovém měřítku.

7.2.10 Vztahy s Izraelem

Důležitým spojencem v regionu (i když s Tureckem přímo nesousedí) je Izrael. Jak uvedla americká ministryně zahraničí Hilary Clintonová, turecko-izraelské vztahy jsou životně důležité pro celý region Blízkého východu. V devadesátých letech bylo považováno jejich politické přátelství za strategické. Turecko bojovalo na svém území s nestabilní vládou a

bylo zároveň prakticky ve stavu občanské války s Kurdy, která kulminovala v letech 1994-1997. Turecká vláda zvolila poměrně silová vojenská opatření a nesetkala se s podporou ani OSN ani EU. V té chvíli bylo pro něho atraktivní partnerství s Izraelem, především pro jeho vyspělý zbrojní průmysl. Vzájemné kontakty vyústily v podepsání několika dohod vojenské spolupráce. (Dohoda o vojenském tréninku z roku 1996 a Dohoda o spolupráci v oblasti zbrojního průmyslu ze srpna 1996 a Dohoda o modernizaci letadel F-4 a F5 z prosince 1996.) Turecko na oplátku nabídlo Izraeli svůj vzdušný prostor pro výcvik pilotů.

V roce 2010 se však vztahy prudce zhoršily po incidentu z 31. května, když izraelská armáda napadla konvoj s humanitární pomocí mířící z Turecka do pásma Gazy. Při incidentu zahynulo devět Turků. Ankara reagovala odvoláním svého velvyslance z Tel Avivu a zrušením plánovaných společných vojenských manévrů. Navíc uzavřela turecký vzdušný prostor izraelským letounům. Turecká vláda požaduje po Izraeli omluvu, nebo mezinárodní nezávislé vyšetřování. Tel Aviv prohlásil, že se Ankaře „nikdy neomluví“. (ČTK, 2010) Námořní blokáda, která už existuje čtyři roky, byla nastolena především proto, aby bránila dodávkám zbraní a munice do Hamásem²⁰ ovládaného pásma Gazy.

Izrael a Turecko jsou dva státy s nejsilnější armádou v regionu. Je v zájmu obou, aby se podařilo udržet fungující politický dialog.

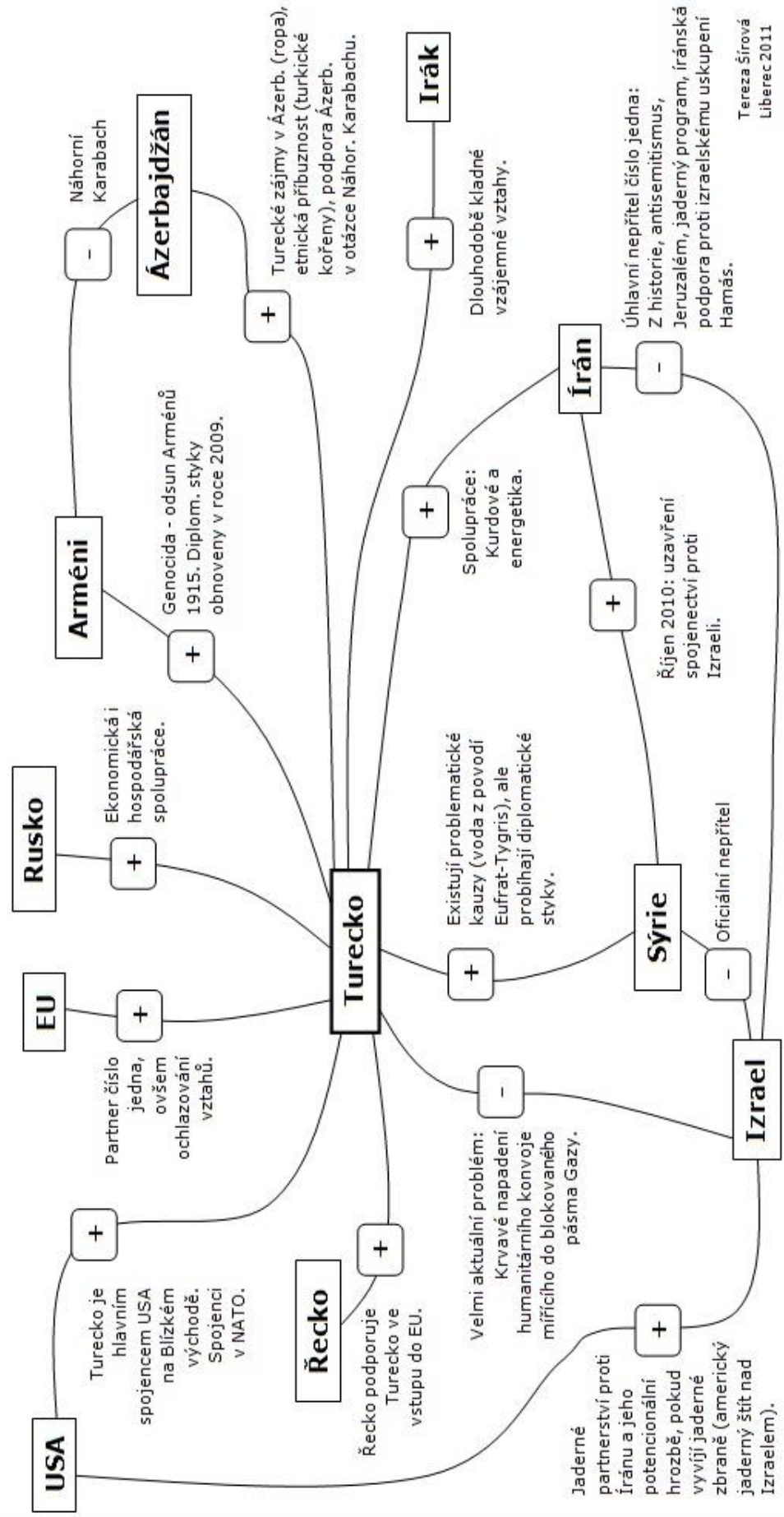
* * *

Po tom, co jsem se zabývala postavením Turecka v regionu na základě mezinárodních vztahů je nutno konstatovat, že se turecké vazby vyznačují čím dál větší stabilitou a vyvážeností. Od založení republiky se Turecko zřeklo všech odvetných úmyslů vůči státům, které kdysi tvořily Osmanskou říši. Turecko respektuje nové hranice a svou cílevědomě budovanou sítí solidních bilaterálních vztahů se státy Blízkého a Středního východu by země byla přidanou hodnotou diplomatických aktivit EU v regionu. Pro grafický přehled turecké pozice v oblasti Blízkého východu jsem vypracovala schéma, které přehledněji znázorňuje oficiální mezinárodní vztahy Turecka.

²⁰ Palestinské hnutí Hamás je EU, USA i Izraelem považováno na teroristickou organizaci. Je to největší palestinská militantní islamistická skupina, jejíž cílem je vypudit izraelská okupační vojska z území Palestiny.

Schéma 1.:

POLITICKÉ VZTAHY TURECKA, STAV V ROCE 2011

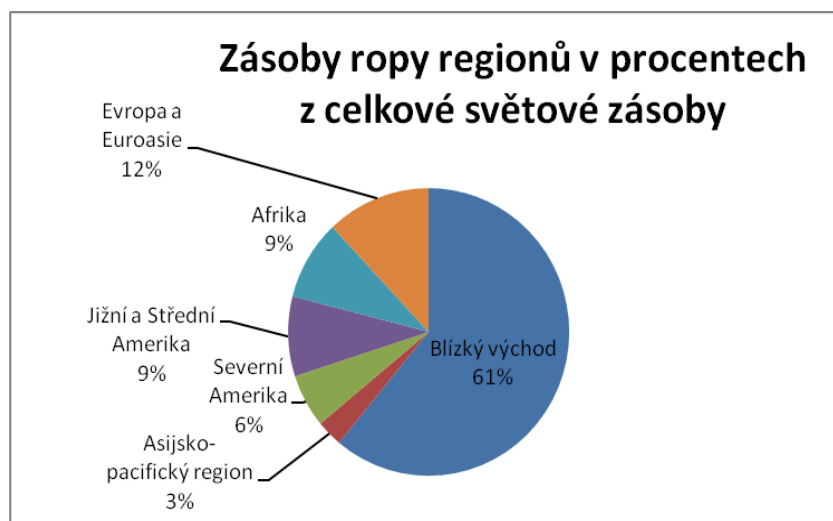
Tereza Šírová
Liberec 2011

7.3 Transport ropy a energetika

Významným prvkem, který ovlivňuje kvalitu a formu tureckých mezinárodních vztahů je hospodářská spolupráce, jejíž důležitou součástí je energetická politika. Turecko má velmi logické ambice stát se významným hráčem v přepravě ropy a zemního plynu z Blízkého a Středního východu do Evropy. Jeho geopolitická role je v otázkách energetické bezpečnosti Evropy velmi důležitá, protože právě přes jeho území vedou téměř všechny ropovody a plynovody z východu. V této kapitole se nejprve zaměřím na energetický potenciál a zázemí Turecka, potom se budu zabývat energetickými potřebami Evropy a jejími vazbami na Rusko a po zhodnocení těchto východisek se vrátím ke vztahům Turecka a EU.

Podle společnosti British Petroleum by současné odhadované zásoby ropy měly stačit přibližně na 40 let a zásoby zemního plynu na 50 let. 30% světové produkce ropy pochází z oblasti Blízkého východu. To znamená, že je tento region extrémně zajímavý pro oblasti s největší spotřebou, tj. Evropu a USA.

Graf 3: Rozložení celkových světových zásob ropy podle regionů.

Zdroj: www.bp.com, 2008.

Z grafu vyplývá, že kontrolu nad největšími zásobami ropy mají státy Blízkého východu. Obrovská geografická výhoda Turecka spočívá v poloze, která z něj přirozeně učiní dopravní koridor pro transport ropy a zemního plynu do Evropy. Vycházím z jednoduché úvahy nad místem největší světové produkce (Východ) a oblastí největší světové spotřeby

(Západ). A podívám-li se na mapu Turecka a celého regionu, zjistím, že ze zemí jako Ázerbajdžán, Írán a Turkmenistán je při přepravě energetických zdrojů do Evropy jediným logickým územím jako tranzitní zóna Turecko.

Vlastní výraznější zásoby energetických surovin Turecko nemá. Významnějšími zdroji energie jsou pouze lignit, uhlí a voda. Turecká produkce ropy a zemního plynu je vzhledem ke spotřebě zanedbatelná a země je tak velmi závislá na dovozu energií ze zahraničí. Český zastupitelský úřad v Ankaře zveřejnil kompletní zprávu o energetické situaci Turecka (ZÚ Ankara, 2008). Dovoz energie činil v roce 2004 72% z celkové spotřeby a v roce 2020 by to mělo být už 80%. Protože spotřeba Turecka roste výrazně rychleji než vlastní výroba, byla otázka ekonomického hospodaření se zdroji a spotřebou označena jako jedna z priorit v mezinárodně politických úkolech vlády. Zatím jsou tureckými dodavateli Irák, Ázerbajdžán a Rusko. Dalším úkolem, na který je Turecko zaměřeno, je posilování své role jako energetického terminálu a koridoru mezi zeměmi, které ropu a plyn produkují (tj. zeměmi na Středním východě a v oblasti Kaspického moře) a odběrateli těchto surovin na Západě. Turecko doufá, že by mohlo výdaje za nákup částečně snížit pomocí získaných tranzitních poplatků.

Mapa 6:

Stojí za povšimnutí, že většina ropovodů a plynovodů (prozatím existujících) v Turecku končí. Trubky vedoucí do jižního přístavu Ceyhan předávají ropu dále lodní dopravě a je přepravována po Středozemním moři do Izraele, Itálie a Řecka. Podzemní potrubí, která by měla vést do Evropy z Turecka po pevnině, jsou zatím v plánu.

Ropovod BTC (Baku – Tbilisi – Ceyhan) je výsledkem spolupráce turecké národní společnosti BOTAS s ázerbajdžánskou společností AIOC. Ropovod uvedený do provozu v červenci 2006 má dopravovat denně několik set tisíc barelů ropy z ázerbajdžánských ropných polí v Azeri-Cirak-Gureši přes Gruzii a Turecko do přístavu Ceyhan. Výrazným kladným rysem BTC je, že se nachází zcela mimo kontrolu zemí OPEC²¹ a Ruska. (Souleimanov, 2001)

Další možnou alternativou k Ruské energii je **plynovod Nabucco**, který by měl kaspický plyn dovážet do Evropy bez jakéhokoliv vlivu Ruska. Důležitost nalezení dalšího zdroje plynu pro Evropu dokumentují obavy, které se naplnily v roce 2009, kdy ruský plynárenský gigant GASPROM zastavil dodávky plynu do Evropy. (Černohous, 2010.) Role Turecka v této evropské politice spočívá v tom, že právě přes jeho území by měl plynovod vést. Výstavba Nabucca by měla začít v roce 2012 a dodavatelskými kandidáty jsou Ázerbajdžán, Kazachstán, Turkmenistán, Egypt a Írán. Na realizaci projektu má prominentní zájem EU, protože by byl adekvátním řešením evropské závislosti téměř výhradně na dodávkách plynu z Ruska. Diverzifikace zdrojů plynu i ropy se staly evropským zájmem a prvním úkolem jejího energetického hospodářství, aby se tak zbavila tlaku Ruska, který bezpochyby vyvíjí. Je to podobná situace, jaká nastává mezi Tureckem a Íránem, který dodávky do Turecka čas od času zastaví, či omezí v závislosti na aktuální politice a vztazích mezi oběma zeměmi.

Vedle plynovodu NABUCO existuje ještě jeden projekt, který by měl přivádět plyn do Evropy. Je jím South Stream, který chce postavit Moskva. Oba plynovody (Nabucco i South stream) jsou konkurenční a potřebují podporu Turecka. Plynovod South Stream má

²¹ OPEC (The Organization of the Petroleum Exporting Countries) je nadnárodní organizace 12 zemí vyvážejících ropu. Zakládajícími zeměmi jsou Venezuela, Saúdská Arábie, Kuvajt, Írán, Irák. Od roku 1960, kdy byla organizace založena se postupně přidalo Alžírsko, Angola, Ekvádor, Katar, Libye, Nigérie a Spojené arabské emiráty. OPEC koordinuje ekonomickou politiku členských zemí především v oblasti vyjednávání s odběratelskými společnostmi. Členské země kontrolují 75% veškerých světových zásob ropy.

do Evropy přivádět ruský plyn. Povede po dně Černého moře (k tomu potřebuje Rusko souhlas Ankary), do Bulharska a následně se rozdělí na dvě větve. Jedna povede do Řecka a Itálie a druhá do Rumunska, Srbska, Maďarska, Slovinska a Rakouska. Jeho konkurent, Nabucco, je projektem Evropské unie a má evropské státy zásobovat plynem z kavkazské a blízkovýchodní oblasti. Jeho potrubí bude směřovat do Rakouska přes Turecko, Bulharsko a Rumunsko. Výstavba je financována konsorciem společností z několika členských států. (EurAktiv, 2011)

Evropská unie je z 25% závislá na dodávkách plynu z Ruska, 25% poptávky pokrývá z vlastních zdrojů, 16% z Norska a 15% z Alžírsko. Podobně to funguje recipročně. Přes 60% prostředků získaných z exportu má Rusko z prodeje energetických komodit. A z toho většinu (40%) odebírá Evropa. Nemůžeme tedy říct, že se jedná o jednostrannou závislost. EU je důležitým zákazníkem. Dováží přes 54% své spotřeby zemního plynu a dokonce 80% spotřeby ropy. (Euraktiv, 2009.) Jak píše tentýž zdroj, Evropa jako celek má na Rusku pětadvacetiprocentní závislost, což není nijak hrozné číslo, ale Polsko, Estonsko, Lotyšsko, Litva a Finsko odebírají ruský plyn, který pokrývá jejich spotřebu z plných 100%. Proto je otázkou evropské solidarity najít dalšího dodavatele a diverzifikovat zdroje. Proto vznikl projekt NABUCCO, který je, jak už bylo řečeno, evropským projektem a má napomoci rovnováze mezi dodavateli.

Kapitola je letným pohledem na situaci a hospodářské snahy států, v oblasti, která se stává stále důležitější z globálního hlediska. S rostoucí spotřebou ropy a energetických zdrojů se i zvyšuje nutková potřeba států, si v této zdrojové geopolitické oblasti zajistit stabilní diplomatické zázemí. Rostoucí vliv Turecka, které těží ze svého geopolitického postavení i obratné zahraniční politiky Recepta Tayyipa Erdoğana, je nesporný. Tento fakt představuje jeden z nejatraktivnějších důvodů, proč má Evropa zájem rozšířit své teritorium o území Turecka.

8. CESTA K EVROPSKÉ INTEGRACI

Když v roce 1945 skončila druhá světová válka, uvědomily si evropské země, že jedině prostřednictvím spolupráce se podaří vrátit kontinent (hospodářsky i demograficky) do původního stavu. Prvním krokem rekonstrukce Evropy bylo založení Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci (OEEC) v roce 1948. Dohodu tehdy podepsalo 13 zemí včetně Turecka. Plán na obnovu Evropy George Marshalla vznikl jako obrana proti rozšiřování komunismu. Existovaly obavy, že komunisté se svými socialistickými utopistickými idejemi získají pod svůj vliv další zoufalé státy zničené po válce. Marshallův plán poskytl těmto státům v letech 1948 až 1952 finanční pomoc ve výši 12 miliard amerických dolarů, z čehož polovina plynula do Velké Británie, Francie a západního Německa. Turecko z těchto financí čerpalo také a bylo též součástí poválečné obnovy Evropy. (Cambolat, 2004.)

8.1 Vyjednávání o vstupu do EU

Turecké kroky směrem k Západu by se daly shrnout v bodech takto:

- 1945 zakládající člen OSN
- 1949 členem Rady Evropy
- 1952 vstup do NATO
- 1959 první přihláška do EHS (Evropské hospodářské společenství)
- 1961 členem OECD (Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj)
- 1963 asociační dohoda (dohoda o vstupu)

Rok 1959 můžeme považovat za počátek turecké cesty do EU. Ten rok byla totiž přijata oficiální žádost Turecka o asociované členství v Evropském hospodářském společenství (EHS). Následovalo období, kdy Turecko opakovaně nedostalo status kandidátské země kvůli nestabilní politické situaci, porušování lidských práv, náboženských práv a práv menšin. V roce 1997 se dokonce ocitlo mimo kandidátský seznam úplně. Posléze nastalo

období, kdy se Turecku podařilo prosadit některé ekonomické a politické reformy (také došlo k uzákonění reforem lidsko-právních), až bylo konečně na helsinském summitu v roce 1999 oficiálně prohlášeno za kandidáta. Od roku 2000 Evropská komise monitorovala stav turecké legislativy a v roce 2006 vydala zprávu, která zněla takto: „Evropská komise dnes [6. října 2004] na základě komplexní hodnotící zprávy zaměřené na situaci v oblasti lidských práv, demokracie, právního státu a ochrany menšin doporučila zahájit jednání o přistoupení s Tureckem (...). Ačkoli je Komise přesvědčena, že proces přistoupení bude mít pro usměrňování dalších reforem v Turecku podstatný význam, zdůrazňuje, že jednání o přistoupení představují svou povahou proces s otevřeným koncem.” (Štěrba, 2006)

Na počátku bylo rozhodnuto, že bude otevřeno 35 přístupových kapitol. Ty může otevřít a schválit pouze Evropská rada po jednomyslném schválení. (Generální konzulát České republiky v Istanbulu, 2001) V případě Turecka může i tak jednoduchá záležitost jako školství představovat problém, pokud budeme vyžadovat rovnost přístupu a šanci pro obě pohlaví. To totiž souvisí se strukturálním stavem společnosti a má hluboké kořeny v tradicích. V tomto bodě by například tradice a historie mohly způsobovat Turecku v aplikaci harmonizačních změn značné potíže.

Uveďme si nyní zásady a kritéria, která platí pro všechny kandidátské země: Maastrichtská smlouva z roku 1992 v článku 49 stanovuje, že každý evropský stát, který uznává zásady svobody, demokracie, dodržování lidských práv a základních svobod a právního státu, může požádat o členství v Unii. Tyto podmínky byly dále upřesněny na setkání v Kodani v roce 1993, kde zástupci států stanovili základní podmínky členství. V době vstupu do EU musí noví členové mít:

- stabilní orgány zaručující demokracii, právní stát, lidská práva a úctu k menšinám a jejich ochranu
- fungující tržní hospodářství a schopnost odolat konkurenčním tlakům a tržním silám v unii
- schopnost přijmout závazky plynoucí z členství, včetně podpory cílů unie, a veřejnou správu schopnou zajistit uplatňování právních předpisů EU v praxi

(Europa.eu, 2011.)

Toto jsou obecná kritéria. Formální kritéria pro turecký vstup byla shrnuta v takzvaném vyjednávacím rámci a od těch obecných, která platí pro „všechny ostatní“, se v zásadě liší. Kritéria pro Turecko byla rozdělena do 4 kategorií, z nichž pouze jedna byla shodná s klasickými kategoriemi pro ostatní kandidátské země. Druhým závazkem bylo nastolení dobrých sousedských vztahů v rámci zemí OSN a mírové řešení hraničních sporů. Třetím závazkem bylo řešení kyperské otázky a snaha s Kyprem spolupracovat. Čtvrté kritérium se týkalo rozšíření celní unie v důsledku přijetí nových členů v roce 1994. Jedním z nových členů byl i Kypr, což dělá toto kritérium vzhledem k turecko-kyperským vztahům opět problematické. (Beneš, 2006.) Politologové (mezi nimi i citovaný Beneš a Marešová) v současné době stále častěji vyslovují názor, že turecká kritéria jsou oproti těm klasickým „přísnější, vágnější a vnitřně rozporuplnější.“

Důležitým činitelem v aplikaci kodaňských kritérií je vzájemná důvěra Turecka a EU. Pokud si Unie není jistá, jestli chce, nebo nechce Turecko přijmout a vyjadřuje se k tomu neurčitě (přičemž onen „otevřený konec“ Turecko citelně zneklidňuje a vzájemné důvěře nepřidává), nemá Turecko dostatečnou motivaci k aplikaci harmonizačních změn a ústavních i hospodářských reforem. Naopak vážnou-li reformy a postup na straně Turecka, je nabourávána důvěra unie, což je důsledkem neurčitosti přístupu k tureckému členství.

8.2 Harmonizační procesy a požadavky EU – „Tichá revoluce“

Pro Turecko je nezbytné se unifikovat se státy Evropy, aby mohlo spolu s nimi fungovat pod kompatibilními zákony a legislativou. Ty totiž budou rozhodující ve schopnosti země začlenit se do systému, který právě na základě zákona a legislativy funguje

Harmonizační balíčky byly přijímány a uváděny do praxe od února 2002. Postupná změna se týkala především: zákona o trestu smrti, svobodě slova, vyjadřování, svobodě sdružování a svobodě vyznání. V nejširším slova smyslu se mělo Turecko zaměřit na tyto oblasti:

- externí politika (vztahy se sousedy a zahraniční vazby)
- aplikace zákona
- zanícené zapojení do EU
- pluralistický demokratický systém
- základní lidská práva a svobody

Evropská unie má fungovat v rámci svých externích hranic zcela jednotně podle stejných právních a legislativních procesů, což má předejít aplikaci protichůdných rozhodnutí. Body, ve kterých je třeba se před vstupem s evropskými normami sjednotit, protože představují prominentní oblasti mezinárodní spolupráce, jsou:

- opatření regulující migraci
- politický azyl
- kriminální vyšetřování a stíhání
- kriminální byrokracie

První harmonizační balíček byl přijat v únoru 2002 a týkal se především trestního zákoníku. Dále pak svobody projevu a práv vězňů. Kromě jiného upravoval výši trestu odnětí svobody (z 6 let na 3 roky) za „otevřenou urážku turectví, Turecké republiky, Národního shromáždění, morální cti osobností vlády, ministerstev, armády a bezpečnostních sil státu nebo morálky činitelů justice.“ (Článek 301 turecké ústavy.)

V rámci druhého harmonizačním balíčku, přijatého v dubnu 2002, byl kromě jiného vypuštěn Článek 5 Ústavy, který zakazoval zakládání „asociací na ochranu, rozvoj a rozšiřování jazyka a kultury, jiných než tureckého jazyka a kultury, nebo prohlašujících, že existují jiné minority, založené na rasovém, náboženském, (...) kulturním nebo lingvistickém základě.“ (Turkish ministry of foreign affairs, 2007)

Třetí harmonizační balíček (HB) (srpen 2002) učinil velký pokrok v otázce rozsudku smrti. Nové znění zákona změnilo rozsudek smrti na doživotní trest odnětí svobody. Trest smrti mohl být ale použit v čase války, v období akutní válečné hrozby a v případě terorismu. Další důležitou změnou v zákonech Turecka, přijatou ve třetím HB, bylo zrušení zákazu vysílat v „jiných jazycích a dialektech tradičně používaných tureckým obyvatelstvem v jejich každodenním životě, jako například v kurdštině.“ (Turkish ministry of foreign affairs, 2007)

Čtvrtý harmonizační balíček (leden 2003) zahrnoval změny v legislativě týkající se politických stran a spolu s pátým a šestým harmonizačním balíčkem přijaly nová opatření, upravující komunikaci obyvatel a úřadů (včetně komise na ochranu lidských práv), fungování asociací a postavení zahraničních asociací fungujících na území Turecka. Důležité kroky byly učiněny v otázkách náboženské svobody, svobody vyjadřování a

shromažďování, dále v otázkách práv dětí, kulturních práv a vztahů civilních obyvatel (institucí) a armády.

V sedmém harmonizačním balíčku byly obsaženy důležité změny týkající se výkonů armádních soudů nad civilním obyvatelstvem. Nová rozhodnutí přijatá v srpnu 2003 odejmula některé kriminální přestupky z pole působnosti armádních soudů. Jsou jimi tyto: podněcování vojáků k neposlušnosti a vzpouře, zrazování veřejnosti od vojenské služby a podrývání národní obrany. Od následujících let měly být tyto delikty souzeny soudy civilními. (Turkish ministry of foreign affairs, 2007.)

Nutno doplnit, že ke každé kauze se jednotlivé balíčky vracely a ke změnám docházelo postupně. Například Článek 301 o urážce turectví byl probírán téměř ve všech fázích harmonizačních změn. Sedmý HB například rozhodl o tom, že za urážku turectví, Turecké republiky (...) se trest snižuje z jednoho roku na šest měsíců. To už znamená pokrok, i když přes všechny ústupky je právě tento článek v evropském prostředí stále považován za kuriozitu. Předtím, než turecký parlament schválil nové znění Článku 301 Ústavy (který kriminalizuje urážku turectví), bylo jeho znění a postih velmi vážný a mnoho intelektuálů, spisovatelů, profesorů a novinářů bylo bez milosti stíháno za „kritizování národa a státu.“ Ke změně znění zákona došlo 30. dubna 2008. Termín „turectví“ (Turkishness) byl nahrazen termínem „turecký národ“ a pojem „republika“ byl nahrazen výrazem „stát Turecké republiky“. Některé mezinárodní organizace prohlásily, že jsou to změny pouze kosmetické. (Cambolat, 2004.)

Pohledem na turecké zákony si můžeme lehčeji představit, v jakém mentálním prostředí se pohybujeme. V roce 2004 například vyšly v platnost „ústupky“ týkající se vysílání v „jiných jazycích než v tureckém“, a to následujícím způsobem. Nové nařízení dovovalo vysílat v rámci jednoho rádia až pět hodin týdně, bez překročení 60 minut denně v jiném jazyce, nebo dialektu než v turečtině. Pro televize platilo dovolení vysílat v jiných jazycích a dialektech až 4 hodiny týdně, bez přesazení 45 minut denně.

Zákony a změny přijaté Tureckem v poměrně krátké době několika let můžeme nazvat jako „tichá revoluce“ byly aplikované postupně, ale jejich efekt byl pro vnitřní fungování země dramatický. Přes mnoho provedených změn ještě v lednu 2010 vznesli členové Organizace pro evropskou bezpečnost a spolupráci vážné kritiky k dodržování lidských

práv, práv menšin a svobodě slova a tisku. Například měli vážné výtky ohledně Článku 301. „Článek 301 svým charakterem a zněním omezuje svobodu slova a vyjadřování a tím výrazným způsobem blokuje rozvoj demokratického fungování tisku a médií v Turecku.“ (Today's Zaman, 2010)²²

Všechny reformy, které Turecko provedlo na úrovni dokumentace, je nyní třeba důsledně aplikovat do praxe. Společnost k tomu bude potřebovat nějaký čas. V posledních letech se proces podstatně zpomalil. Zároveň zesiluje hlas, jehož zastáncem je také turecký politolog Kivanç Ulusoy (2008), vyjadřující rozhořčení nad nestejným metrem, jaký používá Unie k různým členům. Zdůrazňuje rostoucí nedůvěru obou stran a z toho plynoucí „pohyby zpět“. Stále silnější hlasy protestující proti politice dvojího metru, kterou EU vůči Turecku uplatňuje, vede k podrážděnosti politiků i lidu. V roce 2006 například klesla podpora vstupu do Unie u občanů Turecka ze 73% na pouhých 50%. (Eurobarometr, 2006.)

V roce 2006, kdy byla kvůli neochotě turecké vlády obchodovat s oběma polovinami Kypru přístupová jednání zmrazena, začali představitelé opoziční vlády a někteří představitelé západního protitureckého směru (německá politička Angela Merkelová) mluvit o jiné variantě pro Turecko. Pokud se Turecko nestane součástí Evropské unie, má potenciál sehrát klíčovou úlohu v utvoření sítě důležitých blízkovýchodních partnerství. Turecko má potenciál transformovat vztahy na Blízkém východě. Mohlo by (jako silný hráč regionu) iniciovat vytvoření mezinárodního společenství muslimských států, které by umožnilo stabilizovat a rozvíjet celou oblast. Jednoduše řečeno, by se Turecko stalo součástí společenství, které je mu strukturálně a mentálně blíží. Navíc by v takové situaci nehrálo potupnou roli škemrajícího prosebníka o členství, ale ujalo by se role spíše vedoucí. Toto jsou hypotézy a varianty rozvíjené jen opatrně, protože vzhledem k dlouhodobému snažení, dramatickým změnám ve vnitřním fungování země a dlouholeté orientaci na Evropu by znamenalo nepřijetí pro Turky velké zklamání.

8.2.1 Překážky vstupu

Existují kauzy, které Turecko od EU vzdalují, nebo ho alespoň blokuje v dalším přibližování. Jednou z nich je turecko-kyperský konflikt.

²² Today's Zaman je nejprodávanější list v Turecku. Profiluje se jako muslimský a konzervativní deník, je však proslulý svými liberálními úvodníky. Existuje v anglické a azerské mutaci.

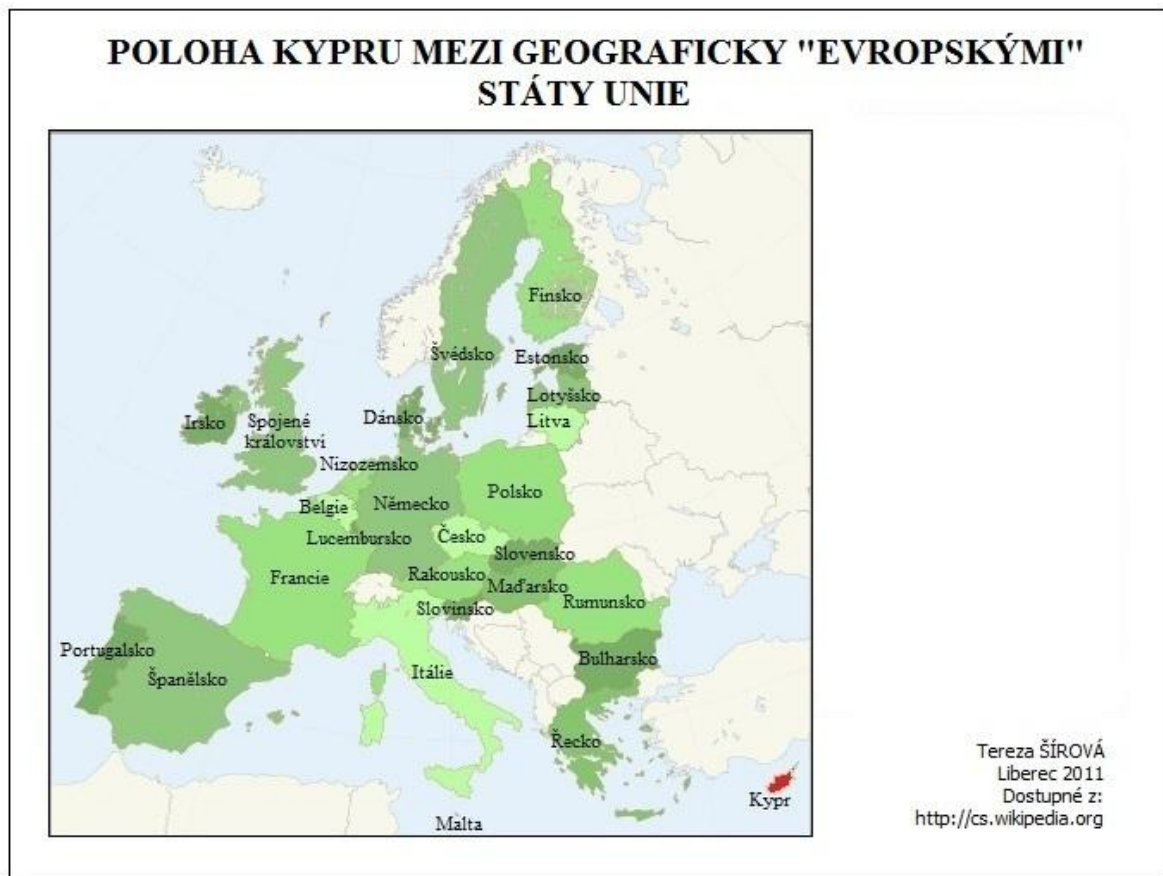
Kypr byl od roku 1960 nezávislým státem, kde se o moc dělili kyperští Řekové a Turci poměrně delikátním způsobem. V čele země stál prezident řecké národnosti, zatímco viceprezident byl Turek. V roce 1963 roznítil konflikt obou etnik návrh zrušení práva veta Turků v kyperském parlamentu s odůvodněním, že sněmovna není schopná smysluplně pracovat. Z protestů se stal vojenský konflikt, který způsobil větší ztráty početně slabším Turkům. (Podle Pirického jich tehdy žilo na Kypru 18%.) Mimo ostrov se konflikt dostal, když se v Turecku objevila vlna solidarity s kyperskými Turky. Když premiér İnönü hrozil vojenskými akcemi na Kypru, poslal mu Washington dopis, ve kterém mu prezident USA (Lyndon Johnson) zakazoval použití amerických zbraní proti Kypru. Dále varoval, že NATO nepřijde Turecku na pomoc v případě, že by konflikt vyústil v sovětskou intervenci.

V roce 1974 byla na Kypru svržena dosavadní vláda a řecká část vyhlásila sjednocení s Řeckem. Turecká vláda žádala, aby garanti smlouvy o Kypru z roku 1960 zasáhli, ale Británie to odmítla. Proto se Turecko rozhodlo zasáhnout na vlastní pěst. Na Kypru se vylodila turecká armáda a v „mírové operaci“ zabrala 40% ostrova. Turci uprchli do severní části a Řekové opustili své domovy a odešli do řecké zóny na jihu. V roce 1983 byla jednostranně vyhlášena Severokyperská turecká republika, jejíž existenci kromě Turecka nikdo neuznal. (Pirický, 2006.) Turci tímto vyhlášením chtěli docílit, aby se domovina jejich krajanů na severu nestala součástí Řecka.

Současná kypersko-řecká republika je členem Unie od roku 2004. V témže roce proběhlo podle plánu Kofiho Annana (tehdejšího předsedy OSN) referendum v obou částech ostrova o sjednocení, aby mohl vstoupit Kypr do EU jako celek. Turečtí Kypřané byli v 65% pro sjednocení, ale řečtí Kypřané se většinou vyjádřili proti.

Kypr představuje v EU velký paradox. Z geografického hlediska vůbec nepatří do Evropy, jak je vidět na mapě. V otázce geografické hranice mezi Evropou a Asií nejsou geografové zajedno. Ale ani jedna používaná varianta nevede linii hranice až za polohou Kypru. Všechny z nich vedou víceméně po státní hranici mezi Řeckem a Tureckem v Egejském moři. Kypr měl ve svém vstupu do Evropy velkého zastávce v Řecku. Jedním z důvodů řecké vlády byla snaha podpořit své pozice na Kypru vůči tureckému vlivu.

Mapa 7:

Kyperskou republiku (řecká část ostrova) uznává mezinárodní společenství. Severní Kypr (turecká část ostrova) uznalo pouze Turecko. Paradoxem je, že nyní, aby mohlo vstoupit Turecko do EU, musí uznat existenci Kyperské republiky. Není divu, že hrdý turecký národ s tímto krokem váhá. Seda Domanič ve své studii (Domanič, 2007) vyjádřila názor, že je v otázce Kypru páchána na Turecku křivda.

Řešení otázky uvízlo na mrtvém bodě. Turecký premiér Recep Tayyip Erdoğan prohlásil²³, že další vstřícné kroky by byly bez reciproční reakce EU a Řecka neobhajitelné před tureckou veřejností. Evropská unie naopak trvá na své podmínce otevření přístavů a letišť pro řecká plavidla a letadla. Toto je závazek Turecka vůči dohodě o rozšíření celní unie na deset nových členů, jež přistoupili ve vlně v roce 2004.

²³ R. Tayyip Erdoğan, projev přednesený na 2. sjezdu strany AKP 11. listopadu 2006. [<http://www.akparti.org.tr/>] (Domanič, 2007.)

8.3 Stanoviska EU vůči Turecku

Zdaleka ne všechny státy EU vyjádřily jasné stanovisko k turecké kandidatuře. Tradičním odpůrcem je Francie, Německo a Rakousko (tedy země s největší tureckou menšinou). Na druhé straně mezi ty, kteří podporují jeho vstup, jsou skandinávské země, Velká Británie a šéfka evropské diplomacie Catherine Ashtonová. Navíc se pro vstup opakovaně vyjadřuje generální tajemník NATO Anders Fogh Rasmussen a také americká diplomacie.

Francouzský prezident Nicolas Sarkozy patří k nejostřejším kritikům rozšíření Unie v obecném smyslu. O to víc brojí proti rozšíření o Turecko. Je zastáncem Turecka jako „privilegovaného partnera“. Přijetí nepodporuje a projevy turecké minority ve Francii hodnotí vždy velmi kriticky. V září 2004 vyšel v platnost francouzský zákon o zákazu nošení šátků ve státních institucích. Turecko, které se proti tomu odvolalo k Evropskému soudu, neuspělo. Německá kancléřka Angela Merkelová a její strana CDU vystupují také zcela otevřeně proti tureckému vstupu a nabízí mu pouze privilegované partnerství, což je pro Ankaru urážlivé a nepřijatelné.

Tab. 5: Výsledky Eurobarometru 64.2. Odpověď na otázku: „Pakliže Turecko splní všechny požadavky kladené EU, byl/a byste pro nebo proti jeho členství v EU?“

Státy EU	PRO (v%)	PROTI (v%)	Státy EU (v%)	PRO (v%)	PROTI (v%)
Belgie	43	55	Malta	35	31
Česká rep.	32	61	Nizozemí	55	42
Dánsko	50	44	Rakousko	13	81
Německo	27	69	Polsko	51	31
Estonsko	35	49	Portugalsko	37	31
Řecko	33	67	Slovinsko	53	41
Španělsko	47	23	Slovensko	34	55
Francie	49	54	Finsko	42	55
Irsko	40	32	Švédsko	60	33
Itálie	36	49	Velká Brit.	42	39
Kypr	26	68	Bulharsko	47	26
Lotyšsko	35	47	Rumunsko	66	7
Litva	33	42	Chorvatsko	58	28
Lucembursko	24	69	Turecko	54	22
Maďarsko	44	46			

Zdroj: Zvláštní vydání Eurobarometru 65.2, z roku 2006

Dostupné z: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_255_en.pdf

Kromě oficiálních stanovisek evropských vlád, má také význam veřejné mínění v jednotlivých zemích, které bylo zjištěno v referendech. V současné době však panují dost protiturecké nálady. V roce 2006 ukázal Eurobarometr, že v rámci EU 25 je 48% dotázaných občanů proti přijetí Turecka.

Tabulka 5 je výstupem zvláštního vydání Eurobarometru 65.2, který monitoruje veřejné mínění v zemích EU. Vyznačila jsem barevně nadpoloviční hodnoty. Červeně ty, které referují proti vstupu a zeleně referující pro vstup. Hledala jsem poměr, který by jasně ukázal, jestli veřejné mínění v Evropě chce, nebo nechce Turecko mezi sebe. Vyšly mi dvě skupiny v poměru 8 (Ano) : 10 (Ne). Rozdíl je minimální a obě skupiny jsou téměř vyrovnané. Musím konstatovat, že vyrovnanost argumentů pro a proti je charakteristickým rysem předkládaných argumentů ohledně rozšíření Unie o Turecko. Stejně tomu bylo také ve SWOT analýze tureckého hospodářského sektoru (viz kapitola 6.4 o hospodářství), kdy ve všech čtyřech kvadrantech byly prvky téměř vyrovnané.

Je ovšem nutno zvážit, že ačkoliv opozice i zastánci Turecka v Evropě jsou téměř vyrovnání, je stále těžší přesvědčit opozici než ztratit spojence. Už jsem zmínila, že Rada Evropy přijme jen takový stát, se kterým bude souhlasit jednohlasně a navíc každá země má v otázce přibírání nových členů právo veta. Z tohoto úhlu pohledu je tedy velikost opozice v Evropě značná. Zůstane-li jediná země EU nepřesvědčena o tureckém právoplatném místě mezi ostatními státy, nikdy se mu vstup nepodaří. Nato, aby však Ankara obrátila většinu veřejného mínění, by potřebovala větší nasazení v prosazování a aplikaci reform. Je však zřejmé, že nastává určitá únava na obou stranách.

Félice González, předseda Reflexní skupiny pro diskusi o budoucnosti Evropy vyzývá Unii, aby dodržovala svoje závazky k Turecku plynoucí z rozhodnutí, které už jednou padlo. Když byl Turecku v roce 1999 v Helsinkách přidělen status kandidátské země, slíbila mu tím EU členství.

Pokud jde o českou vládu, ta vyjádřila bezpodmínečnou podporu Turecku a souhlas s jeho vstupem (navzdory veřejnému mínění, viz Tab. 7. Premiér Mirek Topolánek při své návštěvě Ankaru v říjnu 2008 prohlásil, že ČR není zastáncem žádného poločlenství ani privilegovaného partnerství.

Jen některé evropské státy však byly zatím schopny vyjádřit jasné stanovisko. Ať už pro nebo proti. Většina z nich se zdráhá podílet na odpovědnosti v řešení nastalé situace „Turecka na půl cesty“. Odpovědní politici váhají, přešlapují na místě a čekají, až jim skončí funkční období, aby se nemuseli k věci vyjadřovat. Státy volí vyčkávací strategii.

8.4 Turecká stanoviska vůči EU

Turecko si je vědomo svého rostoucího vlivu a i jeho politika vůči EU je stále asertivnější. Od doby, kdy země zahájila svou cestu do Evropy, se dramaticky proměnila. Turecko už není prosebníkem a jeho sebevědomí hraničí s hrdostí. I obyvatelstvo se od jednoznačně prozápadního směru odvrací. Zatímco v roce 2009 bylo pro vstup 66% obyvatel, v současné době (2011) je už pouze 38 % obyvatel pro vstup.

Turecká vláda ujišťuje mezinárodní politickou scénu, že od evropského směru nehodlá ustoupit a že bude pokračovat v proevropské cestě, kterou začal Mustafa Kemal Atatürk. Veřejné mínění však podle výsledků Eurobarometru 65 pomalu ztrácí v tento směr důvěru. Od zahájení přístupových rozhovorů 3. října 2005 začala podpora členství u občanů Turecka stabilně klesat. Seda Domaniç se ve své studii o vstupu Turecka do Unie zajímá také o tureckou politickou elitu. Píše, „že v současné době nemá žádná větší opoziční strana Turecka oficiálně odmítavý postoj vůči EU. Ovšem hlavní opoziční strany (středolevá Republikánská lidová strana CHP, středo-pravá Strana pravé cesty DYP a vlastenecká strana ANAP) kritizuje evropskou politiku AKP, jež podle jejich názoru evropským požadavkům příliš ustupuje.“ (Domanič, 2007) Vládnoucí strana AKP tak musí čelit dvojímu tlaku. Na jedné straně musí dále pokračovat v přístupovém procesu a zároveň reagovat na prohlášení protivníků, že zaprodává vlastní zemi.

8.5 Argumenty pro vstup, proti vstupu a třetí cesta privilegovaného partnerství

Turecko je rostoucí mocností. Rozhodnutí, kam se zařadí na světovém velmocenském poli, bude mít velmi vážné důsledky. Evropská unie si s Tureckem neví příliš rady. V roce 1995 mu slíbila podpisem smlouvy a jeho přijetím mezi kandidátské země, že se jednou členskou zemí stane. S tímto argumentem mávají všichni příznivci tureckého členství. Je ale pravdou, že ve smlouvě bylo také uvedeno, že vstupní procesy mohou trvat déle podle

toho, jak bude Turecko schopno a ochotno plnit kodaňská kritéria, a také zaznělo, že může mít proces otevřený konec. To se teď velmi hodí. Unie se dostala do fáze, kdy musí zvážit vlastní kapacitu. Kolik dalších málo vyspělých ekonomik je ještě takzvaná sedmadvacítka schopna utáhnout? Vzhledem k tomu, že většinu výdajů na podporu rozvojových projektů v kandidátských a nově přijatých zemích financuje Německo a Francie, není divu, že jsou první z těch, které se k dalšímu rozšiřování staví velmi skepticky a zdrženlivě. Nastala doba, kdy by se vstup každé nové země měl zvážit dvakrát. Turecké přijetí se stalo horkým bramborem, a to nikoliv proto, že by bylo zaostalé, nevzdělané, nebo muslimské, ale zkrátka proto, že se Brusel obává ztráty vnitřní ekonomické a sociální rovnováhy. Turecko zkrátka přistupuje v nepravý čas.

Turecko má rozlohu dvakrát větší než Německo (783 562 km²) a počet obyvatel jako Francie a Česko dohromady (78 785 548 obyvatel, CIA, 2009). Je navíc pro unii velkým soustem. To je další nepřehlédnutelný fakt, který způsobuje vyhýbavost a nejistotu diplomatů, když přijde řeč na rozšiřování.

Existují dobré důvody, proč Evropa o Turecko tolik stojí. O mnohých z nich bylo už širěji pojednáno na jiných místech této práce. Tady je shrnu jen stručně:

- Důležitým argumentem je oživení evropské ekonomiky (viz kap. 6.4 Hospodářství), které by jistě nastalo po zahrnutí nového megaprostoru do struktury EU. Ekonomika EU stagnuje, zatímco ekonomický růst Turecka se stupňuje každým rokem a daří se mu svůj růst udržet.
- Zájem na energetické spolupráci (jak z pohledu dodávek energie, tak z pohledu přístupových cest.) (Viz kap.7.3 Transport ropy a energetika.) Energetika se dostává do politických debat v Evropě stále častěji. Energetická spotřeba vzrůstá, a proto je řešení nových dodávek z nových zdrojů pro politiky otázkou k řešení číslo jedna.
- Geostrategie a bezpečnost na východní hranici. Turecko je v posledních letech ve své blízko-východní zahraniční politice velice úspěšné a daří se mu uzavírat stále více bilaterálních smluv, které utužují jeho vazby na další klíčové země (Irán, Sýrie). Evropská unie mluví také o Turecku jako o mostu mezi Východem a Západem ve vztahu k náboženství, tedy mostem mezi islámským světem a Evropou. Unie by chtěla učinit Turecko svou přechodovou zónou mezi kulturami. Dále by chtěla využít sílu turecké armády (druhá největší v NATO) a s její pomocí chránit v případě potřeby jihovýchodní teritoria.

- Získání rozmanitosti. V současné době bychom se mohli přiklonit k názoru, že pro zachování stability, jistoty a klidu uvnitř Unie by bylo lepší žádnou velkou rozmanitost nepřipouštět. Ale ve sloganu EU zní jasně: „Jednotnost v rozmanitosti“, takže se dá předpokládat, že je rozmanitost jednou z jejích priorit nebo cílů. (I když právě v návaznosti na tureckou záležitost je to slogan velmi kontroverzní.)

Existují také velmi silné argumenty, které způsobují, že Evropská unie s plánem udělení plného členství Turecku tolik váhá. Pokusím se je zde opět shrnout. Základními obavami, které se podle současných trendů mohou naplnit po vstupu, jsou tyto:

- Obrovské množství málo kvalifikované pracovní síly zamíří na západ a destabilizuje pracovní trh.
- Dojde ke kulturní destabilizaci vlivem působení Turků v evropských institucích. Evropský parlament a ostatní evropské orgány fungují na principu proporcionality. To znamená, že samozřejmě i Turecku bude přiděleno větší množství vlivných postů vzhledem k počtu jeho obyvatel. Stane se tedy významným politickým hráčem. Dojde k výraznému projevení islámu a prosazování jeho hodnot pod záštitou ochrany lidských práv a práv na svobodu vyznání. Vzhledem k větší horlivosti muslimů, v porovnání s křesťany, dojde k islamizaci Evropy.
- Vliv Turecka v Evropě poroste úměrně s růstem počtu jeho obyvatel, zatímco Evropa stárne.

Tři výše zmíněné body mohou sloužit jako příklad ke škále podobných obav, které budou zažehnány až v momentě, kdy Turecko přijme a aplikuje všechna přístupová kritéria a harmonizační reformy a až se naprosto ztotožní s filozofií, demokratickými principy, způsobem života a legislativním systémem Unie. V ohledu zavádění reforem Turecko z pohledu Bruselu polevuje a ve vztazích Turecka a EU se projevuje už zmíněná nedůvěra. Politickými kauzami, které způsobují stagnaci procesu, jsou tyto:

- Turecko dlouhodobě váhá splnit závazky plynoucí z jeho vstupu do celní unie a otevřít své přístavy a letiště řeckým a kyperským letadlům a plavidlům. Naopak Evropská unie nechce pochopit, že hrdé Turecko má vztahy s Kyprem historicky komplikovanější a že ze svého pohledu učinilo více vstřícných kroků ke smíru než Kypr. Na mrtvém bodě tohoto typu se ocitly obě strany ve více otázkách.

- Samotný pomalý postup reforem zapříčiňuje evropské váhání a evropské váhání naopak brzdí elán do zavádění nových nařízení do praxe.
- Turecká stupňující se asertivita při politických jednáních způsobuje v Evropě údiv a může zavést do společných jednání určitou aroganci. To by vzájemnému sblížení nepomohlo.

Myslím si, že Evropa Turecko potřebuje, ale zároveň se ho z mnoha výše uvedených důvodů obává. Chce ho získat, avšak v určitých hranicích. Proto vznikl nový návrh na formu fungování evropsko-tureckého partnerství. Tím je takzvané „privilegované partnerství“, jehož zastánci jsou především Německo a Francie. Prezident Nikolas Sarkozy a kancléřka Angela Merkelová jsou proti tureckému členství a prosazují jako přijatelnější formu spolupráce tuto „zlatou střední cestu“. Způsob spolupráce, jaký by se nyní hodil Evropě, se začíná lišit od způsobu popsaného v platných přístupových a asociačních smlouvách.

Nyní bych chtěla věnovat několik odstavců výhodám a nevýhodám privilegovaného partnerství. Turecko tuto možnost odmítá a hodnotí ji jako nepřijatelnou. Avšak z rozumných důvodů se zdá být jedinou schůdnou cestou, která by vedla k politickoprávnímu ukotvení vztahu Ankary a Bruselu tak, jak umožňuje současná situace, aby vztah byl plodný a konstruktivní pro obě strany. Už v prosinci 2004 byly projednávány návrhy, které neobsahovaly perspektivu plného členství pro případ, že Turecko nebude schopno splnit závazky, které se od země aspirující na členství v EU očekávají. Základní myšlenkou bylo zajistit co nejtěsnější vazbu na ekonomické a politické struktury. Autory privilegovaného partnerství byli poslanci německé CDU (Křesťanskodemokratické unie) poslanci Matthias Wissmann a Karl Theodor von Guttenberg, kteří svůj návrh na zlatou střední cestu prezentovali nejkonkrétněji.

- Privilegované partnerství počítá s rozšířením celní unie, která nyní pokrývá veškeré průmyslové zboží a zpracované zemědělské produkty, na všeobecnou zónu volného obchodu.
- Dalším pilířem privilegovaného partnerství je zapojení Turecka do společné zahraniční a bezpečnostní politiky EU. Kadlecová²⁴ (2005) v této souvislosti píše: „Turecko by podle Wissmanna též plně participovalo na výstavbě jednotek

²⁴ Autorka je tajemnicí klubu ODS v Evropském parlamentu.

rychlého nasazení i na rozhodování o jejich užití. Tato opatření by měla zabránit obavám Turecka z marginalizace jeho role v dialogu mezi NATO a EU. Unie by přitom mohla plně využít jeho vojenského i geopolitického potenciálu.“

- Třetím pilířem by měla být společná politika vnitra a spravedlnosti, která by posílila obecnou spolupráci v potírání terorismu, extremismu a organizovaného zločinu.

Jak jsem již uvedla, Turecko ústy svého premiéra Recepta Tayyipa Erdoğana jakoukoliv formu alternativního členství rezolutně zamítlo. Navíc v platné evropské legislativě status privilegovaného partnera neexistuje a ještě s tímto termínem nebyl konfrontován žádný kandidát na členství v předchozích kolech rozšíření.

9. ZÁVĚR

V této části sumarizuji argumenty PRO a PROTI členství Turecka v EU, které jsem rozdělila do jednotlivých tabulek podle kategorií s odkazy na předešlé kapitoly.

Tab: 6: Hledisko kultury a civilizačních aspektů.

PRO	PROTI
Turecko v průběhu historie vždy směřovalo do Evropy.	Podle Huntingtona mohou jednu civilizaci sdílet jen skupiny se stejným hodnotovým systémem a duchovními principy. Další civilizační teorie (viz 2.4. a 3.2.4) dokazují, že civilizace slučuje podobné kultury. Ty nepodobné spolu soupeří.
Evropský slogan: „Jednotnost v rozmanitosti“	Islám patří do odlišného kulturně-civilizačního okruhu. Má odlišné hodnoty. (Viz. kap. 3.2)
Turecko jako přechodová zóna mezi kulturami.	

Tab. 7: Hledisko týkající se bezpečnosti

PRO	PROTI
Turecko má zkušenosti s potíráním islamismu a extremismu ve svém regionu. Tyto zkušenosti by mohly přispět Evropě při řešení otázek terorismu.	Islamismus a extremismus bují přímo v srdci Turecka (PKK). Turecké problémy se stanou Evropskými.
	Po vstupu se problém dlouhé hranice s relativně výbušnými zeměmi Blízkého východu stane záležitostí Bruselu a celé Unie.

Tab. 8: Hledisko demografie a migrace.

PRO	PROTI
20% tureckého obyvatelstva je ve věku pod 10 let. (mladé obyvatelstvo)	Zesílené vlny migrujících obyvatel nižšího (nebo žádného vzdělání) na evropský trh.
	Muslimská menšina je nejrychleji rostoucí v Evropě. Muslimské obyvatelstvo vykazuje vyšší počty dětí na jednu ženu. Existují obavy z islamizace Evropy prostřednictvím růstu muslimské populace.
	Migrační politika EU vůči Turecku by se neobešla bez počátečních opatření, která by měla mít nutně diskriminační charakter.

Tab. 9: Hledisko geografické polohy.

PRO	PROTI
Turecko by pro Unii znamenalo určitou hradbu (buffer) proti případným nestandardním situacím vzniklým na východní hranici. Turecko bude východní hranici chránit ve prospěch Unie.	Turecko je obklopeno státy s relativně nestabilní politickou charakteristikou.
Turecko je výrazně strategické území pro rozvod ropy a zemního plynu ze Střední Asie a Středního východu do Evropy. Evropa je závislá na dodávkách. Pomocí tohoto území by mohla lépe kontrolovat dodávky i energetickou politiku.	Přílišná blízkost k problematickým regionům na východě.
	Země není geograficky vůbec v Evropě. Pouze 3% povrchu zasahuje do geograficky vyčleněného evropského prostoru.

Tab. 10: Hledisko hospodářství a ekonomiky

PRO	PROTI
Turecko poskytne Evropě svůj nezaplňený trh, odbytiště evropských výrobků a prostor pro investice. Tím dojde k oživení evropského hospodářství.	Turecko má velmi odlišnou strukturu hospodářství, než státy EU. (viz 5.3)
Turecko je druhou nejrychleji rostoucí ekonomikou mezi státy EU (první je Německo).	Závislost na dovozu (Saldo mezinárodního obchodu je -72 mld. dolarů (2009).
Pracovní potenciál mladé populace.	Vysoká nezaměstnanost (v roce 2010 14,4%)
Turecko pracuje na své pozici nepostradatelné tranzitní zóny pro energetické suroviny. Zkomplikovat si s ním vztahy znamená ohrozit bezproblémové dodávky paliv do zemí EU.	Obrovské rozdíly mezi relativně vyspělými městy a zaostalým venkovem.

Tab. 11: Hledisko týkající se politiky a harmonizace s legislativou a zákony EU

PRO	PROTI
Během harmonizačních procesů už došlo k významným změnám v turecké legislativě v mnoha oblastech. (Viz kap. 8.2.)	Zřetelně probíhající islamizace státu.
	Pomalé zavádění reforem do praxe
	Váhání vlády při otevírání dalších přístupových kapitol

Tab. 12: Hledisko náboženství.

PRO	PROTI
<p>Turecko je dědicem Osmanské říše, která byla multinárodnostní a multikonfesní. Turecko mělo na svém území vždy velké křesťanské komunity. Dnes chce být přijato jako islámská komunita do křesťanského prostředí.</p>	<p>Osmanská říše byla multinárodnostní a multikonfesní, ale v žádném případě nefungovaly vzájemné vztahy na základě rovnosti. Vzájemná tolerance ano, ale jen do určité míry. Rovnost nikoliv. (Viz kap. 5.1)</p>
<p>Islám a křesťanství jsou slučitelné. Vyšly z podobných morálních hodnot, ze stejné oblasti a podobné historické skutečnosti. Jejich dogmatika je v mnoha bodech podobná. Věrouka stojí na stejných základech. Jediný bůh, a zvěstovaný zákon.</p>	<p>Islám se považuje za nadřazený křesťanství. Teologický diskurs, který probíhá už od středověku, se vyznačuje vzájemným zápolením. Nebezpečí, že toto zápolení destabilizuje Evropu je příliš veliké.</p>
<p>Islámský element uvnitř Unie by napomohl lépe vycházet a pochopit islámskou kulturu vně Unie.</p>	<p>Fakt, že je Turecko sekulárním státem (což je jednou z podmínek ke vstupu do EU), je diskutabilní.</p>
<p>EU není v žádném ze svých dokumentů oficiálně definována jako křesťanské uskupení. Argument, že se islám neslučuje s evropskými hodnotami, je imaginární. Nemá právní opodstatnění. (Ale je velmi emocionální).</p>	<p>Islám je státotvorné náboženství. Islám má tendence k ovládnutí veřejného života. Tím by se v Evropě dříve nebo později ohrozil sekulární způsob života.</p>

Tab. 13: Současné politické problémy, na kterých vážne turecký vstup.

Kauza	Stanovisko EU	Stanovisko Turecka
Smíření s Arménií.	Uznat události z let 1914 a 1915 jako genocidu Arménů a učinit kroky ke smíření	Turecko tvrdí, že událost genocidou nebyla a odmítlo nést zodpovědnost za akt, který byl ratifikován i jinými státy (Německo).
Uznání Kypru.	Turecko se zavázalo podpisem dohody o celní unii, že bude obchodovat se státy EU. Kyperská republika je stát EU. Aby mohla země dostát svému podpisu, musí nejprve uznat Kyperskou republiku.	Řecká část Kypru nese stejnou vinu za současnou krizi, jako turecká část ostrova, ovšem EU nutí pouze Turecko, aby ustoupilo. (Viz kap.8.2.1.)
Omezení moci armády.	Vliv armády na politiku a její pravomoc zasahovat do vedení státu je nedemokratické. Je potřeba armádu podřídit civilním orgánům.	Armáda je považovaná za garanta sekularismu. Oslabení armády znamená otevření cesty k islamizaci.
Udržení sekularismu.	Požadavek, aby vláda a její orgány zůstaly přísně sekulární, což odpovídá standardům EU.	Islám je svou podstatou státotvorným náboženstvím. Jeho přirozeností je řídit stát svých věřících.
Dbaní o dodržování lidských práv, práv žen a práv menšin.	Postavení menšin (Kurdů) v Turecku stále neodpovídá evropským normám, rovnoprávnost žen je diskutabilní a neustále jsou porušována lidská práva (např. práva vězňů.) (Viz kap. 8.2.)	Turecko učinilo už některé kroky v rámci reform a harmonizačních balíčků (viz kap.8.2).

Shrnutím argumentů z obou stran a jejich rozdělení do tabulek jsem získala přehled toho, že obě strany – PRO i PROTI – disponují argumenty podobného objemu i kvality. Turecko doslova uvízlo v meziprostoru, ve kterém se ocitlo po dlouhé cestě, ale ze kterého je zároveň ještě daleko do cíle.

Turecko vyšlo směrem k Evropě už od počátků své existence v roce 1923, a vydrželo následovat ideje svého zakladatele po velmi dlouhou dobu. Až do nástupu AKP k moci v roce 2002 (viz kapitola 6.3). Dnes se snaží dokázat světu, že islámské ideje a demokracie lze skloubit dohromady. Tím nabízí příklad i ostatním islámským zemím v jejich snaze se modernizovat. Turecko chce být důkazem toho, že islám nemusí být vždy v antagonickém vztahu se západními hodnotami. Vráťm-li se k historickému směřování do Evropy, nebylo jednoduché vypátrat kořeny a počátek tohoto jevu. Z obsáhlé kapitoly věnované historii vyplývá, že Turecký element (ať Osmané, nebo Turci) měli o své místo v Evropě zájem prakticky od doby, kdy se první kmeny přichozí ze Střední Asie usadily na Blízkém východě a stabilizovaly se tam ve formě prvního státního útvaru.

Protiargumentem k tomuto faktu je ovšem celá civilizační teorie Samuela Huntingtona, která tvrdí, že civilizaci nemohou tvořit kultury s odlišnými hodnotovými systémy. A Turecko nepochybně k odlišné kultuře patří (viz kapitoly 2.3, 2.4 a 3.2.4).

Proces harmonizace a reformace všech sektorů hospodářství, který Turecko do dnešních dnů podstoupilo, je označován jako „tichá revoluce“. Turecko ušlo obrovský kus cesty, a pokud Evropská unie svého kandidáta nakonec nepřijme, bude to historicky největší politické faux-pas, které jak se dá očekávat, poškodí vztahy Unie s hrdým Tureckem nenávratně. Turecko už do Evropy směřuje tak dlouho, že je téměř nemyslitelné, aby mu Unie brány nakonec neotevřela.

Příslib vstupu, který dali evropští představitelé Turecku v roce 1999, když ho slavnostně uznali za kandidátskou zemi, je politická past, ze které se nemůže EU dostat, aniž by se nepoškodila její politická korektnost a čest EU.

Pokud však evropská sedmadvacítka tolik odlišné a rozlehlé Turecko přijme, hrozí jí nárůst závažných problémů, se kterými se už tak potýká (imigrace, nezaměstnanost, hospodářská nevyrovnanost). EU dosáhla hranic svých absorpčních možností. Myslím, že bylo velkou politickou prozíravostí Francie vynutit si začlenění odstavce zmiňujícího otázky kapacity

Unie do základního vyjednávacího rámce. Přijetí tak velké, lidnaté a odlišné země, jakou je Turecko, znamená riziko vážné destabilizace a hrozbu rozpadu.

Pokud bude Turecko trvat na svém plném členství, musí se obrnit trpělivostí a vytrvalostí. Vždyť z 35 přístupových kapitol, které musí projít procesem harmonizace a transformace byla zatím (od roku 2005) uzavřena pouze jediná.

Turecko není třeba odmítat a uzavírat mu bránu Západu úplně. Koncept privilegovaného partnerství, které prosazuje strana německé kancléřky Angely Merkelové a francouzského prezidenta Nicolase Sarkozyho, je ve všech ohledech nejrationálnější řešení. Po zhodnocení všech dostupných hledisek a zvážení všech argumentů pro a proti jsem došla k závěru, že Turecká republika je příliš odlišná, evropským poměrům stále vzdálená, a použiji-li obrazného vyjádření, součástí evropské rodiny není. V žilách jí koluje jiná krev, jinak řečeno, je postavená na jiném základu. Myslím si, že evropské státy jsou rozdílné a rozmanitost, kterou přináší EU, je žádoucí a konstruktivní. Tam se naplňuje slogan: „Jednotnost v rozmanitosti“. Jako rodina, jejíž členové jsou každý jiné povahy, avšak v žilách jim koluje stejná krev. Ovšem Turecko je jiného rázu a nemůže hrát roli člena rodiny. Jsem však plně přesvědčena o tom, že Turecko může zaujmout velmi čestnou pozici rodinného přítele. Privilegované partnerství s výhledovou možností přijetí je nejpřirozenějším a nejvyváženějším řešením pro obě strany.

10. BIBLIOGRAFIE

Atlas. 2005. *Atlas světa*. Praha : Knižní klub, 2005. ISBN 80-242-1451-2.

Bečka, Jiří a Mendel, Miloš. 1998. *Islám a české země*. Praha : Votobia, 1998. ISBN 80-7220-034-8..

Beneš, Vít. 2006. Evropská unie a Turecko: krize důvěry? . *Mezinárodní politika*. 2006, Sv. 11.

Brtnický, Michael. 2009. Literárky v síti. *Abcházie: Turecké dilema*. [Online] 6. říjen 2009. [Citace: 23. duben 2011.] <http://www.literarky.cz/svet/evropa/1422-abchazie-turecke-dilema>.

Business Info. 2010. Oficiální portál pro podnikání a export. *Turecké ekonomika 2010 z pohledu MMR*. [Online] 13. červen 2010. [Citace: 21. duben 2011.] <http://www.businessinfo.cz/cz/clanek/turecko/turecko-ekonomika-vyvoj-mmf-doporuceni/1000802/57570/>.

Cambolat, Ibrahim S. 2004. The European Union and Turkey. [autor knihy] Idris Bal (ed.). *Turkish Foreign Policy In Post Cold War Era*. Boca Raton, Florida : Brown Walker, 2004.

Cardini, Franco. 2004. *Evropa a Islám*. Praha : Lidové noviny, 2004. ISBN 80-506-64-0.

CIA. 2011. CIA world Fact book. *Demography of Turkey*. [Online] 8. duben 2011. [Citace: 13. duben 2011.] <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>. ISSN 1553-8133.

ČTK. 2010. Turecko hrozí přerušení diplomatických vztahů s Izraelem, pokud se neomluví za útok. *Ihned.cz*. [Online] 5. července 2010. [Citace: 24. duben 2011.] <http://zahranicni.ihned.cz/c1-44665380-turecko-hrozi-prerusenim-vztahu-s-izraelem-pokud-se-neomluvi-za-utok>.

Domanič, Seda. 2007. Europeum.org. *Vstup Turecka do EU. Výhodný pro obě strany? Možný pro obě strany?* [Online] 19. leden 2007. [Citace: 4. duben 2011.] <http://www.europeum.org/doc/pdf/864.pdf>.

Euractiv. 2007. Dodržování práv žen v Turecku není uspokojivé, tvrdí Evropský parlament. *Euractiv.cz*. [Online] 14. únor 2007. [Citace: 27. červenec 2010.] <http://www.euractiv.cz/socialni-politika/clanek/dodrzovani-prav-zen-v-turecku-neni-uspokojive-tvrdi-evropsky-parlament>.

Euractiv.cz. 2011. Návštěva Sarkozyho Turky nepotěšila, členství v EU je stále vzdáleno. [Online] EU-MEDIA, s.r.o, 28. únor 2011. [Citace: 19. duben 2011.] <http://www.euractiv.cz/rozsirovani-eu/clanek/sarkozyho-navsteva-ankary-turky-nepotesila-clenstvi-v-eu-je-stale-na-hony-vzdaleno-008520>. ISSN 1803-2486.

Euractiv. 2011. Vztahy EU a Turecka. *Euractiv.cz*. [Online] 3. červenec 2011. [Citace: 26. duben 2011.] <http://www.euractiv.cz/rozsirovani-eu/link-dossier/turecko-a-eu>. ISSN 1803-2486.

Euraktiv. 2011. Turecko uvízlo v pasti mezi Nabuccem a South streamem. *Euraktiv.cz*. [Online] 15. duben 2011. [Citace: 20. dubna 2011.] <http://www.euractiv.cz/energetika/clanek/turecko-uvizlo-v-pasti-mezi-nabuccem-a-south-streamem-008676>.

Euractiv.cz. 2011. Turecku nevadí plot na řeckých hranicích. *Euraktiv.cz*. [Online] EU-Media, 11. leden 2011. [Citace: 25. duben 2011.] <http://www.euractiv.cz/bezpecnost-a-spravedlnost0/clanek/turecku-nevadi-plot-na-reckych-hranicich-008328>. ISSN 1803-2486.

Euractiv.cz. 2009. Zemní plyn, energetická bezpečnost a vztahy s Ruskem. *Euraktiv.cz*. [Online] 18. srpen 2009. [Citace: 25. dubna 2011.] <http://www.euractiv.cz/print-version/link-dossier/zemni-plyn-energeticka-bezpecnost-a-vztahy-s-ruskem-000057>.

Europa.eu. 2010. Ochrana bohatého kulturního dědictví Evropy. *Europa.eu*. [Online] 11. listopad 2010. [Citace: 10. květen 2011.] http://europa.eu/pol/cult/index_cs.htm.

Evropský parlament. 2006. Press Realeses. *Komise schvaluje za určitých podmínek zahájit jednání s Tureckem*. [Online] 6. říjen 2006. [Citace: 15. duben 2011.] <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/04/1180&format=HTML&aged=0&language=CS&guiLanguage=en>.

Europa.eu. 2011. Rozšiřování. *Rozšiřující se světadíl*. [Online] 2011. [Citace: 10. duben 2011.] http://europa.eu/pol/enlarg/index_cs.htm.

Evropský parlament. 2010. *Zpráva o obchodních a hospodářských vztazích s Tureckem.* [Online] 27. srpna 2010. [Citace: 20. duben 2011.] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=CS&reference=A7-0238/2010>.

Frouzová, Magdalena. 2006. *Mříže v ráji : muslimské ženy v Evropě.* Praha : Vyšehrad, 2006. ISBN 80-7021-847-9.

Fukuyama, F. 1992. *The End Of History And The Last Man.* New York : Free Press, 1992. ISBN 0029109752.

Generální konzulát České republiky v Istanbulu. 2001. Charakteristika hospodářského vývoje Turecka. *Generální konzulát České republiky v Istanbulu.* [Online] 7. dubna 2001. [Citace: 26. duben 2011.] http://www.mzv.cz/istanbul/cz/obchod_a_ekonomika/ekonomicky_vyvoj_turecka/charakteristika_hospodarskeho_vyvoje.html.

Geopolitics. 2010. Geopolitics. *In Encyclopedia Britannica.* [Online] 27. listopad 2010. [Citace: 28. březen 2011.] <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/229932/geopolitics>

Haviland, W.A. 1987. *Cultural Anthropology.* New York : CBS College Publishing, 1987.

Horák, Slavomír. 2001. Chomejního koncepce islámského státu a její odraz v praxi. [Online] 2001. [Citace: 6. duben 2011.] <http://www.slavomirhorak.euweb.cz/Chomejni2001.pdf>.

Hrabáková, Lud'ka. 2002. *Vybrané kapitoly z kulturní antropologie.* Liberec : Technická univerzita, Fakulta pedagogická, 2002.

IMF. 2011. Turkey and the IMF. *International Monetary Fund.* [Online] 16. duben 2011. [Citace: 27. duben 2011.] <http://www.imf.org/external/country/tur/index.htm>.

Islámská nadace. 2006. *Džihád.* Praha : Islámská nadace, 2006. ISBN 80-903196-5-3.

Kadlecová, Adéla. 2005. Revue politika. *Turecko na cestě do EU - proces s otevřeným koncem.* [Online] 20. červenec 2005. [Citace: 21. duben 2011.] <http://www.revuepolitika.cz/clanky/583/turecko-na-cestech-do-eu-proces-s-otevrenym-koncem>. ISSN: 1803-8468.

Kreiser, Klaus a Neumann, Christoph K. 2010. *Dějiny Turecka*. Praha : Nakladatelství Lidové Noviny , 2010. ISBN 978-80-7422-012-8.

Kropáček, Luboš. 2006. *Duchovní cesty islámu*. Praha : Vyšehrad, 2006.

Kropáček, Luboš. 2002. *Islám a Západ : Historická paměť a současná krize*. Praha : Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-450-2.

Kupka, Jiří S. 2003. *Balkánský sud prachu*. Český Těšín : Agave, 2003. ISBN 80-86160-76-9 .

Thim, Michal. 2009. *Vývoj turecko-iránských vztahů : šance pro Evropu*. [Online] 12. březen 2009. [Citace: 5. únor 2010.] <http://www.amo.cz/publikace/vyvoj-turecko-iranskych-vztahu-sance-pro-evropu.html>.

Mandoková, R. 2009. Komparace tureckého a iránského modernizačního procesu: Mustafa Kemal Atatürk a Rezá Šáh Pahlaví. *Člověk : časopis pro humanitní a společenské věd.* 6, 2009.

Marešová, Sandra. 2008. E-polis. *Cesta Turecka do EU - problematika vstupu*. [Online] 6. červen 2008. [Citace: 15. duben 2011.] <http://www.e-polis.cz/evropska-unie/280-cesta-turecka-do-eu-problematika-vstupu.html>.

Mašek, M. 2007. Islámská revoluce v Íránu optikou českého tisku. *Archiv diplomových prací Masarykovy university*. [Online] 2007. [Citace: 15. březen 2010.] http://is.muni.cz/th/82512/ff_m/.

Mendel, Jiří Bečka a Miloš. 1998. *Islám a České země*. Praha : Votobia, 1998. ISBN 80-7220-034-8.

Mendel, Miloš. 1997. *Džihád. Islámské koncepte šíření víry*. Praha : Atlantis, 1997.

Murphy, R.F. 1999. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha : SLON, 1999. ISBN 978-80-86429-25-0.

Němec, I. 2010 Jaké byly skutečné důvody k válce v Iráku a jaké jsou její výsledky? *Humanistická strana*. [Online] [Citace: 23. červenec 2010.] http://www.humanistickastrana.cz/?alias=22_ivnanemec-jake-byly-skutecne-duvody-k-valce-v-iraku-a-jake-jsou-jeji-vysledky.

- Öktem, Niyazim. 2002.** Religion in Turkey. [Online] 6. červen 2002. [Citace: 11. duben 2011.] <http://www.law2.byu.edu/lawreview/archives/2002/2/Okt10.pdf>.
- Operation World. 2009.** Operation World. [Online] 15. listopad 2009. [Citace: 3. listopad 2010.] <http://www.operationworld.org/country/syri/owtext.html>.
- Ottův slovník naučný. 1902.** *Ottův slovník naučný, Ilustrovaná encyklopedie všeobecných vědomostí, XVIII. díl.* Praha : autor neznámý, 1902.
- Pirický, Gabriel. 2004.** *Islám v Turecku.* Trnava : Univerzita svatého Cyrila Metoda, 2004.
- Pirický, Daniel. 2006.** *Turecko.* Praha : Nakladatelství Libri, 2006. ISBN80-7277-323-2.
- Rieger, F.L. 1866.** *Slovník naučný, díl.V. M-Ožice.* Praha : L.Kober, 1866.
- Říhová, Blanka. 2002.** *Úvod do současné politologie.* Praha : Portál, 2002. ISBN 978-80-7367-348-2.
- Rychlík, Jan. 2010.** K problému formování národní identity a vzniku národních států na Balkáně. *Balkanskij identičnosti.* [Online] 2010. [Citace: 15. březen 2011.] <http://www.balkansbg.eu/en/blog-balkan-ident/113-emotzionalnoto-sadarzhanie-na-balgarskata-natzionalna-identichnost-istoricheski-koreni-i-savremenni-izmereniya.html>.
- Said, Edward W. 2008.** *Orientalismus : západní koncepce Orientu.* Praha, Litomyšl : Paseka, 2008. ISBN 978-80-7185-921-5 .
- Sardar, Ziauddin. 2004.** *Islám.* Praha : Portál, 2004. ISBN 80-7178-882-1.
- SME.sk. 2010.** *Najviac nových Európanov tvoria Maročania a Turci.* [Online] 7. červen 2010. [Citace: 15. duben 2011.] <http://www.sme.sk/c/5454049/najviac-novych-europanov-tvorja-marocania-a-turci.html>.
- 2000.** *Sociální a kulturní antropologie.* Praha : sociologické nakladatelství, 2000. ISBN 80-85850-29-X.
- Souleimanov, Emil. 2005.** Bezpečnostní aspekty případného členství Turecka v Evropské unii. *Středoevropské politické studie.* 2005, Sv. 8.

- Souleimanov, Emil. 2006.** Bezpečnostní aspekty případného tureckého členství v EU. *Přítomnost*. 1, 2006.
- Souleimanov, Emil. 2001.** Bitva o ropovody a kaspická politika. *Medzinárodné otázky*. 2001, Sv. č. 4.
- Souleimanov, Emil. 2002.** Ekonomický vývoj v Turecku. *Europeum (webový portál)*. [Online] 19. červen 2002. [Citace: 20. leden 2010.] Dostupné z: http://www.europeum.org/disp_article.php?aid=535.
- Souleimanov, Emil. 2002.** Geopolitický význam Turecka. *Integrace*. 6, 2002.
- Souleimanov, Emil. 2001.** Turecká politika na jižním Kavkaze. *Asijský Express*. 1, 2001.
- Štěrbá, Václav. 2006.** *Evropská unie a Turecko : přístupové rozhovory*. Praha : Parlament České republiky, 2006.
- Thim, Michal a Binhack, Petr. 2010.** Turecko a Írán: Minulost a perspektivy energetické spolupráce. *Asociace pro mezinárodní otázky*. 14. duben 2010, 4.
- Thim, Michal. 2006.** Asociace pro mezinárodní otázky. *Voda na středním východě a role Turecka*. [Online] 7. duben 2006. [Citace: 20. DUBEN 2011.] <http://www.amo.cz/publikace/voda-na-strednim-vychode-a-role-turecka.html>.
- Today's Zaman. 2010.** *OSCE representative condemns Article 301*. [Online] 15. leden 2010. [Citace: 15. duben 2011.] http://www.todayszaman.com/newsDetail_getNewsById.action;jsessionid=E7324EB63F91D190CD7E89E62835C469?newsId=198601.
- Turkish ministry of foreign affairs. 2007.** *Political reforms in Turkey*. Ankara : Turkish ministry of foreign affairs, 2007.
- Turkstat. 2011.** Turkish Statistical Institute. *Population, demography, gender*. [Online] 2011. [Citace: 14. duben 2011.] http://www.turkstat.gov.tr/AltKategori.do?ust_id=11.
- Ulusoy, Kivanç. 2008.** Turkey nad the EU: Democratization, Civil-Military Relations, and the Cyprus Issue. *Insight Turkey*. 10, 2008, Sv. 4.

Velký sociologický slovník. 1996. *Velký sociologický slovník, 1 A/O.* Praha : Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-164-1.

Wanner, Jan. 2009. *Krvavý zrod moderního Turecka. ankara mezi Londýnem a Moskvou.* Preha : Libri, 2009. ISBN 978-80-7277-387-9.

White, Paul. 2000. *Primitiv Rebels or Revolutionary Modernizers? The Kurdish national movement in Turkey.* London and New York : Zed Books, 2000.

Český zastupitelský úřad Ankara. 2008. Energetická situace Turecka. *businessInfo.cz.* [Online] 16. květen 2008. [Citace: 25. duben 2011.] <http://www.businessinfo.cz/cz/aktuality-z-teritorii/energeticka-situace-v-turecku/13494/>.